

**IDEJE O TRANSFORMACIJI
JUGOSLAVIJE 1990-IH GODINA**

Zbornik radova

EDICIJA ZBORNICI

Knjiga 13

Izdavač

Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu

povijest

Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik

Husnija Kamberović

Recenzenti

Amir Duranović

Enes S. Omerović

IDEJE O TRANSFORMACIJI JUGOSLAVIJE 1990-IH GODINA

Uredio
Husnija Kamberović

Sarajevo, 2021.

Realizaciju projekta i štampanje ovog zbornika omogućio:

 **HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG**

Sadržaj

PREDGOVOR	7
Dubravka Stojanović DUGE DEVEDESETE: DECENIJA KOJA SE NIJE ZAVRŠILA	9
Božo Repe RASPAD SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE	21
Milivoj Bešlin ODNOSI SRBIJE I VOJVODINE U POSLEDNJOJ DECENIJI JUGOSLAVIJE	51
Husnija Kamberović ODNOS KOMUNISTIČKE I POSTKOMUNISTIČKIH POLITIČKIH ELITA U BOSNI I HERCEGOVINI PREMA JUGOSLAVIJI	65
Branimir Janković INTELEKTUALNE INTERVENCIJE BRANKA HORVATA: HRVATSKO PROLJEĆE 1971. I KOSOVO 1989.	79
Vera Katz POGLED IZ BOSANSKOHERCEGOVAČKE PERSPEKTIVE NA PRIJEDLOG PLATFORME IZETBEGOVIĆ – GLIGOROV U KONTEKSTU RASPADA JUGOSLAVIJE	101
Adnan Prekić MIROVNA KONFERENCIJA U HAGU 1991. GODINE – CRNOGORSKA PERSPEKTIVA	141

Petar Todorov

TEŠKOTO ILI TRI DECENIJE NEZAVISNOSTI
MAKEDONSKE REPUBLIKE: SAVREMENE
PERSPEKTIVE POLITIČKIH I
INTELEKTUALNIH ELITA O MAKEDONSKOJ
NEZAVISNOSTI 1991/1992. GODINE

173

PREDGOVOR

Trideset godina od raspada Jugoslavije diskusije o pravim razlozima koji su doveli do njenog nestanka još uvijek su opterećene aktuelnim političkim odnosima postjugoslavenskih zemalja. Historiografije su ponudile obilje interpretacija, koje će se vremenom još više umnožavati. Ohrabruju neki pokušaji da se kroz saradnju postjugoslavenskih historičara u zajedničkim projektima doprinese boljem razumijevanju procesa koji su doveli do nestanka Jugoslavije.

Jedan od tih pokušaja je i projekt što ga je tokom 2021, uz podršku Fondacije Heinrich Böll, realiziralo Udruženje za modernu historiju. Taj projekat imao je nekoliko svojih istraživačkih pravaca i realiziran je kroz diskusije na History festu u junu 2021, istraživanje diskusija u Skupštini Bosne i Hercegovine 1990–1991, te ovaj segment o raznim idejama republičkih političkih elita o transformaciji Jugoslavije. Projekt je okupio historičare iz svih postjugoslavenskih zemalja koji su u ovim kratkim priložima ponudili neke alternativne poglede što su u javnoj sferi u značajnoj mjeri potisnuti u stranu. Naša ideja bila je da ne govorimo o ratu, nego o pokušajima mirnog rješenja. Znamo da su ti pokušaji završili neuspješno, ali smo željeli ukazati na njih kako bismo razumjeli cjelinu povijesnih procesa koji su zapalili jugoslavenski prostor i na kraju doveli do ratova što su donijeli neizmjerne patnje i stradanja.

Želim zahvaliti svih saradnicima na projektu. Riječ je, prije svih, o doktorandima iz postjugoslavenskih zemalja (Marino Badurina, Karlo Jurak, Dunja Pelin, Petar Žarković, Dragan Popović, Ana Radaković, Filip Kuzman, Jovan Muhadinović, Vukadin Nišavić, Amel Durutlić, Edin Omerčić, Dino Šakanović, Dino Dupanović, Petra Kim

Krasnić i Sanja Radović), koji su eseje o tome kako mladi vide raspad Jugoslavije najprije izlagali na History festu, a potom doradili i objavili u posebnoj knjizi sa History festa. Ta mlada generacija historičara puno obećava!

Poseban tim u okviru ovog projekta (Sabina Veladžić, Edin Omerčić, Merisa Karović Babić i Dino Dupanović) bavio se diskusijama u Skupštini Bosne i Hercegovine 1990–1992. godine. Ideje koje su se pojavile tokom ovih istraživanja poticajne su da se ta istraživanja dalje razvijaju.

Posebno zahvaljujem autorima koji su dali svoje priloge za ovaj zbornik. Božo Repe, Dubravka Stojanović, Milivoj Bešlin, Branimir Janković, Vera Katz, Adnan Prekić i Petar Todorov, uprkos svim drugim obavezama, pokazali su koliko je važno razvijati zajedničke projekte i kako se može postići dobar rezultat kada se timski radi.

Na kraju, Fondacija Heinrich Böll, koja je podržala ovaj projekt, pokazala je još jednom da razumije postjugoslavenski prostor i da vjeruje u zajedničke projekte. Udruženje za modernu historiju već nekoliko godina nailazi na puno razumijevanje i podršku ove fondacije. Želim zahvaliti na tome, uvjeren da je dosadašnja saradnja bila profesionalna i korisna. Nadam se da će tako biti i ubuduće.

Husnija Kamberović

DUGE DEVEDESETE: DECENIJA KOJA SE NIJE ZAVRŠILA

Dubravka Stojanović
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

„I dalje živimo u 90-im“. To je rečenica koja se često može čuti u svim državama nastalim slomom Jugoslavije. Njena tačnost bolno je vidljiva već pukim navođenjem imena vodećih političara ili političkih stranaka u tim zemljama. Na vlasti su iste garniture, isti ljudi, iste ideje. Zbog toga pred našim društvima nije samo pitanje kako smo dozvolili ratove 90-ih, ni kako su bili mogući tako monstruozi zločini, već i jedno mnogo teže pitanje – zbog čega uporno biramo da u tome i dalje živimo? Kažem biramo, jer ne samo što se radi o vlastima koje su izabrane na više-manje slobodnim izborima već i što su se društva zaledila u paradigmi 90-ih.

Površna analiza uzroka te „zaleđenosti“ u 90-im pošla bi od famoznih „zarobljenih država“. I ne bi ta analiza bila pogrešna, jer tačno je da je većina država nastalih posle raspada Jugoslavije u nekom trenutku, pre ili kasnije, postala „zarobljena“, „kidnapovana“. To, drugim rečima, znači da je došlo do sprege različitih vrsta elita – političkih, privrednih, finansijskih, policijskih, kriminalnih, pa i intelektualnih ili crkvenih – koje su napravile čvrst savez što sprečava promenu, razvoj, napredovanje države i društva, čime sebi pribavlja višedecenijsku moć. Takve države su nefunkcionalne, one na kraju ne mogu da obave ni osnovne funkcije, da obezbede građanima ni minimum... Uprkos tome, one ne samo što opstaju već nema nikakve pobune. Kako se to može objasniti? Jedno od opet površnih objašnjenja leži u modelu partijske

države. Takva država u srpskoj istoriji ima dug kontinuitet, još od vremena Narodne radikalne stranke i njenog vođe Nikole Pašića. Takva država znači da je, bez obzira na Ustav i prateće zakone, napravljen sistem u kome su interesi vladajuće partije iznad svih ostalih interesa, da je društvo izjednačeno sa državom, a ona s vladajućom partijom. I vođom. Oni gaze institucije, prilagođavaju zakone svojim interesima, procedure menjaju u skladu sa svakom pojedinačnom prilikom. U takvoj državi nema podele vlasti, nema nezavisnih institucija. Život postaje potpuna nesigurnost, koja je rezervoar svake autoritarne vlasti. Tako, postepeno, dolazi do čvrstog vezivanja države i društva, jer partijska, klijentelistička država jeste najdublja korupcija društva. Malo ko ostane izvan tog sistema državnog podmićivanja. I ma koliko da se dobije malo, počinje da se veruje da je i išta bolje nego ništa. Budući da je takva država po pravilu neproduktivna, sredstava je sve manje, preraspodela sve nepravednija i sve zavisnija od pokornosti. Na taj način društvo se vezuje u teško raskidivu vezu sa državom, pa promena izgleda sve manje moguća.

Ali, da li su sve to dovoljna objašnjenja za hipnozu u kojoj žive postjugoslovenska društva? Jer, u krajnjoj liniji, društva žive sve lošije, poraz je gotovo rukom uhvatljiv. Reakcija nema, kao ni snažnih pokušaja da se bilo šta promeni. Ni snage, ni volje. Dakle, postavlja se pitanje da li postoje dublji razlozi za paralizu u kojoj se živi. Da li te razloge treba tražiti u drugim sferama? Istorijskim, antropološkim, sociopsihološkim? Postoji li neki jači lepak koji je mentalno zarobio društva, koji daje trajnost državnim upravama koje tako očigledno uništavaju sve oko sebe. Drugim rečima, zašto društva gledaju svoju propast, a ne vide je?

Možda u razumevanju uzroka ovog stanja može najviše da pomogne upravo istorija? Kao istorija bolesti. Postavlja se pitanje kada počinje taj sunovrat, da li ta hronologija propasti može da pomogne da se vide i uzroci i ritam toga pada. Ako tako postavimo pitanja, neće biti mnogo dilema. Ta propast počinje s pojavom nacionalizma na javnoj sceni Jugoslavije, dakle, početkom 80-ih. To, naravno, ne znači da ga nije bilo i u prethodnim decenijama, da ga nije bilo i u vrhovima Partije, ali na veliku scenu stupio je ubrzo posle Titove smrti, deset godina pre početka oružanih sukoba. A ako hronologiju tako postavimo, onda to znači da su društva zarobljena već četrdeset godina, što omogućava dublje zaključke o tome zašto je ta kolektivna omađijanost toliko snažna. Tako dobijamo taj ključni sastojak kojim interesne zajednice drže ova društva u okamenjenom stanju. Drugim rečima – nacionalizam nije cilj, on je sredstvo. On je sredstvo koje omogućava gotovo neograničenu vladavinu... Nacionalizam je prestao da bude ideologija, on je postao sistem.

Ako bismo pratili hronologiju rađanja tog sistema u Srbiji, počeli bismo sa 1981. godinom i eksplozijom nezadovoljstva na Kosovu s jasno postavljenim zahtevom za izdvajanje te autonomne pokrajine iz Republike Srbije i za stvaranje sopstvene republike. Taj nacionalistički zahtev omogućio je da srpski nacionalizam, koji se do tada nalazio po slavama i salonima, eksplodira u lice javnosti. Prva ga je nedvosmisleno formulisala Srpska pravoslavna crkva, koja će do danas biti jedan od njegovih ključnih nosilaca i garanta sistema. Već je 1982. godine 21 visoki sveštenik prvi put javno izneo zahtev da je potrebno da dođe do promene ustavnog položaja Srbije u Jugoslovenskoj federaciji kroz postavljanje pitanja zbog čega samo Srbija ima autonomne pokrajine, što će već samo po sebi uneti teoriju zavere u diskurs, kao i

samoviktimizirajući narativ. Time je započela prva faza, faza ideološke pripreme razbijanja Jugoslavije i ratova koji će zbog toga izbiti. Ta faza trajala je do dolaska Slobodana Miloševića na vlast 1987. godine.

Ta prva faza bila je ideološka, a budući ratovi su dubinski fundirani u načinu na koji se video i tumačio svet. Napravljen je čitav sistem mišljenja i splet emocija koje su stvorile vezivno tkivo koje omogućava takvu istrajnost ovih sistema do danas. Ono što je za istoričare važno jeste to da je taj sistem mišljenja i emocija napravljen upravo upotrebom i zloupotrebom prošlosti, jer je istorija nacije ono što najlakše i najbrže formira potrebne kolektivne emocije, to je alatka koja može najuspešnije da homogenizuje zajednicu, da stvori strah ili hrabrost, već po potrebi. Zbog toga je ideološka istorija osamdesetih izuzetno važna za istraživanja, jer pokazuje tu zlokobnu ulogu koju istorija kao disciplina može da odigra. To pokazuje da su u pravu oni koji kažu da su fizičari opasni jer su atomskom bombom ubili stotine hiljada ljudi u jednom trenutku, ali da su istoričari opasniji jer su svojim manipulacijama emocijama ubili milione.

Takođe je važno istraživati koji su to agenti, nosioci sećanja, koji su učestvovali u dramatičnoj promeni narativa. Za istoričare je korisno saznanje da je promena krenula izvan istoriografije, u književnosti i u pozorištu. Ona se pojavila kao otkrovenje, kao konačno saznanje „prave istine“ o prošlosti, čime su velikom brzinom bili izbrisani rezultati socijalističke istoriografije. To je velika lekcija koja pokazuje da je postojanje samo jedne zvanične „istine“ najbolji put ka njenom brzom rušenju, jer i malo jači nalet nekog drugog tumačenja može lako da odnese rezultate višedecenijskog narativa koji je doživljen kao „propisan“. To je pouka i o

načinu na koji se istorija predaje i uči, jer ako je ona odvojena od kritičkog mišljenja i sagledavanja, ona se razume isključivo kao nametnuta i lako odbacuje na prvom izazovu. Zato ona mora biti inkluzivna, multiperspektivna, otvorena za stalnu debatu. Ona nije bila takva u socijalističkom razdoblju. Postojao je zvanični narativ, čime su bila otvorena vrata za provalu istorije, za taj big boom iz kojeg će nastati novi svet nacionalnih opsesija i začaranosti. „Nova istorija“ kuljala je odasvud. I to je važna lekcija za istoričare, jer novu paradigmu nisu doneli oni, ona nije bila zasnovana na novim naučnim istraživanjima. Naprotiv, ona je kuljala iz pozorišta, iz književnosti, sa tribina, iz bulevarske štampe. To je sve krenulo već 1982. godine s romanom Nož Vuka Draškovića i s pozorišnom predstavom Golubnjača, po drami Jovana Radulovića, čime je bila pokrenuta promena odnosa prema Drugom svetskom ratu. Ta književna dela revidirala su odnos prema četnicima i pokrenula su samoviktimizirajući narativ o srpskim žrtvama u NDH. Zatim je došla predstava Kolubarska bitka, zasnovana na romanu Vreme smrti Dobrice Ćosića, koja je revidirala odnos prema Prvom svetskom ratu. Do tada neupitno pobednički narativ sada se pretvorio u gubitnički, jer je rezultat srpskih žrtava bilo stvaranje Jugoslavije, koja je sve više proglašavana fatalnom greškom. Svi ti promenjeni odnosi skupljeni su 1985. godine u Knjigu o Milutinu, zbirku novih istorijskih istina, kojima je promenjen narativ o oba svetska rata, ali pre svega o Jugoslaviji, kao „tamnici srpskog naroda“. Ta knjiga dostigla je za godinu dana 17 izdanja, prodana je u više od pola miliona primeraka. Bio je to dajdžest paraistorijskog tumačenja prošlosti koje je postalo osnova za rat koji se dogodio samo šest godina kasnije. Sve figure bile su već postavljene – srpski narod kao nacija žrtva svih okolnih naroda, kult smrti, martirstvo, herojstvo. Samoviktimizacija se u istraživanjima sećanja pokazala kao znatno ubojitije sredstvo

od slavljenja pobeda. Uzdizanje poraza i žrtava važnije je za sećanje, ono homogenizuje naciju oko patnje, jača strah, stvara psihološku osnovu za revanšizam. Jačani su stereotipi da su Srbi pobedili u svim ratovima, a izgubili u svakom miru. Da su svim okolnim narodima dobro činili, dok su im oni zabadali nož u leđa. Stvorena je paranoidna slika prošlosti koja je bila poziv na mobilizaciju, poziv da budućnost bude drugačija.

Od te iste 1985. godine u propagandu se uključila i štampa. Najbrža je bila crkvena, zatim ona vezana za književne krugove, kao što su bile Književne novine i Književna reč, zatim tadašnja žuta štampa, kao što su Duga i Intervju. Širile su se ideje o diskriminaciji srpskog naroda u Jugoslaviji, o kontinuitetu zločina susednih naroda nad Srbima, o okruženošću srbofobijom, čime se uvećavao prostor za iracionalnost u kojoj svako buduće nasilje počinje da se razume kao preventivno, odbrambeno i legitimno. Takva toksična ideologija bila je zasnovana na netačnim tumačenjima prošlosti koja su podsticala svest o samodovoljnosti, o nekoj vrsti sonderwega, osećaja superiornosti.

Takav narativ vrlo brzo počele su da prihvataju ključne nacionalne institucije, od Srpske pravoslavne crkve, koja ga je i inicirala, preko Srpske akademije nauka i umetnosti, Udruženja književnika, univerzitetskih profesora, ključnih medija, na prvom mestu Politika, sve do navijača Crvene zvezde. U takvim okolnostima SANU je te iste 1985. godine donela odluku o formiranju komisije koja će izraditi Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, koji je trebalo da bude analiza jugoslovenske krize. Bez obzira na to što se i danas ta institucija poziva na to da dokument nije bio završen i da je čudnim putevima „iscureo“ u štampu, članovi te komisije i brojni drugi članovi te institucije u svojim su

izjavama u javnosti mnogo puta ponovili te ključne stavove. Postepeno je u javnosti formiran program čiji je cilj, kao što se u Memorandumu kaže, „uspostavljanje potpunog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda bez obzira u kojoj republici živeo“, što je objašnjeno kao njegovo „istorijsko i demokratsko pravo“.

Naravno, srpski nacionalizam nije bio dovoljan da bi se srušila Jugoslavija i od početka su bili potrebni saveznici. Već od te iste 1985. godine došlo je do niza sastanaka intelektualaca u hotelu Mrak u Ljubljani, na kojima je utvrđena podudarnost srpskih i slovenačkih interesa. Oba nacionalizma u Jugoslaviji su videla glavnog neprijatelja, državu koja ne obezbeđuje ostvarenje nacionalnih interesa. Slovenački intelektualci svoj program izneli su u Prilozima za slovenački nacionalni program objavljenim u Novoj reviji u januaru 1987. godine, u kome su Slovenci predstavljeni kao ugroženi i neravnopravni, pa je u tom tekstu zaključeno da se „kod mnogih Slovenaca budi želja da se po oslobođenju od tuđih nacija konačno osamostale“, što je bila i direktna podrška zahtevima srpskog nacionalizma.

Ono što je važno da bi se razumela jugoslovenska drama kao i njeno dugo trajanje jeste da Slobodan Milošević na vlast dolazi tek 1987. godine, odnosno nakon što je ova faza ideološke pripreme već bila gotova. Njegovim dolaskom na vlast počela je druga faza u razgradnji Jugoslavije, koja je trajala do 1990. Već ta hronologija pokazuje da je Milošević bio samo izvršilac, da je dubinska ideološka i emotivna priprema već bila završena i to pre svega preznačavanjem i zloupotrebom prošlosti. Važno je naglasiti i da se sve to događa dve godine pre pada Berlinskog zida i kraja Hladnog rata. I ta hronologija veoma je važna jer se često raspad Jugoslavije prikazuje kao

posledica tog velikog svetskog potresa. Da je to tako, onda bi postojala mogućnost da se stabilizovanjem globalnih prilika stabilizuje i situacija na tlu nekadašnje Jugoslavije, ali se to nije dogodilo. Jedan od razloga što se to nije dogodilo je i u tome što je jugoslovenska kriza bila odvojena od krize Istočnog bloka i što je imala svoju dubinu i dinamiku nezavisno od globalnih trendova. Haos koji je nastao po okončanju Hladnog rata samo je dobro došao, jer se jugoslovenska drama dešavala na sporednoj pozornici, pa niko bar u prvo vreme nije poklanjao previše pažnje tom slučaju, koji je „kvario sreću“. Ali činjenica da je jugoslovenska kriza bila posebna i da su njeni uzroci bili unutrašnji, a ne spoljni (ili bar ne u onoj meri kako se često predstavljaju), delimično objašnjava i zašto je ona još uvek tu. Druga faza (1987–1990) značila je spuštanje intelektualno stvorenih ideja u narod, pre svega putem mitinga zvanih „događanje naroda“, koji su se dešavali po čitavoj Srbiji, a uz to i preko izuzetne propagande u štampi. Posebno je tome poslužila 600. godišnjica Kosovske bitke, koja je bila iskorišćena ne samo za dublju homogenizaciju u samoj Srbiji već i za prvo javno iscrtavanje granica buduće zamišljene sprske države uz pomoć nošenja moštiju kneza Lazara po onim krajevima u kojima su živeli Srbi u drugim republikama. Bila je to ključna faza za omasovljenje pokreta i širenje masovne histerije.

Treća faza nastupila je 1990. godine, kada su u svim republikama održani višestranački izbori, koji su na vlast doveli nacionalističke stranke što su formulisale međusobno kompatibilne programe čiji je cilj bilo reorganizovanje ili rušenje zajedničke države. Paradoksalno na prvi pogled, višestranačje je u Srbiji učvrstilo program koji će dovesti do tragedije, i to na dva načina. Prvi je što je na izborima 1990. godine pobedio Slobodan Milošević, pa je sada za svoju politiku imao i demokratsku legitimaciju. To mu je dalo dodatnu

snagu da u javnosti sasvim otvoreno iznosi program koji je nedvosmisleno značio samo rat. Miloševićeva formulacija bila je da je cilj njegove politike stvaranje „države u kojoj će živeti ceo srpski narod“, potpomognuta argumentom da srpski, kao i ostali narodi na svetu, ima pravo na svoju državu. To što je pravljenje takve države zahtevalo rušenje ne samo Jugoslavije već i promene granica većine dotadašnjih republika i etničko čišćenje zabrinulo je malo koga. Zato i treba posebno naglasiti da je taj program bio sasvim otvoreno iznošen u javnosti i da protesta nije bilo, kao ni kada je Dobrica Ćosić otvoreno najavljivao u julu 1991. sa stranica Politike: „Moguća su planska preseljenja i razmene stanovništva, što je najteže, najbolnije, ali je i to bolje od života u mržnji i međusobnom ubijanju“.

Drugi razlog zbog kojeg je posle izbora program ojačan bila je činjenica da je većina opozicionih stranaka koje su nastale u Srbiji nastala iz intelektualnih redova upravo onih intelektualaca koji su ovaj ratni program napravili u prvoj fazi, a koji je zatim Milošević prigrabio kao svoj. Ako izuzmemo UJDI i Građanski savez Srbije, kao i jedan broj nevladinih organizacija koje su tada nastale, druge opozicione stranke stajale su na istom programu. Oni su se Miloševiću suprotstavljali tvrdeći da on loše vodi rat, da je on komunista i da bi oni, kao iskreni nacionalisti, rat bolje vodili. Bio je to jedan od ključnih problema Srbije tokom 90-ih, jer tako ideološki postavljena opozicija nije mogla da dođe na vlast koju je potpuno kontrolisao Milošević.

Dodatni problem nastao je posle 2000. godine, kada je dotadašnja opozicija došla na vlast. S obzirom na njena ideološka opredeljenja, ona nije imala ni snage a ni želje da ratni program dovede u pitanje. Time su zatvorili krug

nacionalizma, jer su zatvorili i svaki put za izlazak iz tog sistema. Ratovi su prikazivani kao privremeno obustavljeni, bili su pomereni na rezervne položaje, na teren sećanja. Tako je rat kroz javni govor, kao i kroz kalendar godišnjih komemoracija i proslava nastavio da traje. Svaka prilika koristila se za podsećanje na žrtve i poziv na revanš ili za poricanje onoga što se dogodilo. Vlasti od 2000. do 2012. godine nisu osudile ratne zločine i genocid, oklevale su u saradnji s Haškim sudom i nisu napravile jasan diskontinuitet s Miloševićevom vladavinom, čime su ostavili otvorena vrata za režim Aleksandra Vučića i Srpske napredne stranke, koji su na vlasti od 2012. godine, od kada sprovede radikalsku ideologiju i destabilizuju čitav region.

Ako bismo se sada vratili na pitanja postavljena na početku ovog teksta, možda bismo se približili nekim elementima objašnjenja kako je moguće da vlasti i ideje koje su uništile Jugoslaviju, napravile rat, izvršile masovne zločine i razorile društva i dalje ostaju na vlasti, uz očigledno značajnu podršku u društvu. Kljentelistička vezanost društva za taj oblik partijske države samo delimično objašnjava zašto je te interesne veze u siromašnom društvu teško raskinuti. Ali ono što se pokazalo kao cement koji drži tu građevinu jeste nacionalizam, koji je snažnom kombinacijom često kontradiktornih emocija od straha i osećaja ugroženosti do ponosa i osećaja superiornosti „zarobio“ društva i sprečio ih da vide čak i sopstvenu propast.

DUGE DEVEDESETE: DECENIJA KOJA SE NIJE ZAVRŠILA

Summary

U članku se analiziraju razlozi zbog kojih su države nastale nakon rušenja Jugoslavije i dalje zarobljene u 1990-im. Zbog čega je nacionalizam i dalje vladajuća ideologija posle svih poražavajućih rezultata koji bi trebalo svima da budu vidljivi? Zbog čega su gotovo iste elite i dalje na vlasti? Sugerise se da je jedan od razloga koji omogućavaju tako dugo, višedecenijsko trajanje tih sistema duboko usađen model partijske države koja korumpira i potkupljuje društvo klijentelističkim vezama koje ostvaruje. Ali, kao ključni amalgam koji tako čvrsto drži taj sistem naveden je nacionalizam. Analizirane su tri faze kroz koje je prošao srpski nacionalizam od Titove smrti. Prva faza trajala je od 1981. do 1987. godine, tokom koje je ideološki utemeljen nacionalizam. Druga faza nastupila je dolaskom Slobodana Miloševića na vlast 1987, kada su te ideje „spuštene u narod“ putem medijske propagande i mitinga. Ta faza trajala je do višestranačkih izbora održanih 1990. godine, kada počinje naredna faza, koja obuhvata i jugoslovenske ratove. Pažnja je posvećena i situaciji u Srbiji posle odlaska Miloševića s vlasti 2000. godine, odnosno uzrocima zbog kojih ratni program nije doveden u pitanje.

THE LONG 1990S: AN UNFINISHED DECADE

Summary

The article analyses reasons behind the unfavourable position of the countries formed after the breakup of Yugoslavia, which are still confined in the 1990s. Why is nationalism still the ruling ideology after all the devastating results that should be visible to all? Why are almost the same elites still in power? The article suggests that one of the reasons enabling such a decades-long perseverance of such systems is deeply enrooted into the party state model which corrupts and bribes the society through its clientelist liaisons. Still, the key force holding together such a system is nationalism. Three stages of Serbian nationalism after the death of Josip Broz Tito are analysed. The first phase lasted from 1981 to 1987, during which nationalism was ideologically founded. The second phase started with Slobodan Milošević's rise to power in 1987, when such ideas were "delivered to the people" via propaganda and rallies. That phase lasted until the multi-party elections in 1990, when the third stage started, encompassing the Yugoslav wars. The article also discusses the situation in Serbia in the period after Milošević's departure from power in 2000, i.e. the reasons behind the fact that the war programme had never been brought into question.

RASPAD SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

Božo Repe

Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani

Savez komunista Jugoslavije i njegovi organi, naročito Predsjedništvo, trebali su po Ustavu SFRJ, pored JNA, biti najvažniji odbrambeni mehanizam socijalističke Jugoslavije. Zbog toga su i imali središnju političku ulogu u njenom raspadu.

Trinaesti, preposljednji kongres prije raspada SKJ, a onda i Jugoslavije, održan od 25. do 28. juna 1986. u Beogradu, odvijao se u zaoštrenoј situaciji. Prisustvovala su mu 1742 delegata, 533 gosta i 177 stranih delegacija. U drugačijoj situaciji Kongres bi bio impresivna demonstracija snage i uspjeha SKJ i Jugoslavije. Bio je, međutim, prazna kulisa koja je prikrivala posljednji period agonije Jugoslavije u situaciji kada se njena međunarodna moć i uloga između dva bloka naglo topila. Predsjednik Predsjedništva SKJ Vidoje Žarković referat je počeo podsjećanjem na 45-godišnjicu historijskog poziva KPJ na oružani ustanak 4. jula 1941, „kad su komunisti pod Titovim vođstvom preuzeli odgovornost za sudbinu Jugoslavije“. Kongresni dokumenti su dosadni, prepuni prežvakane retorike o socijalističkim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima. Slično je bilo s brojnim raspravama, usmjerenim na borbu protiv „etatističkog birokratizma“, „birokratskog etatizma“, „birokratsko-etatističkih, partikularističko-egoističnih, grupno-vlasničkih i nacionalističkih tendencija“, koje razjedaju i SKJ. Glavni uspjeh od prethodnog kongresa do tada trebalo je da bude dugoročni program ekonomske stabilizacije i kritička analiza

funkcioniranja političkog sistema.¹ Uvid u gotovo nepregledno izvještavanje o Kongresu u jugoslavenskoj štampi pokazuje da su se novinari trudili da u raspravama u komisijama i na plenarnim sjednicama otkriju bar nešto što bi stvarno bilo konkretno, povezano s realnošću, pa se toga i našlo. Delegati nisu skrivali svoju kritičnost. Radnik iz kragujevačke „Crvene zastave“ Radoslav Jeremić možda je suštinu svega ilustrirao rečenicom: „Potrošili smo sve fraze, sve smo zaključke doneli, a kako napred?“² Realni konflikti u najvećoj mjeri odražavali su se u raspravama o kulturi, zajedničkim programskim jezgrima, odnosu prema prošlosti i ekonomskoj situaciji, posebno o zaduživanju. O konkretnim stvarima zahtijevali su odgovore prvenstveno od predsjednika Vlade Branka Mikulića, koji je govorio više o tome šta bi trebalo uraditi nego o tome kako to uraditi. Republička štampa je svaka za sebe nakon Kongresa izvlačila svoje zaključke. Srpska i savezna štampa upozoravale su na opasnost od federalizacije³, tražile ohrabrenje za „plebiscitarno izjašnjenje za jedinstvo, samoupravljanje i odgovornost“.⁴ U suprotnosti s tim bio je zaključak slovenskih izvještaja (stidljivo i hrvatskih) o samostalnosti kao uvjetu za jedinstvo.⁵ Strani mediji, npr. New York Times, zapazili su srž jasnog zahtjeva JNA da dobije političku ulogu i spasi Jugoslaviju, što je ministar odbrane Branko Mamula snažno negirao.

---

¹ *Dokumenti: referat, rezolucije, statut ZKJ, završna reč, sastav organa SKJ. Savez komunista Jugoslavije. Kongres (13; 1986; Beograd)*, (Ljubljana: Komunist, 1986).

² *Ibidem*, 1986.

³ „Opasnosti federalizacije“, *Vjesnik* (11. 7. 1986).

⁴ Krste Bijelić, *Nin* (30. 6. 1986).

⁵ Nace Grom, Kongres kritike in poziva na spopade“, („Kongres kritike i poziva na sukobe“), *Dnevnik*, 6. 7. 1986.

Na Kongresu je izabrano „znatno podmlađeno rukovodstvo“, kako ga je okarakterisalo Delo⁶: Ivan Brigić, Dušan Čkrebić, Radiša Gačić, Georgije Jovičić, Štefan Korošec, Boško Krunić, Milan Kučan, Jakov Lazarovski, Slobodan Milošević, Marko Orlandić, Milan Pančevski, Ivica Račan, Miljan Radović, Milanko Renovica, Stanko Stojčević, Đorđe Stojšić, Kolj Široka, Franc Šetinc, Stipe Šuvar, Vasil Tupurkovski, Milan Uzelac, Azem Vlasi i Vidoje Žarković.

U posljednjem partijskom rukovodstvu koje je Jugoslaviju dovelo do propasti, da li već po tradiciji ili je to tek slučajno, nije bilo nijedne žene. I muški kadrovski raspored, kao što dolikuje testosteronskoj borbi, munjevito se mijenjao. U Rezoluciji i idejno-političkom, organizacionom, akcionom i kadrovskom osposobljavanju, odnosno djelovanju Saveza komunista bilo je, istina, zapisano da ostavke i smjene moraju postati dio prakse SK (XIII kongres SKJ 1986, str. 6). Time se, vjerovatno, nije mislilo na scenario koji se u realnosti dogodio. Između dva posljednja kongresa, XIII i XIV, Predsjedništvo je iz jedne krize išlo u drugu, od 13 „stalnih“ članova izabranih na XIII, XIV kongres dočekalo je samo pet: Dušan Čkrebić, Štefan Korošec, Ivica Račan, Milan Pančevski i Ivan Brigić. Na državne funkcije preselili su se Radiša Gačić, Stipe Šuvar, Vasil Tupurkovski. Povukao se Franc Šetinc, a zbog afera ili političkih pritisaka otišli su Marko Orlandić, Vidoje Žarković, Kolj Široka, Milanko Renovica i Boško Krunić. U „funkcionerskom“ dijelu četiri godine su istrajali Milan Kučan, Stanko Stojčević i Jakov Lazarovski. Zbog promjena na čelu republičkih, pokrajinskih i armijskih partijskih organa otišli su Milan Uzelac, Slobodan Milošević, Azem Vlasi i Georgije Jovičić, a smijenjeni su Miljan Radović i Đorđe Stojšić. Kroz

---

⁶ *Dokumenti: referat, rezolucije, statut ZKJ, završna reč, sastav organa SKJ. Savez komunista Jugoslavije. Kongres (13; 1986; Beograd)* (Ljubljana: Komunist, 1986), 3.

statutarno dvadesetčetveročlano Predsjedništvo tokom posljednje dvije godine uoči XIV kongresa prošlo je oko 50 ljudi, mnoge sjednice formalno nisi ni imale kvorum. CK, koji je brojao 160 članova, imao je sličnu sudbinu. Novinar Vojko Flegar ga je upoređivao s lokalnom autobuskom stanicom.⁷ Do promjena je dolazilo iz različitih uzroka. Jedan od njih bile su različite afere članova Predsjedništva: Milanko Renovica bio je prinuđen da podnese ostavku zbog tzv. afere Neum, odnosno nezakonite izgradnje vile u jedinom bosanskom primorskom mjestu, a zajedno s njim iz politike je moralo otići još pedesetak bosanskih funkcionera, dok je na tapetu bio i Branko Mikulić, kome je također bila sagrađena vila, a u koju se on zbog pritiska javnosti nije uselio. Neke je odnijela antibirokratska revolucija, često povezivana i s prigovorima o zloupotrebi položaja i zbog privilegija (npr. Orlandić, Žarković, Kolj Široka, Krunić). S porastom napetosti razlog za ostavke i smjene postalo je čak i nasilje. Šetinc je, nakon što je to dugo najavljivao, dao ostavku u septembru 1988, kad je Apelaciono vijeće Vrhovnog suda u Beogradu odbacilo žalbe tzv. „četvorice“. Međutim, glavni razlog bilo je Kosovo, odnosno prijeteci rat, za šta je procijenio da ga ne može spriječiti. Bio je, naime, u posebnoj grupi Predsjedništva, u kojoj su bili i Slobodan Milošević, Dušan Čkrebić, Azem Vlasi, Kolj Široka, Ivica Račan, Milan Pančevski, Uglješa Uzelac i Vukašin Lončar, koja je pripremala i materijal za Devetu sjednicu CK SKJ o Kosovu. Šetinc je trebao voditi grupu, ali to nije mogao iz zdravstvenih razloga. Zbog svojih stavova (koje su srpski mediji izjednačavali s Kučanovim) bio je beskrupulozno napadan. O Kosovu je u dva navrata imao uvodnu riječ na sjednicama Predsjedništva CK SKJ i jednom na sjednici CK SKJ. Srpski mediji su mu u početku

---

⁷ Vojko Flegar, „ZKJ med kongresoma. Šest strank čeka na Godota“ („SKJ između kongresa. Šest stranaka čeka Godoa“). *Delo* (13. 1. 1990).

bili naklonjeni, a zatim su okrenuli ploču, jer je, navodno, nekritički prihvatao ocjene o dobrim odnosima između Srba i Albanaca na Kosovu. Počela su istražna podmetanja, laži i lični napadi. Podmetnuli su mu optužbu da je rekao kako Srbi na Kosovu bezumno napadaju Albance. Po vlastitom svjedočenju, na Kosovu je u to vrijeme bio pet puta, a odnos tamošnjih Srba postajao je sve više neprijateljski. Tokom jedne od posjeta ljudi su u mraku pred željezničkom rampom opkolili njegov auto. Milicijskim vozilom iz pratnje naglo su pobjegli, da bi se potom u njega zaletio auto koji je dolazio u susret. On, vozač i pratilac preživjeli su samo zaslugom prisebnosti šoferara. Smušen, na aerodromu je popio čašu vode koja je bila mutna, ali je stujardesa, da bi dokazala kako je sve u redu, i sama poslije njega otpila gutljaj.⁸

I Šetinčev nasljednik, prethodno izvršni sekretar, Boris Mužević, nije prošao mnogo bolje. Milošević mu se osvetio tako što su ga pretukli beogradski milicioneri. Mužević je dobijao i ranije upozorenja da mu Srbi, koji ga ne vole, prijete zbog oštih duela s Miloševićem u Predsjedništvu (ovaj ga je s podsmijehom nazivao Gramšijem). U augustu 1989. u Beogradu ga je zaustavio milicajac. Bio je u službenom automobilu CK SKJ s putnim nalogom na svoje ime, ali nije pri sebi imao lična dokumenta. Uprkos tome što se tuda provezao kolega iz službe CK SKJ i potvrdio njegov identitet, milicajac ga je odvuкао u svoj auto i pretukao. Mediji su mu zatim podmetali da je bio pijan, neprijatan prema milicajcima i slično (takoder i da je bio s ljubavnicom, op. a.). Prozvali su ga „Prvopretučenim“. Predsjedništvo CK SKJ o tome je raspravljalo dva puta; čak je i savezni sekretar na sjednici tvrdio kako svjedok nije mogao vidjeti šta se događa. Kasnije

---

⁸ Franc Šetinč, *Vzpon in sestop (Uspon i silazak)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988), 311–322.

se sve to pokazalo netačnim, ali u tom političkom trenutku to nije bilo važno. Predsjedništvo CK SK Slovenije zatim je objavilo da se Slovenci u Beogradu ne osjećaju sigurno, što je izazvalo novi verbalni sukob sa Srbijom. Jedina posljedica bila je u tome što su se u raspravama o vanrednom kongresu pojavili zahtjevi da se ne održi u Beogradu, što se također, nije ni dogodilo.⁹

Jedna od prijelomnica između dva kongresa bila je 1988. godina, tokom koje su se, osim drugih ključnih stvari, održavale i republičke partijske konferencije. Unutar SKJ i njegovog Predsjedništva do tada su se formulisale tri opcije: reformistička (gdje su dugo bili usamljeni Slovenci), titoistička (i dalje „poslije Tita – Tito“) i srpska, koja je bila mješavina unitarnog jugoslavenstva i velikosrpsva. Sve konferencije, čak i ona u JNA, izjasnile su se za ukidanje partijskog monopola, ali se to svuda razumjelo kao „glasnost“ u Sovjetskom Savezu, tj. u pravu na javno izražavanje mišljenja, a ne kao politička organizovanost. U Sloveniji je najviši domet razmišljanja reformističkog rukovodstva predstavljala tzv. nestranačka demokratija u okviru saveza pod okriljem SSRN (prvi takav savez, Slovenački seljački savez, nastao je u maju 1988. godine).

Unutrašnji odnosi u rukovodstvu SKJ počeli su se mijenjati 1987. godine zbog unutrašnjeg političkog sukoba dviju frakcija u SK Srbije, iako se to na savezni partijski vrh neposredno odrazilo tek cijelu godinu kasnije. Srpski sukob razriješio se na Osmoj sjednici CK SK Srbije 23. septembra 1987. u Beogradu. Jednu od frakcija vodio je Ivan Stambolić, tadašnji predsjednik Predsjedništva SR Srbije, koji se zalagao za umjereniju politiku prema Kosovu, a drugu,

---

⁹ Boris Mužević, *Prvo pretepeni (Prvopretučeni)*, 27. januar 2021. https://www.youtube.com/watch?v=SPzFUvYY_N0.

nacionalističku i radikalnu, predsjednik Predsjedništva CK SK Srbije Slobodan Milošević. Na Osmoj sjednici smijenjen je predsjednik beogradskih komunista Dragiša Pavlović, koji je bio Stambolićev štićenik. To je predstavljalo početak Miloševićevog uspona na vlast. Uslijedila je borba za medije, u kojima je postepeno počela preovladavati Miloševićeva struja i obračunavanje sa Stambolićevim pristalicama. I Stambolić je 15. decembra 1987. razriješen dužnosti predsjednika Predsjedništva SR Srbije. S Miloševićem je počela realizacija orijentacije zapisane u Memorandumu SANU, koji je u javnost dospio cijelu godinu dana ranije, u septembru 1986. godine.

Vrh SKJ u srpske frakcijske sukobe nije se miješao. Kod slovenskih komunista (djelimično i kod hrvatskih) prevladavala je bojazan da bi, ako savezni partijski vrh bude raspravljao o odnosima u Srbiji, isti princip mogao biti upotrijebljen i u Sloveniji, koja je tada, zbog pretpostavljenog separatizma, postajala glavna meta kritika u Jugoslaviji. Osim toga, Milošević je uživao podršku znatnog dijela saveznih funkcionera, pa i funkcionera u većini drugih republika. Dosta otvoreno podržala ga je i Armija (upravo na dan Osme sjednice je, naprimjer, Politika na prvoj stranici objavila informaciju sa sjednice Komiteta Organizacije SKJ u JNA, na kojoj je Branko Mamula iznio podatke da je u JNA otkriveno 216 albanskih ilegalnih grupa sa 1435 članova, koji su pripremali ubistva starješina i vojnika, trovanje hrane i zajedničke oružane akcije na Kosovu; na sjednici ga je odlučno podržao bivši ministar odbrane i jedan od najutjecajnijih srpskih političara general Nikola Ljubičić). Srpsko Predsjedništvo je 7. januara 1988. jednoglasno donijelo odluku o promjeni srpskog Ustava, što je nekoliko dana kasnije podržao i CK SKJ. Potom se tokom 1988. godine odvijao intenzivan proces međusobnog prilagođavanja zvanične srpske politike onome što su srpski

intelektualci zapisali u Memorandumu SANU. Uz pomoć propagande u štampi i na televiziji pripremani su Srbi za novu politiku i za to da je Milošević prihvaćen kao apsolutni nacionalni vođa. Vlast se još dodatno učvrstila s mitingaškim pohodima.

Tokom 1988. i 1989. godine odvijala su se dva glavna konflikta unutar Predsjedništva CK SKJ zbog Kosova i Slovenije. Povodom procesa „četvorici“ Predsjedništvo CK SKJ, kao i Predsjedništvo SFRJ, u sukobu između Slovenije i JNA stalo je na stranu Armije. Nakon hapšenja i suđenja „četvorici“, kad je u Sloveniji došlo do masovnog pokreta koji je organizovao Odbor za zaštitu ljudskih prava, slovenski i savezni organi cijelo ljeto i jesen javno i tajno su se dopisivali, nizale su se brojne telefonske intervencije, sastanci (dva puta su se sastali Kučan i Kadrijević, jednom 5. jula zajedno sa Dizdarevićem), održano je više zajedničkih sjednica saveznog i slovenskog državnog i oba partijska Predsjedništva. Slovenski politički vrh u raspravama se pozivao na stavove srpskih državnih i partijskih organa povodom Osme sjednice CK SK Srbije i razmjerama „pravljenja reda“ na Kosovu da, analogno tome, političku situaciju u Sloveniji može procjenjivati i uređivati samo slovenska vlast, čemu je bilo teško prigovoriti. Pri tome su sve više dolazile do izražaja razlike u Predsjedništvu CK SKJ: dok je Ivica Račan, koji je bio zadužen za izvještaj o Sloveniji, podnio povoljan izvještaj (sjednica 14. juna), Stipe Šušvar (sjednica 16. juna) govorio je o „maspoku“ u Sloveniji i o tome kako se JNA doživljava kao okupatorska, Jugoslavija kao teret i kao neko ko samo iskorištava (Sloveniju), kao i da postoji fobija prema „južnjacima“, a admiral Petar Šimić da je vrijeđanje vojnika JNA u Sloveniji gore nego na Kosovu, kao i da ih je više. Milošević je zahtijevao preduzimanje konkretnih mjera u Sloveniji, a ne samo usvajanje ocjena, zbog čega ga je

predsjednik Predsjedništva PK SK Vojvodine Boško Krunić upitao da li u Sloveniji treba uvesti prinudnu upravu. Partijsko Predsjedništvo u slučaju Slovenije se podijelilo na one koji su bili za odmjerjenije postupanje i na „čvrstorukaše“, koji su smatrali da se s „malograđanskim“ snagama u Sloveniji i slovenskim rukovodstvom treba obračunati. Ta i kasnije rasprave pokazale su da rukovodstvo Partije nije više u stanju srediti odnose niti sa Slovenijom, niti s nekom drugom republikom i da je tzv. demokratski centralizam u praksi već dugo mrtav.

Tek nakon tih konflikata sa Slovenijom (istovremeno i s albanskim rukovodstvom na Kosovu) u oktobru 1988. unutrašnji procesi u Srbiji odrazili su se i na rukovodstvo SKJ. Na Sedamnaestoj sjednici CK SKJ, 17. oktobra 1988, Slovenci i Hrvati udružili su se protiv Miloševića. Na sjednici je glasanjem trebalo provjeriti koliko povjerenja još uživa partijski vrh, dok prijedlog predsjednika Predsjedništva CK SKJ Stipe Šuvara da se glasa i o povjerenju republičkim predsjednicima, koji su po položaju bili članovi saveznog partijskog Predsjedništva, nije dobio podršku. Kalkulisalo se da Milošević i Kučan ne bi dobili dovoljno glasova, što bi u saveznom vrhu učvrstilo „jugoslavensku“ orijentaciju. To nije bilo realno, jer savezni CK nije mogao glasati o republičkim predsjednicima, a za isključivanje iz Predsjedništva morao bi se promijeniti Statut. Šuvar, koji je do tada podržavao Miloševića kao spasitelja jedinstvene Jugoslavije, nekoliko dana ranije, zbog razmaha mitingaške politike i zbog smjene vojvođanskog rukovodstva, oštro je napao srpsko rukovodstvo zbog navodnog napuštanja Titovog puta bratstva i jedinstva. Sve do tada podržavao je Miloševića i nastupao oštro protiv Slovenaca, a mitinge je izjednačavao: „Od dolaska Srba i Crnogoraca sa Kosova u Novi Sad 9. jula 1988. pa do

milijunskog mitinga u Beogradu 28. februara 1989. bilo je, prema našoj procjeni, stotinjak (ne raspolažemo sa punom evidencijom) 'srpsko-crnogorskih mitinga' u Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i Crnoj Gori. Na njima je sudjelovalo pet do šest milijuna (mnogi pojedinci bili su na oba milijunska mitinga u Beogradu, a i na mitinzima drugdje, uz veće ili manje skupine koje su išle na sve mitinge). Produžetak tih mitinga u smislu slične scenografije i ikonografije, bili su, u neku ruku, i mitinzi i okupljanja pretežno crkveno-vjerskog karaktera, na kojima se u ljeto 1989. obilježavala 600. godišnjica Kosovske bitke, a među kojima su po broju okupljenih i po političkim posljedicama, koje su za sobom ostavili, bili najznačajniji miting na Gazimestanu na Kosovu na Vidovdan, 28. jula 1989. i okupljanje na Kosovo polju kod Knina 6. jula 1989. Do uoči Sedamnaeste sjednice CK SKJ mitinge je uglavnom inicirao poznati odbor iz Kosova polja, kada se sam raspustio, a poslije toga uglavnom su ih sazivala rukovodstva i organizacije Socijalističkog saveza. Osim tih 'srpsko-crnogorskih' mitinga, održavani su i 'slovenski' mitinzi... U novembru 1988, pa u februaru i martu 1989. došlo je do 'albanskih' masovnih protesta, okupljanja i demonstracija na Kosovu¹⁰. Kad ga je, još prije nego što se okrenuo protiv Miloševića, Boris Mužević u privatnom razgovoru u Kumrovcu upitao zbog čega tako oštro nastupa protiv Slovenaca, Šušvar je objasnio da su slovenski zahtjevi dobri i demokratski, ali su ulazili u nepotrebne konflikte sa svima, tako da se nije moglo doći do dogovora, dok je Milošević jedini, koji je uistinu pravi komunista, sposoban za razgovore s drugim republikama i usklađivanje interesa s njima.¹¹ No, pri tome ne treba zaboraviti da je Šušvar izabran u Predsjedništvo upravo zbog

¹⁰ Stipe Šušvar, *Nezavršeni mandat. Na udaru „antibirokratske revolucije“*, drugi tom. (Zagreb: Globus, 1989), 49–50.

¹¹ Mužević, *Prvo pretepeni*, 2021.

savezništva s Miloševićem. Hrvati su u svojoj kolebljivosti predložili dva kandidata, Šuvara i reformistu Ivicu Račana, a na tajnom glasanju Šuvaru su glasove osigurali Srbi. Po mišljenju Andrije Čolaka, Šuvar je bio uvjeren da se SKJ može promijeniti u modernu partiju koja bi raspetljala jugoslavenski čvor. Istovremeno je njegovo kritikovanje Slovenaca bilo inspirisano Savezom boraca i vojskom. Dok je Milošević želio tzv. „čvrstu“, odnosno centralizovaniju državu, Kučan je želio približavanje evropskoj demokratiji.¹²

Šuvarova kalkulacija o istovremenom odstranjivanju Miloševića i Kučana nije uspjela, tako da ostaje otvoreno pitanje šta bi se dogodilo u slučaju da lideri srpskog i slovenskog Saveza komunista više nisu bili članovi saveznog partijskog Predsjedništva. Sedamnaesta sjednica bila je direktna poruka Miloševiću da njegova politika neće ići glatko s obzirom na to da prilikom glasanja o povjerenju u Predsjedništvu CK SKJ podršku nije dobio samo član privržen Miloševiću – Dušan Čkrebić (protiv Miloševića su se, istina tiho, počeli pojavljivati prvi glasovi opozicije i u Srbiji, ali ih je on do marta 1991. uspješno obuzdavao i minimizirao). Čkrebić je zbog toga dao ostavku, ali je zbog Miloševićevog stava da o povjerenju članu Predsjedništva može glasati samo njegova baza (dakle, u tom slučaju srpski komunisti) nakon mjesec dana opozvao svoj čin jer mu je povjerenje izglasao CK SK Srbije. Sjednica je ostala medijski zapažena po dvama događajima – slovenski član CK SKJ Vinko Hafner tokom svog izlaganja prstom je zaprijetio Miloševiću rekavši: „Druže Miloševiću, dobro razmisli o tome koji si put izabrao“, a Makedonac Vasil Tupurkovski nakon glasanja (o povjerenju) izjavio je: „Bojim se da je jedna republika izgubila, a pobedila je neprincipijelna koalicija“.

---

¹² Andrija Čolak, *Agonija Jugoslavije. Kako su posle Titove smrti republički lideri dokrajčili Jugoslaviju* (Beograd: Laguna, 2017), 23.

Sintagma o neprincipijelnoj koaliciji ostala je potom glavni prigovor na račun svih republika koje su se suprotstavljale ponovnoj centralizaciji Jugoslavije i velikosrpstvu. U vrijeme Sedamnaeste sjednice i još dugo nakon nje takva koalicija nije postojala, glasanje je prije predstavljalo splet okolnosti i plod trenutnog uvjerenja pojedinih članova CK SKJ. Miloševića su tada podržali Makedonci pod vodstvom Milana Pančevskog (zbog bojazni od svojih Albanaca i njihovih zahtjeva, s tim što je dogmatski Pančevski bio vatreni zagovornik i prenosilac Miloševićevih stavova), Crnogorci pod vodstvom Vidoja Žarkovića i Bosanci (uključujući i njegove zahtjeve za ustavne promjene u Srbiji).

Dok se na velikim uličnim mitinzima događala „volja naroda“, počelo se i s televizijskim prijenosima partijskih plenuma kako bi se „pokazalo narodu ko se i sa koliko žara bori za istinu, pravdu, reforme. Ali narod nije jedan, naroda je mnogo i svaki od njih stvara svoju sliku o tome ko je u pravu u bespoštednom ratu koji između sebe vode partijske vrhuške već razjedinjene Jugoslavije“.¹³ Praksa neposrednih televizijskih prijenosa partijskih plenuma počela je sa Šesnaestom sjednicom CK SKJ o Kosovu 29. i 30. jula 1988. Trajala je 20 sati, a pred ekranima pratilo ju je više miliona ljudi. Beogradski NIN nazvao ju je „Besana noć Jugoslavije“. Vrhunac te svojevrzne televizijske dramaturgije odigrao se u trenutku usvajanja amandmana na slovenski Ustav u septembru 1989. godine. Sjednica CK SKJ dan uoči usvajanja amandmana u slovenskoj Skupštini – 26. septembra vukla se cijele noći, a neposredno je prenošena na televiziji. Stvoren je dramatičan utisak kao da u cijeloj Jugoslaviji zbog usvajanja amandmana počinje vanredno stanje. Na sjednici je prevladao stav da su ti amandmani u suprotnosti s Ustavom,

¹³ Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 17.

a s organizovanim pritiskom na slovenske članove željelo se postići da se SK Slovenije izjasni protiv amandmana, pa tako odloži, odnosno onemoguću njihovo usvajanje u slovenskoj Skupštini. Protiv takvog zaključka na sjednici CK SKJ osim slovenskih članova glasali su i hrvatski. Sjednica je bila bez efekta, a usvajanje amandmana podstaklo je nove mitinge. U Titogradu se okupilo oko 50.000 ljudi, koji su prijetili oružjem. Efekat neposrednih prijenosa iskorišten je i u vrijeme XIV kongresa, u januaru 1990. godine. A u to vrijeme već su dvije republike bile višestranačke, pa se uprkos tome što je SKJ još uvijek bio „odgovoran“ za Jugoslaviju, pažnja medija postepeno počela usmjeravati na nove političke snage.

U suprotnosti sa CK SKJ, sjednice Predsjedništva CK SKJ u velikoj su mjeri i dalje bile tajne i tek samo selektivno otvorene za novinare, a o tome se odlučivalo usput. Nije bilo riječi samo o prirodi tajnosti, već o naglašavanju poruka: koga će novinari prikazati ili preuzeti, a koga ne, kome će dati za pravo, a kome u žučnim raspravama neće. Nakon prve otvorene sjednice, pune međusobnih optužbi, dopisnica Tanjuga ispotiha je rekla: „Uskoro ćemo vas zamoliti da opet zatvorite svoje sednice“.¹⁴

Posljedice Miloševićevih političkih pobjeda počele su pokazivati rezultate i u Predsjedništvu CK SKJ. Na mitinzima (koji, istina, nisu svi bili nacionalistički, npr. 5. oktobra 1988. pred Skupštinom zbog loše situacije protestovalo je i nekoliko hiljada radnika iz Rakovice, a radnički štrajkovi počeli su se množiti) počele su i tzv. „prozivke“ pojedinih članova Predsjedništva. U ranu jesen 1988, kada je na ostavke bilo prinuđeno vojvođansko rukovodstvo, u Predsjedništvu je

---

¹⁴ Franc Šetinc, *Vzpon in sestop (Uspon i silazak)* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988), 298.

ostavku dao Boško Krunić. Novo vojvođansko rukovodstvo odmah je počelo tražiti Šuvarovu ostavku, što se nije dogodilo. Već u oktobru je, uprkos podršci crnogorskog rukovodstva, Milošević neuspješno pokušao srušiti Vidoja Žarkovića i Marka Orlandića kako bi ih zamijenio mlađim, odanijim političarima. Pošlo mu je za rukom nekoliko mjeseci kasnije, u januaru 1989, kada su pod pritiskom antibirokratske revolucije obojica dali ostavke.

Druga neuralgična tačka pored Slovenije bila je Kosovo. Kosovu su tokom osamdesetih godina bile neposredno posvećene brojne sjednice, a posredno je bilo predmet rasprava i konflikata gotovo povodom svake druge teme. Demonstracije i prolivanje krvi u ovoj pokrajini Predsjedništvo SFRJ je 20. februara pokušalo zaustaviti „određenim angažovanjem jedinica JNA na Kosovu“, kako je to formulisano. Na vanrednoj sjednici Predsjedništva CK SKJ 26. februara 1989. povodom toga raspravljali su o informaciji da je na Kosovu pojačano prisustvo milicije, a 52. korpus JNA spreman je stupiti na Kosovo. Na sjednici je došlo do novog konflikta između Miloševića i Muževića. Milošević je Slovencima prigovorio da podrškom Kosovu zabijaju nož u leđa Srbiji, a Mužević je Miloševića uporedio sa Staljinom. Situacija je uzavrela u naredna dva dana. U Sloveniji je 27. februara organizovan masovni skup u Cankarjevom domu pod naslovom „Za mir i suživot i protiv uvođenja vanrednog stanja na Kosovu“. Organizovala su ga različita udruženja i opozicione organizacije. Kao i na skupu, Kučan je nastupio i na televiziji. Promiloševićevski studenti su 28. februara organizovali demonstracije ispred Skupštine SFRJ u Beogradu. To je bio odgovor srpske politike na skup u Cankarjevom domu. Tokom dana okupilo se više od 100.000 ljudi, dovezeni su i radnici iz fabrika. Masa je zahtijevala hapšenje Azema

Vlasija. Oko 7 sati uvečer zahtijevali su stav Predsjedništva CK SKJ. Preplašeno Predsjedništvo ovlastilo je Miloševića da formuliše pet tačaka i da ih pročita pred demonstrantima. Tokom dana pred njima su se redali brojni govornici, kao i predsjednik Predsjedništva SFRJ Raif Dizdarević, koji je bio izviždan. Milošević je pobjednički nastupio oko 21:30 sati. Obećao je hapšenje albanskih lidera, do čega je kasnije i došlo (Vlasi je uhapšen 2. marta, suđenje mu je počelo u septembru, na kraju je pomilovan, a iz zatvora je pušten u aprilu 1990. godine). Protiv Slovenije Srbija je početkom marta povela ekonomski rat. Slovenija je rudarima (u Starom Trgu) i dalje pomagala, također i uhapšenima, kojima su, uz finansijsku pomoć Republike, pomagali slovenski advokati. Na sjednicama Predsjedništva CK SKJ u više navrata tražene su informacije o stanju uhapšenog Vlasija, jer je to bio prvi slučaj tokom 30 godina da se u zatvoru nalazi politički funkcioner.

Amandmani na srpski Ustav proglašeni su 29. marta, što je u Srbiji proslavljeno masovnim mitinzima, a na Kosovu su počele demonstracije. Predsjedništvo CK SKJ i Predsjedništvo SFRJ, kao i mnogo puta do tada, sastali su se na zajedničkoj sjednici da bi pred javnost izašli s apelom na jedinstvo. A sjednica nije išla baš glatko. Dizdarević je odbacio zajedničko saopćenje, kako kaže Čolak, riječima: „Vi radite svoj posao, mi ćemo svoj“.¹⁵

S novim saveznicima Milošević se latio Hrvatske kad je na sjednici Pokrajinskog komiteta govoreno o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, a rasprava se prenijela i na Predsjedništvo. Tu su rasprave, istina, nešto izgubile na oštini, jer je Milošević 8. maja postao predsjednik Predsjedništva Srbije, a bio je tu i prosrpski blok zbog smjena postignutih tzv. antibirokratskom

¹⁵ Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 344.

revolucijom i promjenama na Kosovu. Milošević je ono što je ranije govorio na sjednicama Predsjedništva počeo govoriti javno, a samo malo kasnije od preuzimanja predsjedničkog mandata 22. maja događanja u Sloveniji označio je fašistoidnim,¹⁶ dok je na 600. godišnjici Kosovske bitke 28. juna pred dva miliona okupljenih Srba i državnim vrhom zaprijetio poznatim riječima koje su najavljivale rat i kraj jugoslavenstva: „Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene“.¹⁷

Tokom ljeta su se povodom kadrovskih smjena ponavljale uglavnom iste teme s istim neuspjehom, jer su Srbi sa sedam glasova i povremenim savezništvima usmjeravali temu rasprave. Pri kraju ljeta na red je opet došla Slovenija, tada zbog toga što je zabranila tzv. miting istine, kojim je Milošević pokušao srušiti i slovensko rukovodstvo. To je za posljedicu imalo da srpski SSRN zatraži prekid svih odnosa sa Slovenijom, a Srbija, Vojvodina i Kosovo Kučana i Janeza Kocijančiča proglasili su za „nepodobne da bi bili članovi CK SKJ, jer su navodno ohrabrivali srpske nacionaliste, unosili razdor u SKJ i namerno kreirali loše međunacionalne odnose“. Šest članova Predsjedništva zbog sukoba između Slovenije i Srbije od predsjednika Pančevskog tražili su hitno sazivanje sjednice CK SKJ, a on se tome odupirao. Na kraju je došlo do dvodnevne sjednice, koja je završena 28. decembra. Na sjednicama Predsjedništva, kao i na zasjedanju CK SKJ, u međuvremenu se raspravljalo u kontekstu priprema i sadržaja Kongresa. Tri suprotstavljene struje (srpska, slovensko-

¹⁶ Jež, *Yu, nikoli već?*, 186.

¹⁷ Dragan Štavljanin, „Trideset godina od Miloševićeve najave ratova na Gazimestanu“, *Radio Slobodna Evropa*, 28. 6. 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-gazimestan-milosevic/30026025.html>.

hrvatska i „federalna“) praktično se nisu slagale ni u čemu, što je bio znak, kao što su javne rasprave i polemike prognozirale, da Kongres neće biti očekivano rješenje, već krah.

Zalaganja da SKJ zbog jugoslavenske krize sazove vanredni kongres trajala su zapravo od 1988, ali su se slovenski i još neki predstavnici u saveznim partijskim organima tome istrajno suprotstavljali. Na kraju, Kongres je održan u godini kada bi se i inače morao održati, ali s atributom „vanredni“, kako bi se ukazalo na kritično stanje u Partiji i jugoslavenskom društvu. Do Kongresa su konačno došli vojvođanski komunisti, koji su ga u januaru 1989. na vanrednoj konferenciji SK Vojvodine i zvanično zahtijevali.

Slovenski su ostali usamljeni u zahtjevu da se SKJ preobrazi u savez samostalnih organizacija i time prestane važiti tzv. demokratski centralizam. Prije saveznog održavali su se republički kongresi i konferencije. Pokazalo se da su reformske snage i u nekim drugim republičkim organizacijama slabe i heterogene. Demokratski centralizam, taj klasični princip komunističkih partija, ukinut je samo na kongresima slovenskih i hrvatskih komunističara. U BiH je s pravom malo ublažen u odnosu na manjine, dok su makedonski, srpski, crnogorski i SK u JNA ustrajali na njemu. Slično je bilo i povodom pitanja o razdvajanju partije od države. Deklarativno su svi bili za to, a kod konkretnih prijedloga, poput mogućnosti „spoljnog“ nadzora opozicije nad radom Skupštine, Vlade, Parlamenta i Predsjedništva, opredijelili su se samo slovenski i hrvatski komunističari.

Slovenski kongres u decembru 1989. odvijao se u sjenci rumunske revolucije i osokoljenih nastupa opozicije protiv SKS-a. Kučan je, između ostalog, izjavio da je Jugoslavija

na rubu građanskog rata, do čega je dovela bezobzirna, ultimativna politika kojoj se iz oportunitizma niko ne želi suprotstaviti. Ključna je, pak, bila tvrdnja da SKS na svoj XI kongres dolazi kao jedina komunistička stranka na vlasti koja se bez pritiska demonstracija i masovnog gnjeva sugrađana odlučila za stranački pluralizam i najavila izbore (uprkos tome što su Slovencima u saveznom partijskom Predsjedništvu sve vrijeme govorili da će ih pomesti vlastiti narod, SKS je kao pojedinačna stranka na izborima potom i pobijedio, a zbog predizborne opozicione koalicije Demos nije sačuvao vlast). Rukovođenje SKS-a nakon Kučana preuzeo je dr. Ciril Ribičič i pripremljen je prijedlog demokratskih reformi za cijelu Jugoslaviju. Program je sadržavao garantovanje ljudskih prava, višestranačje, ukidanje verbalnog delikta i prekid političkih sudskih procesa, sređivanje prilika na Kosovu uz poštovanje jugoslavenskog Ustava, neposredne izbore, kao i reformu Federacije i SKJ i Saveza samostalnih subjekata. Na XIV kongres SKJ slovenska delegacija je, unatoč tome što je sačuvala ime, u suštinskom smislu otišla kao predstavnik Socijaldemokratske stranke. SK Srbije se na republičkom Kongresu, istina, opredijelio za slobodno političko udruživanje, ali samo na demokratskoj socijalističkoj osnovi. Založio se za federativnu Jugoslaviju, u kojoj republike ne bi mogle biti „tek toliko, koliko im odgovara“, dok bi federalni organi bili osnaženi. Odbačena je teza o republikama kao državama. U SKJ bi po principu „jedan čovjek, jedan glas“ bio očuvan princip demokratskog centralizma. Hrvatski SK, slično kao i slovenski, opredijelio se za stranački pluralizam. Jugoslavija može opstati samo kao savez slobodno udruženih naroda i narodnosti, u kome republike imaju izvornu suverenost. U BiH su isto tako ostali pri principu demokratskog centralizma, koji bi dobio moderniju interpretaciju. Kad je riječ o međunacionalnim odnosima, u SKJ ne bi smjelo doći do preglasavanja. Bili su

protiv konfederalne Jugoslavije, političkog organizovanja na nacionalnoj osnovi, dok bi o višestranačju trebali odlučiti građani. Bili su za princip „jedan čovjek, jedan glas“ i protiv depolitizacije JNA. Makedonci su bili za avnojevsku i federativnu Jugoslaviju, višestranački pluralizam su ocijenili tek kao jednu od mogućnosti političkog pluralizma, o čemu bi odlučivali građani. Crnogorci su višestranačje početkom 1989. godine smatrali nerealnom političkom opcijom, da bi krajem godine u SK Crne Gore o tome već počele polemike. Tada već promiloševićevska kosovska organizacija bila je protiv konfederalizma i „administrativno-birokratske“ interpretacije samostalnosti republika i pokrajina. U Miloševiću podređenom vojvođanskom SK opredijelili su se za jedinstveni SKJ, demokratski centralizam, jedinstveno jugoslavensko tržište, politički pluralizam nestranačkog tipa sa SSRN kao krovnom organizacijom. Organizacija SK u JNA opredijelila se za jedinstvenu i federativnu Jugoslaviju, SKJ kao jedinstvenu političku organizaciju s modernizovanim demokratskim centralizmom, protiv višestranačja i protiv depolitizacije JNA. Reforme u državi mogle bi se sprovesti isključivo na osnovu jugoslavenstva i socijalizma.

CK SKJ imenovao je poseban Odbor za pripremu kongresnih dokumenata. Vodio ga je sekretar Predsjedništva CK SKJ Štefan Korošec. Odbor je trebao pripremiti opću kongresnu deklaraciju, koja bi predstavljala sintezu svih stavova, a istovremeno bi bila i prijelazni dokument do donošenja novog programa SKJ. O dokumentu je u decembru 1989. raspravljao CK SKJ i prihvatio njegov Nacrt. Konačnu verziju trebao je usvojiti Kongres. Istina, CK je raspravljao i o Izvještaju o radu CK SKJ između XIII i XIV kongresa. Već je u toj raspravi dolazilo do polemika o uzrocima jugoslavenske krize. U raspravi o dokumentu, koji je dobio naslov „Novi

projekat za demokratski socijalizam u Jugoslaviji“, došlo je do srpskog napada na slovenske učesnike zasjedanja povodom stavova XI kongresa SKS-a. Kritikovali su ih zbog toga što osim asimetrične države žele i asimetričan SK. Srbija na to neće pristati i zaštitit će svoje interese.

Dokument je, istina, nudio teorijsku mogućnost za kompromis. Opredijelio se za politički pluralizam i napuštanje partijskog monopola. Jugoslavija bi istrajala na avnojevskim principima, odnosno federaciji u kojoj suverenost pripada federalnim jedinicama, istovremeno i građanima Jugoslavije. Napustila bi se dogovorna i uvela tržišna privreda i pluralizam vlasništva. I dalje bi društveni temelj ostalo samoupravljanje, a u SKJ „novi“ demokratski centralizam. Naglasak je dobila i ekološka problematika. U međunarodnim odnosima Jugoslavija bi ostala nesvrstana, ali bi „izrazila i želju“ za uključivanje u evropske integracije. SK bi se preobrazio u modernu i demokratsku organizaciju s obnovljenim socijalističkim programom. Prioriteti nakon Kongresa, osim obnove organizacije, bili bi donošenje novog ustava, međunarodnog akta o ljudskim pravima, ukidanje verbalnog delikta, višestranački izbori, radikalne privredne reforme i ostvarivanje jugoslavenskog programa o Kosovu, otpočinjanje postupka za prijem u Savjet Evrope, kao i za uključivanje Jugoslavije u evropske i svjetske integracije.

Kongres se održavao od 20. do 22. januara 1990. u Centru „Sava“ u Beogradu. Polemike su trajale od samog otvaranja Kongresa i nadalje kako u tri komisije (za reformu političkog sistema, za reformu privrede, za preobrazbu SKJ) tako i u plenumskom dijelu. U središtu su bili dijametralno suprotni stavovi slovenske i srpske delagacije, sa dva potpuno različita koncepta, a Slovencima su se povodom nekih pitanja

pridruživali hrvatski delegati. Svi slovenski prijedlozi bili su odbijeni u izrazito neprijateljskoj atmosferi. Da je neko u tom trenutku predložio da Slovenci dobiju kafu, vjerovatno bi većina u dvorani podigla crvene kartone. Uprkos tome, ili upravo zbog toga, za procjenu i odluku kada i kako otići bilo je potrebno puno zrelosti i poznavanja odnosa u Jugoslaviji. U vezi s tim pitanjem u slovenskoj delegaciji nije postojalo jedinstvo. „Mladokomunisti“ su na Kongres gledali izrazito taktički. U brizi za vlastite karijere željeli su da se što prije otarase jugoslavenstva. Stari, iskusni komunist Vinko Hafner, pripadnik predratne i ratne generacije, prema odlasku je bio skeptičan, ali je na njega pristao. Vjerovatno je imao u vidu kakve bi to posljedice imalo za nekadašnju revolucionarnu partiju, koja je u nemogućim ratnim uvjetima obnovila Jugoslaviju i ostvarila njenu komunističku federativnu viziju. Sonja Lokar pri odlasku je plakala, a fotografija s njenim suzama preplavila je jugoslavensku štampu. Kučan i Ribičić su istrajali na tome da bi trebalo izabrati pravi trenutak kako bi i Jugoslaviji i svijetu bilo jasno za šta se Slovenci zauzimaju. Kučan ovako govori: „Tokom noći smo održali sastanak cjelokupne slovenačke delegacije i na njemu je prevladalo stanovište da brižljivo moramo odabrati trenutak odlaska, jer naša odluka o odlasku mora biti razumljiva ne samo nama, već i slovenačkoj, pa i jugoslovenskoj i međunarodnoj javnosti. 'Mladokomunisti', Pahor, Balažić i drugi su i dalje nestrpljivo pritiskali: 'Idemo, idemo, šta će nam reći kod kuće?'. Istrajao sam na tome da ćemo to učiniti, kad tako bude odlučio šef delegacije Ciril Ribičić. Treba istrajati do kraja, ako hoćeš da uopšte primijete za šta se zalažeš i u čemu su te razlike u stavovima, zbog kojih se nije moguće identifikovati s njima. I Ćiro (Ciril Ribičić, op. a.) jeste to dobro razumio i odlično izveo. Često me nisu razumijevali kada sam istrajavao na tome da je za tako radikalne odluke neophodno biti argumentovan i

dosljedan. Pa i kasnije u raspravama o zakonu o referendumu (mislilo se da je insistiranje na stavu da je referendum uspio, ako za nezavisnost glasa većina svih birača, a ne samo većina izašlih na referendum, op. a). Nervoza, nestrpljenje i neargumentovanost pri tako velikim odlukama nemaju tu šta da traže. Kao ni naglost. Treba se boriti, ako želiš da uopšte znaju tvoje stavove. Treba biti istrajan, imati i taktiku. Ako popustiš već pri prvom sučeljavanju i izbjegavaš sukobe, ionako misle da si krpa, da su argumenti nerelevantni, kao i da nisi spreman da odgovornost snosiš do kraja¹⁸.

Slovenska delegacija je, istina, računala i na mogućnost da bi joj policijom ili vojskom odlazak bio onemogućen ili da će se pred hotelom okupiti „mitingaši“ i tako spriječiti odlazak. To se nije dogodilo. Silvo Komar, koji je bio zadužen za sigurnost delegacije, dogovorio se s jugoslavenskim ministrom za unutrašnje poslove Petrom Gračaninom da im odlazak neće ometati i da će ih policija štiti. Gračanin je, istina, bio Miloševićev čovjek, ali je kao stari partizanski general u ovome održao riječ. Milošević ih je optuživao da su sve isplanirali, pa čak i unaprijed otkazali sobe. Njegov vatreni crnogorski pristalica Momir Bulatović, koji je zajedno s Milom Đukanovićem došao na vlast u antibirokratskoj revoluciji i predsjedavao jednom sjednicom, tvrdio je da ga je Kučan ceduljicom podsticao da što više skрати raspravu i stavi prijedloge na glasanje, što je bila zamka, odnosno spletk, jer šta god da je uradio, ništa ne bi promijenilo planiranu odluku Slovenaca da odu. Tokom Kongresa sve vrijeme je zasjedalo Predsjedništvo CK SK Jugoslavije, gdje je na Kučana vršen snažan pritisak da Slovenci povuku amandmane na osnovni dokument, odnosno da praktično pristanu na srpsko-miloševićevski koncept centralizovanog SKJ. Kučan

---

¹⁸ Božo Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik* (Ljubljana: Modrijan, 2015), 159.

se svojim iskustvom bez teškoća suprotstavljao pritiscima, pa su sastanci bili bez efekta. Odbacivanje svakog slovenskog amandmana većina u dvorani pratila je burnim aplauzom. Većina je pljeskala i dok je delegacija odlazila. Šta je to značilo, shvatili su tek narednih dana. Delegacija je iz Centra „Sava“ otišla u Hotel Interkontinental. Tamo je održala konferenciju za štampu i novinarima objasnila svoje odluke i potom u sjenci kongresne zbrke do koje je došlo mirno otputovala iz Beograda.¹⁹

Prelomilo se na slovenskom amandmanu koji je u ime slovenske delegacije predložio Janez Kocijančič o preobrazbi SKJ: umjesto formulacije „treba da se preobrazi u modernu, jedinstvenu, demokratsku političku organizaciju“ trebalo je stajati da je SKJ partija „ravnopravnih republičkih organizacija SK koje se slobodno udružuju u SKJ“. Prijedlog je odbačen sa 1156 glasova protiv i 169 glasova za. Nakon glasanja riječ je dobio Ciril Ribičič, koji je naglasio da na Kongresu ne samo da nisu željeli prihvatiti slovenske amandmane već ni minimum koji bi omogućio autonomnost, samostalnost i ravnopravnost republičke organizacije, kao i da ne žele biti suodgovorni za agoniju SKJ. Slovenski delegati, uz sveopći aplauz, napustili su dvoranu u Centru „Sava“.

Međutim, to je samo dio priče. Ono što je bilo važno u nastavku jeste da Slovenci na kraju nisu ostali usamljeni. Prekinuti Kongres napustila je i hrvatska delegacija. Ona je zbog hrvatsko-srpskog nacionalnog sastava bila u mnogo težem položaju. U kontekstu slovensko-hrvatskih odnosa i

---

¹⁹ 30 let odhoda slovenske delegacije s 14. kongresa ZKJ (30 godina od odlaska slovenačke delegacije s 14. kongresa SKJ), 22. januar 2020, okrogla miza (okrugli sto) (Sonja Lokar, Janez Kocijančič, Lev Kreft, Milan Kučan, Božo Repe in Ciril Ribičič), razgovor je vodio Dušan Balažič, <https://www.youtube.com/watch?v=Igf5JdqHdvY>.

dogovaranja o savezništvu u federaciji (kasnije i o zajedničkom osamostaljivanju) bio je to jedan od rijetkih veoma značajnih hrvatskih poteza. Da su Hrvati ostali, realizovao bi se Miloševićev prijedlog da Kongres nakon odlaska Slovenaca ustanovi novi kvorum i nastavi s radom kao da se ništa nije dogodilo. Slovenski Savez komunista jednostavno bi bio „otcijepljen“, ili, kako je rekla jedna od srpskih delegatkinja, „neka Slovenci idu, neka napuste Kongres i neka puste nas primitivce da sami organizujemo Partiju onako kako znamo“.

U tom smislu predsjedavajući Momir Bulatović želio je da se nastavi s radom kao da se ništa nije dogodilo, ali je Ivica Račan u ime većine hrvatskih delegata predložio da se Kongres prekine, analizira nastala situacija i predlože moguća rješenja, pa da tek nakon toga Kongres nastavi s radom. Tome se suprotstavio Milošević i predložio da se konstatuje novi kvorum i nastavi s radom. U pauzi je vršen pritisak na Račana da povuče prijedlog, ali on nije pristao. U nastavku je zasjedanje vodio Milan Pančevski, koji je predložio usvajanje do tada predloženih dokumenata i nastavak Kongresa kada to odluči CK SKJ, a do tada bi organi SKJ nastavili raditi. Hrvatska delegacija za to nije glasala, ali je uprkos tome Pančevski prijedlog proglasio prihvaćenim, čime se nastojao stvoriti utisak da Kongres nije okončan i da će se nastaviti.

Slovenski predstavnici odnose sa SKJ „zamrzli“ su do Konferencije CK SK Slovenije početkom februara. CK SK Slovenije postupak delegata već narednog dana u cijelosti je podržao, a 2. februara i Konferencija CK SKS. Usvojen je zaključak da je XIV kongres za slovenske komuniste završen, a kratici SKS dodata je dopuna imena: Stranka demokratske obnove. Za Račana i hrvatski SK situacija je bila znatno teža. Pod određenim uvjetima nakon povratka delegacije

Račan je odobravao nastavak Kongresa, dio članstva ga je kritikovao zbog toga što hrvatska delegacija nije bila tako radikalna kao slovenska, a srpski komunisti u Hrvatskoj da nasjeda na slovenski separatizam. CK SKH konačno je odobrio postupanje delegacije. U Srbiji je sve interpretirano tako da su separatistički Slovenci naišli na otpor većine jugoslavenskih komunista, kao i da je jedinstveni SKJ ključni činilac jedinstvene SFRJ. Makedonski i bosanski komunisti bili su za nastavak Kongresa pod određenim uvjetima i bez isključivanja. Do toga nije došlo. SKJ je na XIV kongresu uistinu prestao postojati, iako su se ostatak Predsjedništva CK SKJ i samog CK SKJ i naročito Organizacija SKJ u JNA do maja trudili da bude nastavljen. Kao alternativa nije uspio ni pokušaj da propali SKJ nadomjesti SKJ – Pokret za Jugoslaviju, iako mu se krajem 1990. godine pridružila i Organizacija SKJ u JNA. Da Pokret ne može uspjeti, postalo je jasno već početkom juna, kad su se SK Srbije i SSRN Srbije udružili u Socijalističku partiju Srbije. Od tri stuba SFRJ je tako ostala još samo na JNA.

A sudbina Predsjedništva CK SKJ nakon Kongresa? Predsjednik Pančevski u početku je nastavio raditi kao da se ništa nije dogodilo, kao da je samo Kongres odložen i odmah je već sljedećeg dana sazvao sjednicu. Na njoj nije bilo Slovenaca, a bio je samo jedan Hrvat. Uprkos tome pojavio se zahtjev da bi trebalo CK SKJ i Predsjedništvo odmah raspustiti. Pančevski se tome suprotstavljao. Situaciju je plastično opisao Čolak: „Pančevski je, naravno, žestoko branio Centralni komitet i Predsjedništvo i insistirao na njihovom radu i aktivnosti, kao da se ništa nije dogodilo. Čak je uporno tvrdio da je Korošec i dalje sekretar Predsjedništva, 'samo da je sad uzeo godišnji odmor'?!“²⁰ Sjednice krnjeg Predsjedništva u

²⁰ Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 507.

januaru, februaru i martu i dalje su sazivane; samo su dvije ili tri među njima nazivane „konsultativnim sastancima“ i s njih su davane izjave za javnost. Srpski blok je, istina, istrajavao na tome da su to bile „normalne“ sjednice. U pozadini su nakon Kongresa trajala nastojanja Miloševićevih pristalica i JNA da se nekako organizuju „komunisti iz Slovenije“ (Srbi koji su tamo živjeli, penzionisani oficiri i slično) i njihovi predstavnici dovedu u najviše organe SKJ i u Predsjedništvo. Istovremeno je vršen pritisak na predstavnike hrvatskih komunista, koji su, neobavezno, na „konsultativne“ sastanke povremeno još uvijek slali jednog svog predstavnika da se vrate u organe i podrže nastavak Kongresa. Tu je teren bio „mekši“, jer je u predstavničkim organima bilo mnogo Srba iz Hrvatske. Nastavak Kongresa i prije toga sazivanje sjednice CK SKJ također su bile glavne teme sastanaka. Hrvatski predstavnici su, istina, učestvovali u izradi dokumenta koji je u vezi s mogućim nastavkom Kongresa sačinilo Predsjedništvo CK SKJ, ali su bili protiv toga da se objavi (Predsjedništvo ga je uprkos tome objavilo). Sve zajedno presjekao je Ivica Račan izjavom za Borbu 9. marta da je Kongres okončan i da nema vremena da polemiše s Predsjedništvom, jer se SKH-SDP priprema za izbore. Podjele u krnjem Predsjedništvu su se nastavile, ovaj put bez Slovenaca i Hrvata. Jači blok predstavljali su Srbi, Crnogorci, Vojvođani, Kosovari i JNA, a slabiji Makedonija i Bosna i Hercegovina. Sjednica CK SKJ u krnjem sastavu održana je 30. marta, ali je bila samo predstava za javnost. Makedonci i Bosanci početkom aprila na sjednicama svojih centralnih komiteta zahtijevali su ostavke Predsjedništva CK SKJ, ali su na sjednice krnjeg Predsjedništva i dalje odlazili. One su se u aprilu i maju održavale i dalje, iako im više nisu prisustvovali neki iz srpskog bloka koji su preuzeli druge dužnosti.

Predsjedništvo je nekako opstajalo u životu, prvenstveno zbog kalkulacije da bi se XIV kongres mogao nastaviti. Početkom maja se na „radno-konsultativnom sastanku“ sastalo 98 članova CK SKJ i odlučilo da će nastavak Kongresa biti 26. maja.²¹ U nekom krnjem sastavu „Kongres“ u Centru „Sava“ u Beogradu krajem maja zaista se nastavio i čak najavio da će 25. septembra početi „XV kongres“.²² Upravo tih dana raspao se SSOJ, Ante Marković je najavio osnivanje svoje stranke, a u Sloveniji i Hrvatskoj nakon izbora konstituisale su se nove vlasti bez reformisanih komunista. Na „Kongresu“ nije bilo nijednog Slovenca, iz Hrvatske su došli Srbi, isto tako i s Kosova, iz Makedonije nekoliko delegata iz Kumanova i Prilepa. Nastupilo je samo devet govornika. Predsjedništvo SKS-SDP poslalo je pismo da nije spremno sudjelovati u „stvaranju privida o jedinstvu koga nema, a još manje pristati na vraćanje starog pod plaštom novog“. Predsjedništvo SKH-SDP „Kongres“ je obavijestilo da se za njih završio još prije četiri mjeseca.²³ „Kongres“ je, istina, raspustio i sve organe CK SKJ, uključujući i Predsjedništvo.

Alternativu SKJ pokušala je istovremeno stvoriti Jugoslovenska narodna armija, kojoj se krajem osamdesetih godina osim jugoslavenske (onako kako ju je u Titovom duhu poimala) počela rušiti i ideološka domovina. To je za nju bio posebno veliki udarac, jer je svih poratnih godina bila prvenstveno vojska „partije“, njene klasne politike i politike bratstva i jedinstva. Na IX konferenciji SKJ u JNA, 23. i 24. novembra 1989 u Topčideru, svih 200 delegata iskazalo je apsolutno jedinstvo, čime je trebalo utjecati i na predstojeći

²¹ Kraj vanrednog, 26. maja, početak novog, krajem juna, *Borba* (9. 5. 1990).

²² Milena Dražić, „Okončan XIV vanredni kongres SKJ“, *Novosti* 8 (31. 5. 1990).

²³ Janja Klasinc, „Juče i nikada više“, *Delo*, (28. 5. 1990), 1.

XIV kongres SKJ. Usprotivili su se višestranačju, jer bi to, navodno, razbilo Jugoslaviju, zahtijevali su donošenje najprije saveznog, a tek potom republičkih ustava, optuživali su Sloveniju da želi vlastitu vojsku, jer je to izraz separatizma. Na sličan način predstavnici JNA nastupali su i u medijima, koji su osim općenite podrške davali i mnogo prostora intervjuima s vodećim generalima.

Na XIV kongresu SKJ delegati iz Organizacije SKJ u JNA, koju je predvodio viceadmiral Petar Šimić (na IX konferenciji dobio je novi mandat), osim navedenog oštro su se suprotstavili slovenskim prijedlozima o federalizaciji SKJ („razbijanju SKJ na više partija“), preobrazbi u socijaldemokratsku stranku i promjeni imena. Kad je Kongres propao, Organizacija SKJ u JNA i dalje je nastojala da se Kongres nastavi. U mjesecima nakon Kongresa, istina, našla se u neobičnoj pravnoj situaciji, jer je postojala samo na osnovu statutarnih odredaba SKJ, koji de facto više nije postojao, a ne po zakonu. Kako zakon o višestranačju na saveznom nivou, koji bi mogao zabraniti njeno djelovanje, nije postojao, nije mogla ni biti ukinuta. Istina, već krajem osamdesetih godina u javnosti i politici počeli su se pojavljivati zahtjevi da se JNA depolitizuje (kako bi to bilo moguće s obzirom na to da su svi oficiri gotovo u potpunosti bili komunisti, nije znao niko). Nakon XIV kongresa novine su intenzivnije počele pisati o njenom ukidanju.²⁴ Uprkos tome, poživjela je još nekoliko mjeseci i sazvala još i posljednju X konferenciju SKJ u JNA. Delegati su 17. decembra 1990. usvojili zaključak da se pridružuju Savezu komunista – Pokretu za Jugoslaviju.²⁵

²⁴ Tamara Indik Mali, „Partija napušta armiju“, *Vjesnik*, (20. juni 1990).

²⁵ ZKJ v JLA prenehala delovati in se priključila ZK-GJ,“ *Delo* XXXII, br. 293 (18. december 1990), str. 2, http://www.dlib.si/listalnik/URN_NBN_SI_DOC-ODUQ3RT7/index.html.

Pokret za Jugoslaviju izmislio je armijski vrh, a značajnu ulogu imala je i Mira Marković, supruga Slobodana Miloševića. Trebao je biti neka vrsta nasljednika SKJ, a vodeću ulogu u njemu i dalje bi imali komunisti. Pokret je trebao biti politička podrška JNA, objedinitelj jugoslavenski orijentisanih stranaka, grupa i pojedinaca. Za glavnog inicijatora izabran je admiral Branko Mamula, koji je u Domu garde u Topčideru organizovao pripremne sastanke s ostacima bivših komunista iz Makedonije, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine i s intelektualcima koji su ostali vjerni jugoslavenskom i komunističkom uverenju.

DISSOLUTION OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS OF YUGOSLAVIA

Summary

The “young leadership” was elected at the 13th Congress of the League of Communists of Yugoslavia in 1986, one that would also see personnel changes in the following four years. From the mid-1988, when the socialist republics’ party conferences were held, three fractions were formed within the League of Communists: reformist, Titoist, and Serbian, the last being a mixture of unitary Yugoslavianism and Greater Serbianism. Key points of the conflict within the League of Communists in 1988 and 1989 concerned Kosovo and Slovenia. Slovenians were mainly alone in the proposal to transform the League of Communists into a league of independent organisations within the Yugoslav republics, which was also a sign of the direction of the transformation of Yugoslavia. However, at the 14th Congress, the definitive split took place, with Slovenians leaving the League of Communists, marking the end of that party, and, soon, also, the breakup of Yugoslavia.

ODNOSI SRBIJE I VOJVODINE U POSLEDNJOJ DECENIJI JUGOSLAVIJE

Milivoj Bešlin

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u
Beogradu

Nakon Titove smrti ubrzavaju se procesi razgradnje jugoslovenskog federalizma.¹ Početak akcije Srbije na ograničavanju pokrajinskih autonomija, s kojima se nikada nije u potpunosti saglasila, bio je označen demonstracijama na Kosovu 1981. godine. Objektivni problemi u južnoj pokrajini, od ekonomske nerazvijenosti do iseljavanja Srba i Crnogoraca, iskorišćeni su u rukovodstvu Srbije kako bi se u javnosti snažilo raspoloženje protiv pokrajina, podizao stepen nacionalizma i naposljetku delegitimisalo i samo postojanje pokrajinskih autonomija. Vojvodina je sve više postajala talac nezadovoljstva Srbije zbog situacije na Kosovu. U takvim okolnostima tabu tema – promene jugoslovenskog Ustava iz 1974. stavljena je na dnevni red. Na prvim sednicama partijskog vrha nakon kosovskih demonstracija pojedini srbijanski politički funkcioneri pokrenuli su pitanje ustavnih promena i posebne odgovornosti Srbije za stanje u pokrajinama, odnosno za proširenje ingerencija republike nad pokrajinama.² Od maja 1981. do decembra iste godine ovaj zahtev je u otvorenoj formi iznet pred sednicu CK SK Srbije. Neočekivano, na toj se sednici republička oštrica od

---

¹ Milivoj Bešlin, "Faded scratches in marble": Federal b/ordering of socialist Yugoslavia", u: *Boundaries and Borders in the Post-Yugoslav Space. A European Experience*, ur. Nenad Stefanov, Srđan Radović, De Gruyter, Berlin/Boston, 2021, str. 27-50.

² Boško Krunic, *Decenija zamora i raskola*, Novi Sad, 2009, str. 19-62; Dimitrije Boarov, *Politička istorija Vojvodine*, Novi Sad, 2001, str. 212.

Kosova okrenula ka Vojvodini, čije je rukovodstvo optuženo za „zatvorenost“ i „separatizam“. Kosovo je iskorišćeno kao povod, ali je cilj pre svega bila vojvođanska autonomija s većinskim srpskim stanovništvom. Tako je u decembru 1981. otvorena kriza u odnosima zvaničnog Beograda i Novog Sada, koja će se sedam godina kasnije završiti likvidacijom autonomne Vojvodine kao političkog subjekta i elementa jugoslovenskog federalizma.³

Latentni sukob srbijanskih i vojvođanskih institucija, otvoren nakon Titove smrti, eskalirao je u novembru 1984. na 18. sednici CK SK Srbije, na kojoj su žigosani procesi dezintegracije koji „razaraju jugoslovensku federaciju i prete razbijanjem Srbije“. Republičko rukovodstvo, u kome su presudnu ulogu igrali konzervativni centralisti Dušan Čkrebić i general Nikola Ljubičić, u pokrajinama i njihovom statusu prepoznalo je opasnost. Pokrajinska rukovodstva uzvatile su optužbom protiv srbijanskog političkog vrha za etatizam i nacionalizam. Situaciju su zaoštrili i beogradski mediji, koji već tada počinju pripremu javnog mnjenja u pravcu nacionalističke homogenizacije. Prateći svoje ustavne obaveze, a to je bila garancija pokrajinskih autonomija, savezni vrh je radio na smirivanju strasti i formiranjem Istražne komisije u proleće 1985. godine. Četiri godine kasnije jugoslovensko rukovodstvo ostaće nemoćno, ćutke posmatrajući nasilni i protivustavni napad Srbije na pokrajinske autonomije. Ipak, već tokom krize 1984-1985. godine, srbijanski vrh postigao je jednu važnu pobjedu. Ustavne promene stavljene su na dnevni red, pitanje pokrajinskih autonomija stavljeno je pod znak pitanja i ono neće biti skinuto sa dnevnog reda sve do konačnog

---

³ Krunić, str. 30-32; Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti* 3, Novi Sad, 2001, str. 449

njihovog faktičkog ukidanja 1989. godine.⁴ Time je tzv. srpsko pitanje četiri godine posle Titove smrti bilo otvoreno, nacionalistička homogenizacija, za sada samo na pitanju pokrajina, postignuta je, a sinhronizovanim delovanjem političkih, intelektualnih i medijskih elita pripremljen teren za dolazak Slobodana Miloševića na vlast. Bila je to velika pobeda republičkog rukovodstva na čelu sa Dušanom Čkrebićem nad pokrajinskim političkim strukturama. Opasnost koja se nad njih, ali i nad čitavom Jugoslavijom nadnela malo je ko u tom trenutku anticipirao i u Novom Sadu i u Prištini.

Formiranjem Istražne komisije koja bi ispitala mogućnosti ustavnih promena problem na relaciji Srbije i pokrajina nije rešen. Beogradski mediji nastavili su nacionalističku kampanju koja je 1985. godine u fokusu držala kontroverzni „slučaj Martinović“, zlostavljanja seljaka srpske nacionalnosti na Kosovu. Srpska i jugoslovenska javnost dovedena je u stanje emocionalne potresenosti, a antialbansko, posredno i antipokrajinsko raspoloženje bilo je značajno povećano. Slika nasilnika Albanca i srpske žrtve bila je svakodnevnica u beogradskim medijima. Krajem iste godine kosovski Srbi su se „samoorganizovali“ i do ukidanja pokrajinskih nadležnosti zvanični Beograd će ih koristiti kao političku snagu srpskog nacionalizma, pre svega protiv Vojvodine i Crne Gore. Dolasci delegacije kosovskih Srba u Beograd, nasilni upadi u institucije i očigledna podrška srbijanskih službi bezbednosti i medija doveli su političku situaciju do usijanjanja. Posle poznate nacionalističke peticije iz januara 1986, koja je protiv stanja na Kosovu objavljena u opozicionim i sve otvorenije desno orijentisanim *Književnim*

⁴ Petar Atanacković, „Srbija iz tri dela mora biti cela. Položaj pokrajina i ustavne reforme u Srbiji 1980-ih godina: pozicija Vojvodine“, u: *Slobodni i suvereni. Umetnost, teorija i politika – knjiga eseja i intervjuua o Kosovu i Srbiji*, ur. V. Knežević, K. Lukić, I. Marjanović, G. Nikolić, Novi Sad, 2013, str. 144.

novinama, u septembru iste godine SANU je izašla s poznatim Memorandumom. Teze o srpskoj ugroženosti u Jugoslaviji i neravnopravnom položaju Srbije u federaciji pale su na plodno tlo već homogenizovanog javnog mnjenja. Pokrajinske autonomije označene su kao ključni problem, a njihovo ukidanje kao glavni politički cilj. Srbija se konsenzualno pripremala da na temelju „odnosa snaga“ protivustavno preuredi odnose u federaciji. Umereni deo partijskog rukovodstva na čelu s Ivanom Stambolićem, koji je već otpočeo pregovore s pokrajinskim čelnicima o dogovornoj ustavnoj reformi, bio je delegitimisan i nepopularan. Memorandum će biti veliki udarac Stamboliću i njegovom konceptu da se ustavne promene sprovedu mirnim, institucionalnim putem uz saglasnost svih subjekata jugoslovenskog federalizma. S druge strane, vojvođansko rukovodstvo pojavu jednog agresivno nacionalističkog dokumenta kakav je bio Memorandum SANU dočekalo je kao povod da optuži republički vrh za podršku politici opasnih namera koju je donosio ovaj dokument.⁵

Ostaje činjenica da je republičko rukovodstvo Srbije realne probleme na Kosovu koristilo kako bi menjalo ustavni status Vojvodine, koja je po svim parametrima i ekonomskim i političkim bila među najuspešnijim elementima federacije.⁶ Već u drugoj polovini 1980-ih glavna oštrica usmerena je ka većinski srpskoj, iako multietničkoj Vojvodini, kao ekonomski značajno razvijenijoj od ostalih delova Srbije. Rukovodstvo Vojvodine bilo je svesno da će pasti kao prva žrtva sukoba Beograda i Prištine, zbog čega je pokrenulo otpor radikalnijim ustavnim promenama, što je dodatno iritiralo republičko

---

⁵ Atanacković, str. 144–145.

⁶ Živan Marelj, *Ukidanje autonomnosti Vojvodine, početak razbijanja Jugoslavije*, Beograd, 2020.

rukovodstvo, koje ih je optuživalo za podršku albanskom separatizmu.⁷ Tako su stvarane kulise za nasilno rušenje vojvođanske autonomije.

Pokrajinska autonomija, percipirana u državnom vrhu Srbije kao ključni problem funkcionisanja republike, posebno je bila radikalizovana, kao što je rečeno, demonstracijama na Kosovu (1981), „slučajem Martinović“ (1985) i najzad dovedena do vrhunca ubistvom više vojnika JNA u kasarni u Paraćinu (1987), koje je izvršio albanski vojnik s Kosova. Atmosfera nacionalističke homogenizacije i zahtev za ponovnim „ujedinjenjem“ Srbije, koju su pokrajine „razbijale“, bio je smatran prvorazrednim političkim ciljem. Ipak, deo rukovodstva Srbije optužio je predvodnike kampanje, novinsku kuću „Politika“, za raspirivanje mržnje, čime se posredno ciljalo na Slobodana Miloševića, koji ju je preko svojih kadrova kontrolisao. Otvoren je sukob koji se završio porazom umerenog predsednika Predsedništva Ivana Stambolića na Osmoj sednici srbijanskog partijskog vrha (1987) i potonjim izborom Slobodana Miloševića za neprikosnovenog partijskog, ali i nacionalnog lidera. Pokrajinsko rukovodstvo Vojvodine nije želelo da bira stranu, ostajući u sukobu unutar tzv. uže Srbije neutralno, znajući da se Stambolić i Milošević ne razlikuju suštinski u namerama prema pokrajinskim autonomijama.⁸ Pitanje modela rušenja autonomija tada nije uzimano u razmatranje, jer će nasilne i radikalne metode koje će novoustoličeni režim u Beogradu primeniti biti sasvim nove i izvan dotadašnjih kompromisnih (dogovornih) obrazaca političkog delovanja u drugoj Jugoslaviji.

---

⁷ Krunić, str. 22.

⁸ Đorđe Stojšić, *Osmo sednica. Kako je Slobodan Milošević pobedio a Srbija istorijski izgubila*, Beograd, 2014.

Na samom početku 1988. novo republičko i pokrajinska rukovodstva nastavili su pregovore o ustavnim promenama započete u vreme Stambolića kako bi se povećala funkcionalnost Srbije kao specifične federalne jedinice. Kada je dogovor na relaciji republičko i dva pokrajinska rukovodstva napravljen, sukob je obnovljen zbog zahteva srbijanskog vrha da se promene ubrzaju, a njihov stepen značajno produbi i time sasvim ograniči i derogira pokrajinska autonomija. Tome su se rukovodstva pokrajina, a posebno Vojvodine, nedvosmisleno usprotivila. U leto 1988. počela je u svim beogradskim medijima, podstaknuta od republičkog vrha, do tada nezabeležena propagandna kampanja protiv pokrajinskih rukovodstava, a pre svega vojvođanskog. Svakodnevne teške optužbe i otvorene pretnje nisu slomile pokrajinski vrh, čak su ga homogenizovale. Kada pritisak kroz medije i partijske forume nije urodio plodom, krenulo se u organizaciju masovnih uličnih demonstracija s ciljem nasilnog obaranja vojvođanskog rukovodstva. Tako je početkom jula 1988. grupa od nekoliko stotina Srba s Kosova „samoorganizovano“ došla u Novi Sad, praveći demonstracije ispred zgrade pokrajinske Skupštine. Relativno mali broj okupljenih, ignorancija domicilnog stanovništva i još uvek nedovoljno jasno artikulisani zahtevi ne bi izazvali veću pažnju da nije bilo manipulacije beogradskih medija. Naime, jedan kratkotrajni incident s isključivanjem struje demonstrantima, kako bi se sprečio govor mržnje, nekarakterističan za dotadašnji javni diskurs u Jugoslaviji, dobio je u opširnim izveštajima medija u Beogradu krajnje dramatičan ton. Iz dana u dan različitim montažama i manipulacijama planski je podizana politička temperatura u Srbiji. Pritisak na neposlušni pokrajinski vrh je rastao. Započeta kontrakampanja političkih aktiva SK Vojvodine i medija lojalnih pokrajinskom rukovodstvu nije davala rezultat jer je ostajala u granicama starih obrazaca i

delegitimisanih formula, dok je režim u Beogradu koristio novu homogenizujuću snagu u društvu – nacionalizam i brutalniji pristup medijima uz beskrupuloznu propagandu modernijeg tipa.⁹

Znak za početak radikalnijeg obračuna s neposlušnim pokrajinskim vrhom dao je lično novoustoličeni lider Srbije Slobodan Milošević u intervjuu najuticajnijem nedeljniku u zemlji – *NIN-u* u julu 1988. godine. On je rekao da delovi pokrajinskih rukovodstava žele da „pokrajine u daljoj ili bližoj perspektivi budu države“, zbog čega „vode pregovore za osvajanje nekih prava, koja ako budu osvojena, predstavljaju osnovu za cepanje Srbije na tri samostalna i međusobno odvojena dela – na tri države“. Time su pokrajinski vrhovi Vojvodine i Kosova direktno optuženi za separatizam, što je u severnoj pokrajini, naseljenoj pretežno srpskim stanovništvom, bila optužba koja je ozbiljno uzdrmla i onako okrnjeni legitimitet Pokrajinskog komiteta SKV. Uz svakodnevnu propagandu medija u Beogradu, koji su nakon Miloševićeve pobeđe stavljeni pod potpunu kontrolu kako bi se bez ostatka stavili u funkciju politike novog kursa, najavljena su dalja okupljanja građana po Vojvodini nazvana “događanjem naroda”.¹⁰

Paralelno s vaninstitucionalnim rastao je i institucionalni pritisak na pokrajinsko rukovodstvo. On je išao u dva smera, pokušaj stvaranja podela u PK Vojvodine i preotimanja „baze“ pokrajinskoj partiji, odnosno pokušaji da opštinski i gradski komiteti partije počnu da traže smenu vlastitog pokrajinskog partijskog rukovodstva u Novom

⁹ Krunić, str. 114; Milivoj Bešlin, „Vojvodina u Jugoslaviji: Borba za autonomiju“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, prir. W. Hoepken, F. Bieber, L. Perović, D. Roksandić, M. Velikonja, Beograd, 2017, str. 279–324.

¹⁰ Boarov, str. 213–214.

Sadu. Drugi vid institucionalnog pritiska išao je iz samog republičkog vrha, koji je na Dvanaestoj sednici CK SK Srbije konstatovao da je reč o krizi izazvanoj konfliktom između „demokratskih aspiracija naroda“ i „birokratske odbrane ... pokrajinske naciokratije“, nazvane pogrdno „foteljašima“. Legalno rukovodstvo SAP Vojvodine optuženo je i za „drsko demonstriranje državnosti... na zamišljenoj granici na autoputu Beograd – Novi Sad“, s ciljem stvaranja „vojvođanskog naroda“, kao i za podršku „albanskoj iredenti“. Ove i slične optužbe za antisrpstvo izgovarane prvi put u javnom diskursu druge Jugoslavije u atmosferi višegodišnje nezaustavljive antialbanske histerije i uzavrelog nacionalizma bile su poziv na linč pokrajinskih čelnika koji nisu pristajali na Miloševićev predlog o dobrovoljnom samoukidanju vojvođanske autonomije i nadležnosti. Propaganda režima u Beogradu, karakteristična sve vreme tokom devedesetih godina 20. veka, posebno intenzivno primenjivana u toku ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, postulirana je i najpre primenjena prema Vojvodini. Kako se ta propaganda širila i narastala, tako je dobijala sve ekstremnije vidove, izričući optužbe poput one o uspostavi „antisrpske osovine Zagreb – Novi Sad – Ljubljana“.¹¹

Kada je u Beogradu procenjeno da je pokrajinsko rukovodstvo uzdrmano i temeljno kompromitovano, a građani dovoljno homogenizovani i nahuškani protiv njega, krenulo se tokom druge polovine avgusta u sledeću fazu mitinga po Vojvodini. Broj mitinga, kao i prisutnost građana eksponencijalno su rasli iz dana u dan, bes okupljenih ljudi je, takođe, rastao, a rizici od žrtava koje bi pale u sukobu demonsternata i policijskih snaga, koje su još uvek bile pod pokrajinskom komandom, svakog dana je sve veći. Prvi put

¹¹ Atanacković, str. 148–151.

u drugoj Jugoslaviji i Srpska pravoslavna crkva aktivno se uključuje u politička zbivanja. Osnovne organizacije SKV sve češće su otkazivale poslušnost neposrednom partijskom rukovodstvu u Vojvodini, izdvajajući se time iz političkog sistema i stavljajući se pod kontrolu republičkih partijskih struktura protiv pokrajinskih. Kolonistička mesta: Bačka Palanka, Titov Vrbas, Nova Pazova bili su centri otpora pokrajinskom rukovodstvu.¹²

Savezni politički vrh, koji je 1945. garantovao nepovredivost vojvođanske autonomije, delovao je zbuñeno i nezainteresovano tokom *blitzkriega* koji je Srbija pod Slobodanom Miloševićem izvršila na Vojvodinu. Iako je doveden u pitanje ustavni poredak federacije, posebno nakon što je ulične metode Srbija počela u avgustu da izvozi i u druge republike (najpre u Crnu Goru), savezni politički centar delovao je nedovoljno zainteresovano, nadajući se da će Milošević svoj pohod završiti pokoravanjem pokrajina. Sredinom septembra savezno rukovodstvo pokušalo je da posreduje u sporu Srbije i Vojvodine, ali je medijacija završena neuspešno, uz konstataciju da su razlike nepremostive i uz ambivalentno držanje predsednika Predsedništva Jugoslavije Raifa Dizdarevića. Međutim, svi apeli da se sve violentniji mitinzi obustave, kao i svakog dana sve uzavrelija kampanja u medijima, ostajali su bez odjeka, jer je savezna država svoju aktivnost ograničila na molbe i apele. Pravi *modus operandi* saveznih organa video se u toku završnog čina destrukcije vojvođanske autonomije koji je počeo 25. septembra 1988. Ponovni miting kosovskih Srba u Novom Sadu prošao je, za razliku od prethodnog, sa daleko većom podrškom lokalnog stanovništva, širokom dobrodošlicom građana Novog Sada, partijskih organizacija u unutrašnjosti Vojvodine i posebno

¹² Krunić, str. 135–141; Boarov, str. 215.

važnom potporom nekoliko velikih fabrika, a među njima najznačajniji je novosadski „Jugoalat“. Odred savezne policije koji je poslat u prestonicu Vojvodine, iako je bilo jasno da se na ulici ruši ustavni poredak države, dobio je zadatak da interveniše samo u slučaju ozbiljnijeg krvoprolića.¹³

Poslednji čin u rušenju autonomije Vojvodine odigrao se petog oktobra 1988. godine. Prethodnog dana Predsedništvo PK SKV pokušalo je da pozove na odgovornost ključne organizatore mitinga, lokalno rukovodstvo u Bačkoj Palanci, Mihalja Kertesa i Radovana Pankova. Njihov odgovor na to bio je skup od 10.000 ljudi koji se uputio u Novi Sad sa zadatkom konačnog rušenja rukovodstva SAP Vojvodine i dovođenjem novog koje bi bilo lojalno Beogradu. Uz snažnu podršku beogradskih medija i sekretara CK SK Srbije Zorana Sokolovića u Novom Sadu se okupilo više desetina hiljada ljudi dovezenih iz svih krajeva Vojvodine, ali i Srbije, čak i Crne Gore. Protestanti su kamenicama i jogurtom gađali zgradu Izvršnog veća Vojvodine, simbol pokrajinske autonomije, zbog čega je kasnije čitav događaj dobio naziv – *jogurt revolucija*. Izolovano pokrajinsko rukovodstvo tražilo je pomoć i Republike i saveznih organa. Uprkos obećanjima pomoć nije stigla. Sutradan, 6. oktobra, svi članovi vojvođanskog rukovodstva i predstavnici Vojvodine u saveznim institucijama podneli su ostavke. Bio je to potpuni trijumf politike srbijanskog vrha. Neposlušne vojvođanske rukovodioce ubrzo su zamenili Miloševićevi lojalisti. Medijska kampanja protiv smenjenog rukovodstva nastavljena je i u mesecima koji su sledili i bila je usmerena na pripremu javnosti za konačno dokidanje autonomnih prava Vojvodine. „Radikalne kadrovske promene“, kako su se nazivale, kao i raskid s „autonomaškom politikom“, dovele su na ključne

¹³ Atanacković, str. 152.

pozicije u Vojvodini najkonzervativnije zagovornike centralističke politike.¹⁴ Novi pokrajinski kadrovi, kao i do juče kosmopolitski vojvođanski mediji, preko noći su postali najgorljiviji promotori nacionalističke politike i svakodnevnog govora mržnje. Na ulici proizvedenu realnost trebalo je usaditi u najšire slojeve stanovništva. Tako je Vojvodina postala važna logistička baza u daljem pohodu Slobodana Miloševića na Jugoslaviju. Prvi na redu bili su SR Crna Gora i SAP Kosovo.¹⁵

Nakon oktobarske nasilne smene pokrajinskog rukovodstva ustavne promene i faktičko ukidanje autonomije Vojvodine bili su čista formalnost. Konačni čin odigrao se u martu 1989, kada su usvojeni amandmani na Ustav SR Srbije, kojima je autonomija dveju pokrajina svedena na minimum, suštinski je prestala da postoji. Tako je Autonomna pokrajina Vojvodina i svojom voljom prestala da bude politički subjekt u arhitektonici jugoslovenskog federalizma, a ubrzo i bilo kakav subjekt. Ekonomski novinar i publicista Dimitrije Boarov tvrdi da se Vojvodina kao „istorijska regija sa srpskom autonomističkom tradicijom i sa više od 40% stanovnika koji nisu ni Srbi ni Crnogorci, *svenarodnom voljom* odriče stečenih prava, traži od srpske nacionalne centrale da nema pravo da samostalno odlučuje ni o jednom bitnom političkom pitanju, zahteva da poreze koji se sakupe na njenoj teritoriji, raspoređuje i troši neko van Vojvodine, da njene privredne firme... izgube poslovnu samostalnost i sopstvene finansijske račune... Političko samoubistvo Vojvodine je izvedeno zbirnim dejstvom strahovitog političkog i medijskog pritiska iz Beograda, te uzdržanošću ostalih političkih centara u

¹⁴ Boarov, str. 216–217; Atanacković, str. 152–154.

¹⁵ Milivoj Bešlin, „Vojvodina u Jugoslaviji: Borba za autonomiju“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, prired. W. Hoepken, F. Bieber, L. Perović, D. Roksandić, M. Velikonja, Beograd, 2017, str. 279–324.

Jugoslaviji iz straha da će i oni *doći na red*.¹⁶

Ubrzo nakon smene pokrajinskog rukovodstva i ustavnih promena usledila je jedna od najtemeljnijih čistki u istoriji Vojvodine. Ne postoje egzaktni podaci, ali se procenjuje da je tokom i nakon tzv. Antibirokratske revolucije u pokrajini smenjeno oko 40.000 političkih funkcionera, visokih državnih činovnika, šefova policije, sudija, direktora zdravstvenih, kulturnih, prosvetnih, naučnih i informativnih centara. U privredi je smenjeno oko 80% rukovodećeg kadra; samo u dotadašnjoj vojvođanskoj prestonici – Novom Sadu smenjeni su čelni ljudi svih pet banaka, kao i direktori Pošte, Železnice, *Naftagasa*... Ni jedan urednik informativnih kuća nije se zadržao, menjane su čitave redakcije i to na svim do tada službenim jezicima u pokrajini. Ukinuti su vojvođanski investicioni i penzioni fondovi, a sredstva su prebačena u republički centar.¹⁷

***

Nemirenje centralnih vlasti u Srbiji s pokrajinskim autonomijama bilo je konstanta koja se manje ili više otvoreno iskazivala u političkom životu socijalističke Jugoslavije i generisala nezadovoljstvo srpske političke i intelektualne elite stanjem u federaciji. Ipak, Titov autoritet i ustavna obaveza saveznih institucija da štite pokrajinske autonomije nisu doveli u pitanje federalističke koncepcije druge Jugoslavije. Međutim, ubrzo nakon odlaska jugoslovenskog predsednika sa životne i političke scene politička elita Srbije krenula je otvoreno da dovodi u pitanje pokrajinske autonomije,

¹⁶ Dimitrije Boarov, *Politička istorija Vojvodine*, Novi Sad, 2001, str. 217.

¹⁷ Milivoj Bešlin, „Vojvodina u Jugoslaviji: Borba za autonomiju“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, prir. W. Hoepken, F. Bieber, L. Perović, D. Roksandić, M. Velikonja, Beograd, 2017, str. 279–324.

koristeći široko generisano nezadovoljstvo zbog situacije na Kosovu. Demonstracije u južnoj pokrajini 1981. iskorišćene su kao povod za vršenje pritiska iz Srbije na pokrajine, ali i savezni vrh, u cilju promene statusa dve autonomne jedinice.

Pitanje pokrajinskih autonomija, percipiranih u državnom vrhu Srbije kao ključni problemi u funkcionisanju republike, bilo je zaoštreno na partijskim forumima od 1981. do 1984. godine. Javno mnjenje je do kraja radikalizovano „slučajem Martinović“ (1985), peticijama za odbranu Kosova, književnim večerima u Udruženju književnika Srbije, objavljivanjem Memoranduma SANU (1986) i najzad dovedeno do vrhunca ubistvom više vojnika JNA u kasarni u Paraćinu (1987), koje je izvršio albanski vojnik s Kosova. Atmosfera nacionalističke homogenizacije i zahtev za ponovnim „ujedinjenjem“ Srbije, koju su pokrajine „razbijale“, bio je smatran ključnom političkom obavezom.

I dok su s umerenim Ivanom Stambolićem pokrajinska rukovodstva pregovarala o konsenzualnim i legalnim ustavnim promenama, novo rukovodstvo Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem krenulo je uličnim nemirima da vrši radikalni raskid s idejama Jugoslavije kao sporazumne i složene zajednice. Prvi udar u temelje jugoslovenske države novi državno-partijski vrh iz Beograda napravio je u Vojvodini, čije je rukovodstvo posle medijske kampanje i snažnih političkih pritisaka pod teretom nasilnih metoda u tzv. *jogurt revoluciji* smenjeno i zamenjeno beogradskim lojalistima, koji će izvršiti potpunu destrukciju pokrajinske autonomije tokom 1989. godine. Uprkos verovanju ostalih republika i saveznog vrha da će se Milošević zaustaviti na likvidaciji pokrajinskih autonomija, na red su dolazili i ostali konstituensi federacije – sve one republike koje su se nalazile na putu realizaciji velikodržavne ideologije srpskog nacionalizma.

SERBIA-VOJVODINA RELATIONS IN THE LAST DECADE OF YUGOSLAVIA

Summary

After the death of Tito, disintegrational processes in Yugoslavia, as well as the derogation of key postulates of the Yugoslav federalism, were accelerated. This paper provides an overview of the relationship of the centre of the socialist republic in Belgrade towards Vojvodina and its autonomy in the 1980s. That relationship changed shape, from implicit to an increasingly open denial of its autonomy, which started soon after the disappearance of Tito's authority. The unrest in Kosovo, the other autonomous region, was used as the cause for the blow against the autonomy of Vojvodina. Direct denial of Vojvodina as a region by the party's top officials in Serbia started in 1984 and continued by public pressure, i.e., by the Serbian Academy of Arts and Sciences' Memorandum (1986). Homogenisation of Serbia on the platform of forcible termination of autonomies of the regions took place after Slobodan Milošević assumed power over Serbian communists (1987). Undermining of the constitutional order of Yugoslavia, implemented through riots in the streets in Novi Sad in 1988, resulted in the demise of the autonomy of Vojvodina (1989), after which an epoch of economic, social and cultural decline of Vojvodina took place.

ODNOS KOMUNISTIČKE I POSTKOMUNISTIČKIH POLITIČKIH ELITA U BOSNI I HERCEGOVINI PREMA JUGOSLAVIJI

Husnija Kamberović
Univerzitet u Sarajevu

Još dugo će se voditi naučne diskusije o stavovima političkih elita u Bosni i Hercegovini o Jugoslaviji krajem 1980-ih i početkom 1990-ih. Iako se čini da je tek postkomunistička elita promijenila svoj odnos prema Jugoslaviji, detaljnija analiza pokazala bi da je i unutar posljednjeg komunističkog rukovodstva bila primjetna razlika u odnosu prema Jugoslaviji, posebno Jugoslaviji i jugoslavenstvu kakvo je promoviralo srpsko rukovodstvo Slobodana Miloševića. Prepirke između republičkih elita tokom 1980-ih, koje su bile vidljive i poprimale sve oštrije dimenzije, dovele su rukovodstvo u Bosni i Hercegovini u poziciju da mora jasnije definirati svoj odnos ne samo prema ključnim tačkama konflikta nego i prema Jugoslaviji kao cjelini, koja je sve brže tonula u propast. Čak ni osvajanje zlatne medalje na Košarkaškom evropskom prvenstvu 1989. nije moglo zaustaviti taj strmoglavi pad Jugoslavije.

„Naša trajna orijentacija je jedinstvena Jugoslavija“

Ipak, krajem 1980-ih i početkom 1990-ih bosanskohercegovačko komunističko rukovodstvo bilo je projugoslavenstvo¹ i stalno je naglašavalo kako se neće svrstavati ni uz jednu frakciju, koje su već bile oformljene

---

¹ Alfredo Sasso, „Just a few Year for us“: *Non-Nationalistic Actors in Bosnia-Herzegovina (1989-1991)*, Tesi doctoral, Barcelona, 2015, 38.

unutar Saveza komunista (reformistička, titoistička i srpska, koja je bila mješavina unitarnog jugoslavenstva i velikosrpstva).² Tokom 1989. organizirano je nekoliko razgovora tada još uvijek komunističkih republičkih elita u kojima se pokušavalo naći rješenje jugoslavenske krize. „Rukovodstvo BiH, predugo okupirano samo sobom, raznim slučajevima i pravdanjima pred drugim“,³ teško se uspijevalo „izdići iznad stihije“ i zbog toga je imalo slabu pregovaračku startnu poziciju. U razgovorima s rukovodstvom Srbije koncem juna 1989. izrazilo je „spremnost za zajedničku odbranu avnojske Jugoslavije“.⁴ U ovim razgovorima, koje su predvodili Obrad Piljak, predsjednik Predsjedništva BiH, i Slobodan Milošević, predsjednik Predsjedništva Srbije, naglašeno je kako je nužno zaustaviti „dezintegracione procese u Jugoslaviji“, a pretpostavka za to je, prema ocjenama dvaju rukovodstava, „rješavanje ekonomske krize i uspostavljanje socijalističkog demokratskog jedinstva na osnovama nacionalne ravnopravnosti i uz puno poštovanje nacionalnih posebnosti“, što bi otvorilo prostor za šire društvene reforme. Mada su ovo bila opća mjesta pozivanja na reforme, jasno je da su tada dva rukovodstva iskazivala svoju opredijeljenost za očuvanje Jugoslavije, ali nije sasvim jasno da li su pod tim pojmom podrazumijevali isti sadržaj. Insistirali su na „prevazilaženju podjela i jačanju jedinstva unutar zemlje“, mada nije bilo sasvim jasno šta to jedinstvo znači. Oba rukovodstva su se, međutim, saglasila da je potrebno donijeti novi jugoslavenski Ustav, a „novim ustavnim rješenjima treba da se obezbijedi da Federacija efikasno vrši funkcije na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, u spoljnoj i unutrašnjoj

---

² Božo Repe, „Raspad Saveza komunista Jugoslavije“, u ovom zborniku.

³ Radmilo Kljajić, „Gdje je Bosna?“, *Oslobođenje*, 25. 6. 2021, prilog *Nedjelja*, 10.

⁴ „Razgovori najviših funkcionera Srbije i Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Spremnost za zajedničku odbranu avnojske Jugoslavije“, *Oslobođenje*, 1. jula 1989, 1.

politici i odbrani zemlje“. Također je „zajednički izražena spremnost da se odbrani i sačuva avnojska Jugoslavija – Titova koncepcija jugoslovenske socijalističke federativne zajednice, njena nezavisnost, suverenitet i teritorijalna nedjeljivost“ uz „uvažavanje svih specifičnih interesa u Jugoslaviji kao višenacionalnoj zajednici“.⁵

Posebno je bosanskohercegovačko rukovodstvo nastojalo naglasiti protivljenje nacionalnom okupljanju, a posebno organiziranju tzv. matičnih naroda izvan svojih „matičnih republika“. Bosanskohercegovačko rukovodstvo je naglasilo kako je nacionalno institucionaliziranje izravno usmjereno protiv Bosne i Hercegovine, jer „pripadnici svih naroda i narodnosti u BiH žive i rade kroz zajedničke institucije kulture i kulturnu baštinu (...) Svaki drugi pristup, koji ne vodi računa o istorijskoj situaciji u ovim prostorima u kojima su ravnopravni i zbratimljeni narodi i narodnosti u zajedničkom životu, znači razgradnju ne samo ove republike nego i Jugoslavije. Na tome smo se sukobili s koncepcijom ‘mladih Muslimana’, maspoka, kao i sa stavovima o tzv. asimetričnoj federaciji“. Srbijansko rukovodstvo u ovom razgovoru saglasilo se s bosanskohercegovačkim stavovima, uz naglašavanje važnosti očuvanja Jugoslavije. „Sve ono što razbija Jugoslaviju protiv je vitalnog interesa srpskog naroda (...) Samo uz postojanje Jugoslavije Srbi mogu živjeti u zajedničkoj državi. Vitalni interes i srpskog naroda je opstanak, integritet i federativno uređenje Jugoslavije. Svakome bi moralo da bude jasno da je protiv interesa srpskog naroda razbijanje i konfrontacija na nacionalnoj osnovi u BiH, jer je to protiv interesa Jugoslavije i njenog opstanka“. Milošević je naglasio kako Srbija „nema nikad u vidu drugu nego avnojsku

---

⁵ „Razgovori najviših funkcionera Srbije i Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Spremnost za zajedničku odbranu avnojske Jugoslavije“, *Oslobođenje*, 1. jula 1989, 1

Jugoslaviju“.⁶

Ovaj razgovor delagacija Bosne i Hercegovine i Srbije odvijao se u atmosferi širih diskusija o ustavnim promjenama. U Sloveniji je Parlament 25. juna usvojio *Ustavni zakon za provođenje Temeljne ustavne povelje o samostalnosti i nezavisnosti Slovenije*.⁷ U Srbiji je, međutim, preovladavao stav, koji je iskazan kroz prijedlog radne grupe za promjenu političkog sistema Jugoslavije, o obnovi Jugoslavije kao „moderne i efikasne socijalističke federacije, sa društvenom imovinom kao dominantnim oblikom vlasništva“.⁸ Tada su i bosanskohercegovački komunisti bili skloni takvoj Jugoslaviji. Nijaz Duraković, predsjednik Predsjedništva CK SKBiH sredinom jula 1989. u razgovoru s novinarima poručio je kako „nema kompromisa sa djelateljima Jugoslavije“,⁹ da bi u Bosanskoj Dubici, na proslavi Dana ustanka, naglasio kako Jugoslavija nije „ni trenutna, ni privremena zajednica“, nego „izraz trajnih historijskih interesa njenih naroda i narodnosti, ona je uslov opstanka i slobodnog socijalističkog razvoja njenih radnih ljudi i građana, njenih naroda i narodnosti“.¹⁰ U razgovorima delagacija Bosne i Hercegovine i Hrvatske opet je naglašen stav o potrebi očuvanja „samo avnojske Jugoslavije“, a i ovdje se moglo vidjeti da Hrvatska i Bosna i

⁶ „O čemu su razgovarale i kakve su stavove zauzele delegacije SR Srbije i SR Bosne i Hercegovine? BiH nije jezičak na vagi“, *Oslobođenje*, 19. juli 1989, 3.

⁷ Božo Repe, *Milan Kučan. Prvi predsjednik Slovenije*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2019, 224.

⁸ Kosta Nikolić, *Jugoslavija. Poslednji dani (1989-1992)*, knjiga 1, Beograd: Službeni glasnik, 2018, 112.

⁹ „Razgovor Nijaza Durakovića, predsjednika Predsjedništva CK SKBiH sa novinarima o političkoj situaciji u BiH i zemlji. Nema kompromisa sa djelateljima Jugoslavije“, *Oslobođenje*, 15. jula 1989.

¹⁰ „Proslavljen Dan ustanka naroda i narodnosti BiH i Hrvatske. Iz govora dra Nijaza Durakovića u Bosanskoj Dubici. Jugoslavija nije ni trenutna ni privremena zajednica“, *Oslobođenje*, 28. jula 1989.

Hercegovina odbacuju politiku nacionalne homogenizacije, koja se godinama prije toga promovirala u Srbiji. „Zajednička je ocjena da je jedini okvir opstanka svih federalnih jedinica avnojska Jugoslavija i u okviru nje puna ravnopravnost svih naroda i narodnosti“.¹¹ Predsjednik Predsjedništva BiH Obrad Piljak je „izrazio zabrinutost za političku situaciju u zemlji, a pogotovo zbog nesuglasica između republika, koje poprimaju ozbiljne razmjere u posljednje vrijeme“. Zlatan Karavdić, predsjednik Skupštine BiH, iznio je mišljenje „da izlaska iz krize nema bez većeg stepena jedinstva u zemlji“. Karavdić je odbacio neke tvrdnje koje su se mogle čuti u Hrvatskoj o tome kako je Bosna i Hercegovina „neopredijeljena u sukobima na jugoslovenskoj političkoj sceni“. Predsjednik Predsjedništva Hrvatske Ivo Latin konstatirao je kako se i hrvatsko rukovodstvo suočava s istim optužbama o šutnji. „Nije tačno da šutimo, da nemamo viziju“, kazao je Latin, „a znamo vrlo dobro šta nećemo. Nije mali broj onih u Hrvatskoj koji bi da navučemo rukavice i na svaki gard uzvratimo. Učinićemo sve da radom, strpljivošću, mudrošću, prevazilazimo probleme, a ne da ratujemo i uzvraćamo niske udarce“.¹² Latin je time objasnio ponašanje hrvatskih vlasti prema događanjima u Kninu u vezi s obilježavanjem godišnjice Kosovske bitke.¹³ Bosanskohercegovačka delegacija posebno je istaknula protivljenje bilo kakvom „patronatu matice nacije prema narodima koji žive u BiH“, a Ivo Latin podržao je stav da se jugoslavenska kriza ne može riješiti na razini srpsko-hrvatskoga dogovora. „Ova zemlja može živjeti samo budemo li svi zajedno razumijevali šta nosi boljitak i uz

¹¹ „Susret delegacija SR Hrvatske i BiH u Sarajevu. Samo avnojska Jugoslavija“, *Oslobođenje*, 19. juli 1989.

¹² „Susret delegacija SR Hrvatske i BiH u Sarajevu. Samo avnojska Jugoslavija“, *Oslobođenje*, 19. juli 1989.

¹³ Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005, 44–47.

punu ravnopravnost svih¹⁴

Tako je bosanskohercegovačko komunističko rukovodstvo ostalo i dalje na projugoslavenskim stavima, ali je već postajalo sve jasnije kako je Miloševićeva politika, iako formalno projugoslavenska, sve brže rušila mostove među jugoslavenskim narodima i republikama. Krajem 1989, kako je to pokazala sjednica Centralnog komiteta SKBiH u novembru 1989, stanovište Bosne i Hercegovine bilo je da se ova republika „nikada neće svrstati uz bilo koji nacionalni program, uz bilo koju vrstu podjela u zemlji, niti uz bilo kojeg lidera koji je nosilac tih programa i tih podjela“, nego će voditi politiku „principijelnog određivanja o svim ključnim pitanjima jugoslovenske stvarnosti, ne kalkulišući time s čijim će se programima u datom stanju poklapati. Naša trajna orijentacija je jedinstvena Jugoslavija i jedinstven Savez komunista Jugoslavije kao određujući kriterijum promocije sopstvenih interesa, sinteza i jedinstva za koje se zalažemo. Bosna i Hercegovina je ravnopravna državna zajednica svih naroda i narodnosti koji u njoj žive, i samo takva može opstati u federativnoj Jugoslaviji¹⁵. Bosanskohercegovački komunisti tada su se oslanjali na pojedine ankete koje su pokazivale da oko 70% stanovnika Bosne i Hercegovne podržava centralizaciju države i jačanje jugoslavenskih državnih institucija.

No, stvari će tokom 1990. krenuti u sasvim drugom pravcu. Komunisti će izgubiti izbore, a postkomunističke nacionalističke elite u BiH imat će dijametralno suprotstavljene stavove prema Jugoslaviji kao državi.

¹⁴ „Susret delegacija SR Hrvatske i BiH u Sarajevu. Samo avnojska Jugoslavija“, *Oslobođenje*, 19. juli 1989.

¹⁵ „Tridesetosma sjednica CK SKBiH. BiH se neće svrstati uz bilo koji nacionalni program“, *Oslobođenje*, 25. novembra 1989, 1.

Jugoslavija je prestala postojati

Ubrzo nakon pobjeda na parlamentarnim izborima u novembru 1990. bosanskohercegovačke vladajuće postkomunističke elite, koje su činile Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica BiH, objedinjene u koaliciju isključivo na antikomunizmu kao zajedničkoj platformi, već na prvoj sjednici Skupštine razišle su se u pitanjima jezika, pisma, sadržaja *Svečane izjave*, odnosa prema Jugoslavenskoj narodnoj armiji i tako dalje. U odnosu prema Jugoslaviji, što je pitanje koje nas sada interesira, oni su se također razlikovali: poslanici SDS-a tražili su da se već u *Svečanoj izjavi* naglasi kako je BiH dio Jugoslavije i da se ta povezanost posebno preferira, što je značilo da po svaku cijenu naglašavaju potrebu očuvanja što čvršće i jače Jugoslavije, dok su zastupnici HDZ-a bili za rušenje postojeće jugoslavenske zajednice, a SDA je kalkulirala između ovih dviju opcija, zauzimajući se za očuvanje jugoslavenske države, ali pod uvjetom da u toj Jugoslaviji ostanu i Srbija i Hrvatska. To je bilo u skladu s opredjeljenjem SDA od njenog osnivanja: očuvanje Jugoslavije kao „slobodne zajednice suverenih naroda i republika”.¹⁶ Čak i u predizbornoj kampanji SDA je izbjegavala opredijeliti se između centralističkog i konfederalističkog modela preuređenja Jugoslavije, ali je principijelno bila za očuvanje Jugoslavije. Proces odvajanja od jugoslovenstva kod SDA odvijao se postepeno. Čak i nakon što su na sjednici Skupštine 30. i 31. januara 1991. tražili da se raspravlja o Deklaraciji o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine,¹⁷ zastupnici SDA još uvijek računaju

¹⁶ Xavier Bougarel, *Nadživjeti carstva. Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2021, 187.

¹⁷ Ivica (Ivo) Lučić, *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013, 298.

na Jugoslaviju, ali se zalažu za suverenitet i nedjeljivost Bosne i Hercegovine. U julu 1991. primjetna je promjena. Tada je na skupu u Velikoj Kladaši Alija Izetbegović izjavio kako „postoje za nas tri prihvatljive opcije: ravnopravna Bosna u federativnoj Jugoslaviji, Bosna u konfederativnoj Jugoslaviji i, konačno, samostalna Bosna. Ako se ostvare prijetnje o izlasku Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije, Bosna neće ostati u krnjoj Jugoslaviji, neće biti dio velike Srbije. Ako do toga dođe, mi ćemo proglasiti apsolutnu nezavisnost”.¹⁸ Izetbegović je još uvijek u septembru 1991. vjerovao da je Jugoslavija moguća, ali ne kao savezne država, nego kao Savez suverenih država.¹⁹ Dalji tok događaja, međutim, pokazao je kako je to bila iluzija, a SDA se konačno opredijelila za Bosnu i Hercegovinu izvan Jugoslavije.

Osim ovog stava SDA prema Jugoslaviji početkom 1990-ih iskristalizirala su se još dva prijedloga koja su imala dodirnih tačaka: jedan je vezan za tzv. muslimansko-srpski „historijski sporazum“, a drugi je vezan za tzv. Beogradsku inicijativu. Oba su imala u vidu opstanak Jugoslavije, čak i u smanjenom obliku.

„Historijski sporazum“ još uvijek izaziva kontroverze, ali je izvjesno da je njegov cilj bio očuvanje Jugoslavije, iako su sudionici razgovora kasnije to različito interpretirali. Jedan od sudionika ovih razgovora Adil-beg Zulfikarpašić prvo je pokušavao inicirati zajednički nastup Slovenije, Hrvatske i Bosne prema Miloševiću. Međutim, kada je shvatio da je Tuđman spreman na separatne razgovore s Miloševićem na štetu Bosne i Hercegovine, odlučio je preduhitriti takva dogovaranja izravnim pregovorima Srba i Bošnjaka. Ovi su

---

¹⁸ X. Bougarel, *Nadživjeti carstva*, 188.

¹⁹ Sjednica Skupštine BiH 11. septembar 1991, Magnetofonski snimak, 2/5.

razgovori započeli sredinom jula 1991. godine, a o njima je javno govorio Nikola Koljević, prvo na državnoj televiziji, a zatim i na zboru u Milića Gaju kod Bosanske Dubice 27. jula 1991, kada je rekao:

„SDS je ovih dana poduzela istorijske dogovore sa muslimanskim narodom, dogovore koji će biti otvoreni i hrvatskom narodu, da sačuvamo BiH i Jugoslaviju za one koji to hoće. Ja vama i vašim porodicama obećavam da će se to i desiti već slijedeće nedjelje“.

Ovaj je “sporazum” podrazumijavao mogućnost tzv. krnje Jugoslavije, koja bi obuhvatala Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu, a na takvo rješenje Alija Izetbegović i SDA, u svojoj viziji Jugoslavije koja bi obuhvatala i Hrvatsku, nisu htjeli pristati. SDA je predlagala opstanak jugoslavenske države unutar koje bi osim Srbije i BiH bila još i Hrvatska.

Slično je bilo i s tzv. Beogradskom inicijativom, koja je u opticaj puštena nakon neuspjeha „historijskog sporazuma“. Nju su u Beogradu sredinom augusta 1991. lansirali Slobodan Milošević i Momir Bulatović, kao predsjednici Srbije i Crne Gore, te Aleksandar Bakočević, Risto Vukčević i Momčilo Krajišnik, kao predsjednici Skupština Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Cilj je bio očuvanje Jugoslavije, koju bi činile te tri republike. Informaciju o toj inicijativi je na Haškim pregovorima početkom septembra prezentirao Slobodan Milošević, što je dovelo do polemike između Miloševića i Izetbegovića. O tome je Izetbegović informirao Skupštinu Bosne i Hercegovine 11. septembra 1991. godine. Naime, Milošević je tvrdio da postoji inicijativa BiH, Srbije i Crne Gore o stvaranju nove Jugoslavije. Izetbegović je negirao da je u tim razgovorima sudjelovala BiH, jer republiku predstavlja

Predsjedništvo ili predsjednik Predsjedništva, a ne predsjednik Skupštine. Tako se otvorilo pitanje te „beogradske inicijative“. Krajišnik se pravdao da je samo bio na sastanku, ali da „ni jednu obavezu mimo svojih ovlaštenja niti sam uzeo niti sam ja imao tu želju“.²⁰

Ipak, u Skupštini Bosne i Hercegovini ključna diskusija o odnosu prema Jugoslaviji vođena je na oktobarskoj sjednici 1991. godine, kada je Skupština usvojila *Platformu o položaju Bosne i Hercegovine u budućem ustroju jugoslavenske zajednice*. Tada je Stjepan Kljuić izjavio:

*„Duboko sam uvjeren da govorim u ime ogromne većine članova ovog doma, da smo mi bili za Jugoslaviju, ali su nas istjerali iz Jugoslavije. I budite uvjereni, nikada u svom životu ne bi[h] dozvolio da moju sudbinu rješavaju Kostić ili neki Sejdo Bajramović. A danas se Jugoslavija stavlja njima u ruke. Mi [misli na HDZ] smo prije svega za suverenu Bosnu i Hercegovinu“.*²¹

Na to je Radovan Spremo, zastupnik Srpskog pokreta obnove, izjavio kako ni oni više nisu za Jugoslaviju, nego za „suverenu, nezavisnu i demokratsku Srbiju u svojim istorijskim i etničkim granicama“.²² Bio je to definitivni raskol, ali će se diskusije voditi sve do početka 1992. godine, a u međuvremenu će se i stav SDA od podrške očuvanju Jugoslavije transformirati u odustajanje od Jugoslavije i očuvanje integriteta i suvereniteta Bosne i Hercegovine kao samostalne države, što je definirano na referendumu 28. 2–1. 3. 1992. godine.

²⁰ Sjednica Skupštine BiH 11. septembar 1991, Magnetofonski snimak, 4/3.

²¹ Sjednica Skupštine BiH 14. oktobra 1991, Magnetofonski snimak, 69/3.

²² Sjednica Skupštine BiH 14. oktobra 1991, Magnetofonski snimak, 70/3.

Od usvajanja *Platforme* na oktobarskoj sjednici do referenduma desilo se nekoliko važnih događaja: najprije su poslanici SDS-a i još nekih manjih srpskih stranaka formirali paralelnu Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, koja je organizirala „plebiscit srpskog naroda“ o ostanku u Jugoslaviji (održan 10. i 11. novembra 1991), a Predsjedništvo Bosne i Hercegovine 20. decembra 1991. podnijelo je zahtjev Evropskoj zajednici za međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine. Na to je Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 21. decembra 1991. usvojila *Odluku o pristupu formiranju Srpske Republike BiH*, koja je realizirana 9. januara 1992. godine.

Na zahtjev Predsjedništva Bosne i Hercegovine od 20. decembra 1991. o međunarodnom priznanju stigao je odgovor tzv. Badinterove komisije. U tom odgovoru (mišljenju) navedeno je da je potrebno na referendumu provjeriti raspoloženje naroda u Bosni i Hercegovini o tome da li je za neovisnost ili ostanak u Jugoslaviji.

Ostatak vremena protekao je u debatama oko toga kako definirati referendumsko pitanje. Vojnici i starješine JNA Banjalučkog korpusa 19. januara obratili su se Izetbegoviću pismom u kojem su predlagali da referendumsko pitanje glasi: „Da li ste za suverenu BiH u sastavu nove Jugoslavije?“. Bilo je i drugih prijedloga. HDZ je izašao s tzv. Livanjskim pitanjem, koje je bilo ovako formulirano: „Jeste li za suverenu i neovisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)?“. Međutim, ove diskusije oko sadržaja referenduskog pitanja riješene su na zasjedanju Skupštine Bosne i Hercegovine 24. i 25. januara 1992, kada je usvojena odluka o održavanju referenduma

29. februara i 1. marta 1992. godine sa sljedećim pitanjem: *„Jeste li za suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine, Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?“*.

Time je Bosna i Hercegovina definitivno krenula na put neovisne države, ali se ubrzo suočila s ratom, koji je trajao od 1992. do 1995. godine. Razne antiratne manifestacije, u kojima je bilo i projugoslavenkih struja, doživjele su neuspjeh.

THE RELATIONSHIP OF COMMUNIST AND POST-COMMUNIST POLITICAL ELITES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA TOWARDS YUGOSLAVIA

Summary

Bosnia and Herzegovina was long perceived as a bastion of Yugoslavianism. The last communist leadership in BiH was also pro-Yugoslav, expressing loyalty towards Yugoslavia even when the country started breaking up. That is supported by the dialogue between delegations of BiH and Serbia and BiH and Croatia in mid-1989.

However, in the late 1990, communists lost power and the post-communist elites started separating from Yugoslavia. Leaders of the Croatian HDZ party in BiH had given up Yugoslavia very early, while the Serbian Democratic Party had remained loyal to Yugoslavia to the very end, although it was Yugoslavianism filled with the Greater Serbian content. SDA party (Party of Democratic Action) calculated and in late 1991 accepted the reality that Yugoslavia was disappearing as a country. Some attempts at saving Yugoslavia (“Serbian-Muslim historical agreement”, or the “Belgrade initiative”) had come rather late and did not suit the historical context.

INTELEKTUALNE INTERVENCIJE BRANKA HORVATA: HRVATSKO PROLJEĆE 1971. I KOSOVO 1989.

Branimir Janković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Istaknuti hrvatski i jugoslavenski ekonomist Branko Horvat bio je intelektualno angažiran u polemikama vođenima tijekom više prijelomnih trenutaka jugoslavenske suvremene povijesti. To se osobito vidi uzmemo li za primjere jugoslavenske krize oko Hrvatskog proljeća 1971. i posebno Kosova 1989., koje su umnogome odredile sudbinu Jugoslavije.¹ Tijekom 2021. godine traje obilježavanje 50. obljetnice Hrvatskog proljeća 1971. i 30. obljetnice raspada Jugoslavije 1991. godine, pa je time aktualnije govoriti upravo o tome. Pritom je osobito važno u raspravu uključiti analizu tadašnjih pogleda intelektualaca na jugoslavenske krize i njihovu ulogu u izgradnji i razgradnji jugoslavenske ideje.

Obilježavanje 50. godišnjice Hrvatskog proljeća 1971–2021. u Hrvatskoj se odvija međutim samo u isticanju važnosti onih intelektualaca i drugih povijesnih ličnosti koji su sudjelovali na strani tog pokreta. To se posebno naglašava afirmativnim spominjanjem 1971. godine kao uvoda u 1991. godinu i osamostaljenje Hrvatske, odnosno rušenje Jugoslavije. Tom prilikom ne govori se primjerice o tome je li bilo nacionalizma u masovnom nacionalnom, reformskom i demokratizacijskom pokretu kao što je Hrvatsko proljeće.

¹ U osnovi ovog rada su dva moja teksta: „Ima li nacionalizma u masovnom nacionalnom pokretu? Branko Horvat i kritike hrvatskih proljećara“, u: *Književna revija*, god. 61, br. 2–3, 2021, str. 55–62. i „Croatia’s Knowledge Production on Kosovo around 1989“, u: *Comparative Southeast European Studies*, 2021 (u tisku). Dijelovi tih dvaju tekstova ovdje su povezani u jedno, prerađeni i nadopunjeni.

Ne spominju se ni intelektualci koji su tih godina bili na suprotnim političkim stranama, poput Branka Horvata, koji je, naprimjer, kritizirao proljećare.

Potrebno je stoga podsjetiti na pojedine hrvatske i jugoslavenske intelektualce o kojima se danas ne govori. U Hrvatskoj danas prednost imaju hrvatski nacionalni intelektualci, dok su potpuno u drugom planu hrvatski intelektualci jugoslavenske orijentacije. Razlog tome je prevladavajuća pretpostavka da je jugoslavenstvo isključivo protivno hrvatstvu, što je međutim suprotno povijesnoj stvarnosti. Vidljivo je to u nizu hrvatskih povijesnih ličnosti i intelektualaca, u rasponu od Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkog u 19. stoljeću preko Augusta Cesarca i Miroslava Krleže do Predraga Matvejevića i Branka Horvata u 20. stoljeću. Za njih je jugoslavenstvo u pravilu uključivalo i hrvatstvo, stoga se kod njih hrvatstvo i jugoslavenstvo međusobno prožimalo.

Iako je danas ostao u sjeni, Branko Horvat (1928–2003) bio je jedan od najistaknutijih jugoslavenskih znanstvenika, poznati ekonomist koji je djelovao u Zagrebu i Beogradu, s međunarodnom reputacijom budući da je doktorirao i objavljivao u inozemstvu te u više navrata stručno boravio vani. Njegovi radovi i knjige posvećeni su širokom krugu ekonomskih tema, osobito političkoj ekonomiji socijalizma i samoupravljanju.² Horvat je bio privrženik jugoslavenskog socijalizma, ali i kritičar određenih njegovih obilježja. Tijekom 1990-ih godina bio je pak kritičar tadašnje hrvatske politike. To je dodatni razlog njegove marginalizacije, uz prethodni angažman za Jugoslaviju i samoupravni socijalizam.

---

² Vojmir Franičević, Milica Uvalić (ur.), *Equality, Participation, Transition: Essays in Honour of Branko Horvat*, Palgrave Macmillan, 2000.

Osim kao znanstvenik i kasniji političar (osnivač i predsjednik Socijaldemokratske unije 1990-ih godina), Horvat je kontinuirano nastojao djelovati i kao javni intelektualac. U tome se osobito ističe njegova knjiga *Kosovsko pitanje* 1988. i 1989. godine, kao njegova, po mom sudu, najvažnija intelektualna intervencija. U situaciji kada je pitanje Kosova krajem 1980-ih godina bilo u središtu jugoslavenske krize Horvat je svojom knjigom istupio protiv dominantnih protualbanskih tumačenja koja su dolazila od srpske političke i intelektualne elite te jugoslavenske službene politike i medija. Pritom je pokušavao doprinositi integriranju Kosova i kosovskih Albanaca u Jugoslaviju, protiveći se produbljivanju međunacionalnih antagonizama. Ta je Horvatova intelektualna intervencija izazvala brojne reakcije jugoslavenske javnosti, osobito polemičke u Srbiji, jer su njegovi pogledi bili drugačiji u odnosu na one koji su prevladavali, o čemu će još biti riječi.

U svakom slučaju, Horvat nije šutio i promatrao prijelomne jugoslavenske trenutke, nego je preuzimao ulogu javnog intelektualca.³ Osim u slučaju Kosova, slično je činio i u svojim javnim reakcijama petnaestak godina ranije, u vrijeme Hrvatskog proljeća. Stoga će u ovom tekstu o Branku Horvatu biti riječi i o Hrvatskom proljeću 1971. i o Kosovu 1989. kao primjerima njegovih intelektualnih intervencija u okolnostima jugoslavenskih kriza.

Polemike oko Hrvatskog proljeća 1971.

U svojim kritikama hrvatskih proljećara, izrečenima u polemikama tijekom samog odvijanja Hrvatskog proljeća,

---

³ O općim poimanjima intelektualaca i njihove uloge više u: Branimir Janković (prir.), *Intelektualna historija*, Zagreb, 2013.

a zatim dijelom okupljenima u knjizi *Jugoslavensko društvo u krizi* iz 1985., Horvat se ponajviše usmjerio na pitanje nacionalizma. Smatrao je, s jedne strane, da su se u Jugoslaviji „naglo povećale nacionalne isključivosti“⁴ i da je na djelu „eksplozija nacionalizma“.⁵ Držao je nacionalne tenzije posebno opasnim zbog iskustva Drugog svjetskog rata, prijetnje raspada Jugoslavije i novog krvavog rata.

S druge strane, Horvat je isticao sljedeće: „Probuđene nacionalizme ne možemo obuzdati silom, sve kad bismo to i htjeli.“⁶ Horvatova pozicija bila je dakle u protivljenju provođenja represije pod izgovorom obuzdavanja nacionalizma, ali je smatrao da je itekako potrebno kritički govoriti o nacionalizmu u to vrijeme. Također je kritizirao i neke druge aspekte jugoslavenskog socijalističkog režima, o čemu će biti riječi kasnije. Horvat ulazi dakle u red onih intelektualaca koji su izricali kritike hrvatskim proljećarima, ali nisu željeli da njihove kritike budu prilog represiji nad njima kad je ona započela. To se vidi i u kontekstu njegovog polemičkog teksta o Petru Šegedinu: „Ovaj članak predstavlja reakciju na ono, što je meni početkom 1971. godine izgledalo kao nacionalistički ispad književnika Petra Šegedina. (...) Kako je zatim Šegedin bio izvrgnut proganjanju, objavljivanje članka u to vrijeme bilo bi shvaćeno kao moja podrška pogromu. To, naravno, nije dolazilo u obzir, pa sam stoga odustao od objavljivanja. Međutim, budući da tadašnje Šegedinove ideje nipošto nisu iščezle s naše kulturne pozornice, smatram da je njihova kritika i dalje aktuelna.“⁷

---

⁴ Branko Horvat, *Jugoslavensko društvo u krizi*, Zagreb, 1985, str. 285.

⁵ Ibid., str. 309.

⁶ Ibid., str. 298.

⁷ Ibid., str. 306.

Horvat je kao ekonomist posebno polemizirao s Markom Veselicom i Šimom Đodanom, pri čemu se osobito usmjerio na navode proljećara o ekonomskoj oštećenosti Hrvatske: „Odatle uvjerenje, prošireno kod *svih* jugoslavenskih naroda, da su dosada, *svaki* pojedinačno, bili diskriminirani i sputavani. Nedoučeni ili nesavjesni ekonomisti to uvjerenje potenciraju različitim ‘računicama’ iz kojih proizlazi da je odnosna nacija ‘oštećena’. Danas sve republike imaju ‘račune’ iz kojih se vidi da se prelijevanja narodnog dohotka vrše ‘u one druge’ republike.“⁸ Iako je i sam bio kritičar tadašnje jugoslavenske ekonomije i privrednih reformi, naveo je primjerice sljedeći protuargument kritikama koje su dolazile iz Slovenije i Hrvatske zbog izdvajanja za nerazvijene dijelove Jugoslavije: „Zbog privredne međuovisnosti sredstva koja se putem saveznog Fonda prelijevaju iz razvijenih u nerazvijene krajeve, vraćaju se putem kupovine robe i opreme natrag u razvijene krajeve i tako doprinose njihovom razvoju.“⁹

Kao što je već spomenuto, Horvat je kritizirao Petra Šegedina, ali i uopće proljećare napose zbog načina na koji tretiraju jezično pitanje, držeći hrvatski jezik ugroženim od nametanja srpskog jezika, odnosno zajedničkog srpsko-hrvatskog jezika. Horvat je smatrao da posljedica takvog inzistiranja na strogom odvajanju hrvatskog od srpskog, kao i isticanja pojedinih riječi samo kao hrvatskih ili samo kao srpskih neizbježno vodi prema provincijalizaciji hrvatskog jezika, zbog čega treba izbjegavati takav kulturni izolacionizam. Naglasio je stoga sljedeće: „Hrvatski književni jezik, jednako kao i hrvatska kultura i hrvatska nacija, mogu imati samo štete – i to neprocjenjive štete – od pokušaja da im se nametne hermetički provincijalizam. A razvojna linija

⁸ Ibid., str. 285.

⁹ Ibid., str. 321.

od *Deklaracije* preko ovog Šegedinovog predavanja i drugih sličnih istupa upravo bi nas tamo trebalo dovesti.¹⁰

Općenito je upućivao sljedeće prigovore: „Prevladavaju tendencije izoliranosti i provincijalne zatvorenosti uz odgovarajući mentalitet lokalpatriotizma, da ne kažem nacionalizma. Umjesto uzajamne kulturne fertilizacije imamo mnogo više uzajamnog nerviranja i animoziteta.“¹¹ Zbog toga je isticao da je na djelu „obrana nacionalnih interesa na način da se upravo tim interesima nanosi velika i trajna šteta“.¹² Horvat se nasuprot tome pita „zar se jedna isključivost popravlja drugom isključivošću?“¹³ Neovisno o Horvatovoj ocjeni jezičnih pitanja, moguće je složiti se s time da ekskluzivne nacionalne zahtjeve često prati kulturno izoliranje, što je – zbog duge prisutnosti iste kulturne matrice – značajan problem i danas u Hrvatskoj.

Horvat je pritom napomenuo da bi hipotetska mogućnost ispunjavanja zahtjeva prolječara zapravo dovela do otrežnjenja: „Može se dogoditi, sa malo inteligencije u političkim vrhovima – to bi bilo najsretnije rješenje – da se zadovolje aspiracije koje sad postoje: traži se, recimo, devizni režim, traži se i organizacija banaka na jednom, sa ekonomskog stanovišta, prilično nemogućem principu. Ali, politički gledano, mislim da bi bilo inteligentno to prihvatiti – da se izbiju sva oružja iz ruku, da negdje netko u nekom centru sprečava republikama da rade ono što misle da trebaju raditi. I da onda, kad se iduće godine uvalimo u tu katastrofu, bude potpuno jasno da je svaka republika pojedinačno za nju

---

¹⁰ Ibid., str. 305.

¹¹ Ibid., str. 315.

¹² Ibid., str. 318.

¹³ Ibid., str. 304.

odgovorna, da nema više mogućnosti žrtvenog jarca – nekakve federacije, pa da onda dođe do procesa deziluzioniranja, naime rješavanja iluzija, do razočarenja u nacionalne i nacionalističke aspiracije (...).¹⁴ Na to je zanimljivo upozoriti budući da se danas u mnogim postjugoslavenskim državama mogu čuti slične kritičke napomene kako nacionalne političke elite više ne mogu kriviti jugoslavensku federaciju ili pojedine republike za vlastite političke, ekonomske i demografske probleme, već su sada uvelike same krive za njih.

Potrebno je svakako spomenuti da je osim kritiziranja proljećara Horvat kritizirao i razne pojave jugoslavenskog socijalističkog sistema. Već je u poslijeratnom periodu imao problema s režimom te je naveo da je „zaslugom Rankovića osobno i njegove policije oslobođen (...) administrativnih obaveza i javnih funkcija“.¹⁵ Osobito je kritizirao jugoslavensku ekonomsku politiku i privredne reforme, ali i „autoritarnost političkog sistema“¹⁶, smatrajući da je to nedemokratski politički sistem.¹⁷ Treba međutim naglasiti da to ne znači da se Horvat zalagao za građansku demokraciju, nego za socijalističku demokraciju. Njegovi stalni politički oslonci su socijalizam, samoupravljanje, Jugoslavija, narodnooslobodilačka borba. Pozivanje na Jugoslaviju i zahtjevi za demokratizacijom socijalističkog režima – ne i odmicanje od Jugoslavije i socijalizma – vidljivi su i u Horvatovom djelovanju u novoosnovanom Udruženju za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI) 1989. godine.¹⁸

¹⁴ Ibid., str. 313.

¹⁵ Ibid., str. 5.

¹⁶ Ibid., str. 287–288.

¹⁷ Ibid., str. 289.

¹⁸ Više o UJDI-ju – Mila Orlić, “Od postkomunizma do postjugoslavenstva. Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu”, u: *Politička misao*, god. 48, br. 4, 2011, str. 98–112.

Branko Horvat osobito je kritizirao jačanje državnosti republika jugoslavenske federacije, koje se napose kroz Ustav SFRJ iz 1974. godine postupno pretvaraju u nacionalne države. Imajući u vidu Horvatove ekonomske i društveno-političke kritike upućene jugoslavenskim vlastima i njezinim dominantnim politikama, kao i zloupotrebama ideje socijalizma kod drugih socijalističkih režima (u rečenicama poput sljedećih: „Ako je onih sedam hiljada dana koje je Karlo Štajner proveo na raznim točkama Sibira, proveo u jednom socijalističkom sistemu, onda sam ja protiv takvog socijalizma.“)¹⁹, ne čudi što su neke njegove kritike nailazile na zabrane.

Naprimjer, kritički razgovor s Horvatom, objavljen u riječkim *Pitanjima* 1972. godine, bio je zabranjen u beogradskom *Studentu*, u kojem je pretiskan iste godine. Prema Horvatovim riječima, „Vrhovni sud Srbije potvrdio je odluku okružnog suda uz obrazloženje da bi slobodno raspačavanje teksta moglo izazvati uznemirenje jugoslavenske javnosti budući da su u njemu ‘sadržana neistinita i izopačena tvrđenja u pogledu našeg društveno-političkog i ekonomskog sistema.’ (...) Zbog toga sam se nakon 1972. povukao iz javnog života na više godina što se vidi i iz datiranja priloga koji slijede“.²⁰ To ilustrira Horvatovu specifičnu poziciju koja je zbog upućenih im kritika nailazila na protivljenje i režima i proljećara.

Što se tiče Horvatovog tumačenja pojave nacionalizma početkom 1970-ih, isticao je da je iznenađen time jer je smatrao kako su u poslijeratnoj Jugoslaviji „nacionalni antagonizmi

---

¹⁹ Horvat, *Jugoslavensko društvo u krizi*, str. 328.

²⁰ *Ibid.*, str. 28.

definitivno prevladani“²¹ budući da su „vjerovali dugo da je naša revolucija, ako je riješila išta, riješila nacionalno pitanje“, međutim, „odjedanput, u roku od nekoliko godina, te iluzije su se srušile“.²² Horvat je smatrao da je „porast nacionalizma usko koreliran s usporavanjem privrednog razvoja“²³ te je vezivao nacionalizam uz nesigurnost i frustracije vezane uz to. Premda je navodio da nacionalizam može imati progresivnu dimenziju kad predstavlja „oslobođanje od tuđinskog jarma“, držao je da je sada na djelu „atavistički nacionalizam“ koji ima „krajnje reakcionarnu dimenziju“ budući da „razbuktava nacionalne antagonizme“.²⁴

Iako je dakle pokušao unijeti određena razlikovanja u različite slojeve nacionalizma i uzroke njegova pojavljivanja, Horvat zapravo nikako nije mogao razumjeti njegove dubinske odrednice, s obzirom da su one bile nespojive s njegovim stavovima. Zbog toga mu je bilo teško shvatiti da je nacionalni identitet mnogima kontinuirano važan i privlačan, kao i da su nacionalne aspiracije i nacionalizam dugotrajnije pojave 19. i 20. stoljeća te zašto je tome tako. Stoga Horvatove eksplikacije ne pogađaju uvijek u potpunosti, ali predstavljaju primjer kritičke intervencije javnog intelektualca. Osim toga, potiču daljnja problematiziranja određenih vrsta hrvatskog nacionalizma koji su se javljali tijekom Hrvatskog proljeća i činili jedan dio tog masovnog nacionalnog, reformskog i demokratizacijskog pokreta. Upravo je Branko Horvat jedan od intelektualaca preko kojih možemo postaviti pitanje odnosa intelektualaca i Hrvatskog proljeća, kao i Hrvatskog proljeća i nacionalizma.

---

²¹ Ibid., str. 290.

²² Ibid., str. 308.

²³ Ibid., str. 286.

²⁴ Ibid., str. 308.

Horvat je i sam pisao o pitanju djelovanja intelektualaca u tadašnjim jugoslavenskim okolnostima, formulirajući svoje poimanje njihove uloge na sljedeći način: „Nalazimo se u krajnje delikatnoj društvenoj situaciji; često nije jasno da li je opasnije šutjeti ili otvoreno iznositi kritiku“.²⁵ „U tom smislu zaista je, kao što je rečeno, danas situacija vrlo ozbiljna i intelektualci tu imaju jednu sasvim izuzetnu ulogu. Mislim da ćemo tu ulogu kao intelektualci najbolje ispuniti ne tako da počnemo dokazivati koliko su Srbi, ili Hrvati, ili Makedonci zaslužni ili potlačeni, ili imaju nekih prava, jer tako dolazimo točno na liniju tih raznih nacionalista kojima upravo to i treba, nego ćemo tu ulogu najbolje izvršiti ako se od njih distanciramo i ako započnemo proces diferencijacije, ako jasno pokažemo što je netko rekao, da pokažemo da ne misle svi Hrvati kao Marko Veselica ili Petar Šegedin.“²⁶ Ne ulazeći u pitanje ispravnosti Horvatovih ocjena i naputaka, jasno nam je da on u slučaju Hrvatskog proljeća 1971., kao i kasnije u slučaju Kosova 1989., svakako zagovara angažiranje intelektualaca. Pritom polazi od toga da njihov angažman ne treba slijediti prevladavajuće nacionalne ili nacionalističke politike, nego ih kritizirati.

Treba spomenuti i da je Horvat pisao o tome kako je imao problema s objavljivanjem u novinama i časopisima koji su dijelili proljećarsku orijentaciju, kao što su *Vjesnik* i *Encyclopedia Moderna*. Naveo je primjerice kako je „Redakcija ‘Pitanja’ za vrijeme kulminacije nacionalističke euforije dala inicijativu za krajnje nepopularan politički kritički razgovor i u tom okviru objavila moju polemiku s Veselicom – u isto vrijeme dok je tada linijaška redakcija ‘Vjesnika’ uporno odbijala da objavi moju kritiku Đodana i popustila je tek

---

²⁵ Ibid., str. 298.

²⁶ Ibid., str. 302.

nakon prijete sudom.²⁷ Isto tako je i za pozadinu već spomenutog svog članka o Šegedinu napisao sljedeće: „Iako sam u to vrijeme bio član Savjeta časopisa *Encyclopaedia Moderna*, redakcija je uspjela da me izmanipulira i da članak ne objavi.“²⁸ To pokazuje da i proljećari – uostalom kao i njihovi protivnici – nisu bili uvijek spremni dati prostor svojim kritičarima. Potrebno je spomenuti da su proljećari odgovorili Horvatu – primjerice na njegov tekst „Uzroci razbuktavanja nacionalizma“ – u *Hrvatskom tjedniku* („Igre dr Branka Horvata“, 4. 6. 1971), što on i sam spominje.²⁹ U tom smislu Branko Horvat predstavlja ilustraciju kako je dio hrvatskih i jugoslavenskih intelektualaca gledao na Hrvatsko proljeće i s kojih su pozicija i s kojim argumentima kritizirali proljećare.

Iako se Horvatove kritike ne hvataju uvijek u koštac sa složenošću Hrvatskog proljeća kao nacionalnog, reformskog i demokratizacijskog pokreta, one itekako omogućuju otvaranje pitanja u kojoj su mjeri u tom pokretu prisutni i određeni elementi nacionalizma. To se vidi primjerice kod hrvatske historiografije koju su početkom 1970-ih oštro kritizirali neki sudionici Hrvatskog proljeća i predbacivali joj da je u okovima službene historiografije. Međutim, tom prilikom su kao alternativu nudili nacionalno-romantičarsku historiografiju.³⁰ Zbog toga je u slučaju hrvatske historiografije problematično kada kažemo da je 1971. uvod u 1991. jer se nagovještaj povratka nacionalno-romantičarske historiografije iz 1971. realizirao u punom sjaju 1991. godine. Izlazak iz stiska jedne

²⁷ Ibid., str. 30.

²⁸ Ibid., str. 306.

²⁹ Ibid., str. 300.

³⁰ Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb, 2016, str. 76–78.

(socijalističke) ideologizacije nije izbjegao pružanje okvira novoj (nacionalističkoj) ideologizaciji, dakako, s drugačijim naglascima i na drugačijem stupnju. To je moguće pratiti i na drugim područjima na kojima se pojavljuje romantiziranje povijesti koja svoju naciju vidi uvijek samo kao žrtvu, ublažava tamne epizode iz svoje prošlosti i usmjerava se protiv onih koje doživljava svojim nacionalnim protivnicima.

Polemike oko Kosova 1989.

I dok su intelektualci u Hrvatskoj bili gotovo nezaobilazno uključeni u događanja vezana uz Hrvatsko proljeće 1971. i polemike o njemu, tema Kosova – čak ni onda kada je kosovska kriza 1989. označavala vrhunac opće jugoslavenske krize – nije izazivala njihovu znatniju aktivnost, a osobito ne njihov intelektualni angažman. Osim načelno slabog interesa za Kosovo, intelektualci u Hrvatskoj bili su uvelike određeni tzv. hrvatskom šutnjom, koja je trajala od pada Hrvatskog proljeća početkom 1970-ih do duboko u 1980-e, gotovo do samog početka 1990-ih. Stoga se intelektualci u SR Hrvatskoj nisu angažirali oko Kosova 1989. kao što su to činili u SR Sloveniji, dajući izravnu podršku Albancima na Kosovu, naprimjer, skupom u Cankarjevom domu u Ljubljani 1989. godine.

Osobito se to odnosi na hrvatske povjesničare koji se uglavnom nisu suočili s kosovskim pitanjem. Tijekom 1980-ih većinom su polemizirali sa srpskim povjesničarima oko dominantnih povijesnih tema vezanih uz hrvatsko-srpske odnose: Drugi svjetski rat, ustaški logor Jasenovac i druge jugoslavenske kontroverze. Tijekom 1980-ih, kao i na vrhuncu kosovske krize 1989., hrvatski povjesničari nisu percipirali

Kosovo kao važnu temu za hrvatsku povijest. Osim toga su se hrvatski i jugoslavenski povjesničari ustezali od bavljenja recentnom, najnovijom poviješću – preferirali su povijesnu distancu – a samo su rijetki istupali kao javni intelektualci. Tek su se pojedini socijalistički povjesničari u Hrvatskoj, poput Duška Bilandžića, uključivali u raspravu o problematici Kosova, smatrajući da je Kosovo ključno pitanje za Jugoslaviju krajem 1980-ih. No i kod Bilandžića je prvenstveno naglasak na politici SR Srbije te kako će se SR Hrvatska postaviti prema njoj u sklopu širih hrvatsko-srpskih odnosa, jugoslavenske krize i sloma komunizma, kao i pitanja opstanka Jugoslavije, s izostankom zasebnog interesa za Kosovo.³¹

Treba međutim imati na umu da je u jugoslavenskoj javnosti koncem 1980-ih vladala krajnje zaoštrena atmosfera u kojoj su političari, novinari i intelektualci upozoravali da postojeći sukobi vode prema raspadu Jugoslavije i građanskom ratu ili da se već nalaze u njemu, te da dijalog, pa niti stručni dijalog, više nije moguć. Sve se odvijalo u općoj krizi Jugoslavije krajem 1980-ih, koja je bila ekonomska, politička, ideološka i društvena, a bit će praćena slomom komunističkih režima u Europi. Sve se to odražavalo ne samo na odnos politike i medija nego i intelektualaca u SR Hrvatskoj prema kosovskoj i jugoslavenskoj krizi 1989. Pritom SR Hrvatska nikako nije bila neutralni promatrač kosovskog pitanja i srpsko-albanskog sukoba, ali je ipak predstavljala određeni pogled sa strane na taj sukob.

U SR Hrvatskoj, kao i na jugoslavenskoj razini, najprije su se u javnim diskusijama oko kosovskog pitanja u političkim forumima i medijima angažirali političari i novinari. Postupno

---

³¹ Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005.*, Zagreb, 2006, str. 311–341.

su se, što je kriza bila sve intenzivnija, u polemike u određenoj mjeri ipak uključivali i javni intelektualci kojima Kosovo nije bila primarna specijalizacija. To je vidljivo i u SR Hrvatskoj na vrhuncu kosovske i jugoslavenske krize 1989. u kojoj su polemičke knjige o Kosovu objavili novinari poput Darka Hudelista³² i društveni znanstvenici i javni intelektualci poput Branka Horvata.

No premda je Kosovo sve više dolazilo u središte jugoslavenske javnosti, zajedno s antibirokratskom revolucijom i općom krizom u Jugoslaviji, intelektualci iz Hrvatske i dalje su, kao što je već spomenuto, oklijevali sa svojim uključivanjem. Naprimjer, kada je Hudelist pitao intelektualce za izjave o Kosovu u članku koji je objavio u *Startu* i zatim u svojoj knjizi, iz Hrvatske su se odazvali samo ekonomist Branko Horvat i povjesničar Dušan Bilandžić. Oni koji su odbijali sudjelovanje govorili su da nisu dovoljno upućeni, da je Kosovo osjetljiva tema i interno pitanje Srbije i da se iz Hrvatske ne bi trebali miješati (brinući se o reakcijama iz Beograda), kao i da je 1987. već prekasno za diskusiju i da tu nema pomoći.³³

U svemu tome Branko Horvat je iznimka jer je gotovo jedini znanstvenik iz SR Hrvatske koji je na vrhuncu kosovske krize napisao knjigu o Kosovu. Kao što je već uvedno rečeno, objavio je 1988. godine prvo izdanje i 1989. godine drugo nadopunjeno izdanje knjige *Kosovsko pitanje*, koja je izazvala brojne polemičke reakcije. Riječ je stoga o važnoj intelektualnoj intervenciji koja ujedno svjedoči o postignućima i ograničenjima djelovanja intelektualaca u doba političkih i društvenih kriza. Sve je to dakako doprinos raspravi o

---

³² Darko Hudelist, *Kosovo. Bitka bez iluzija*, Zagreb, 1989.

³³ Ibid., str. 83.

djelovanju intelektualaca u okolnostima raspada Jugoslavije i pokušajima njezina spašavanja, odnosno zalaganjima za njezino rušenje. Što se tiče Branka Horvata, pozicija iz koje je pisao o Kosovu bila je, kao i dotad, zadržavanje kritičnosti prema režimu, ali i zagovaranje socijalizma i Jugoslavije.

Horvat je svojom knjigom o Kosovu izazivao javne kontroverze napose odbijanjem upotrebe općeraširenog termina kontrarevolucija za albanske demonstracije 1981. i pokazivanjem razumijevanja za njihovo traženje da Kosovo bude republika. Protivio se i upotrebi termina genocid na Kosovu nad Srbima i Crnogorcima, koji je snažno korišten u srpskoj javnosti.³⁴ Smatrao je da 1981. nije bila kontrarevolucija, već nacionalna pobuna i da zahtjev „Kosovo republika“, koji je bio policijski kažnjavan, nije kontrarevolucionaran, već legitiman politički zahtjev. Dopuštao je mogućnost, kad se stvore uvjeti, da Kosovo postane republika, iako je, prema njegovom mišljenju, SAP Kosovo i tada *de facto* republika.³⁵ Protivio se rješenju da SAP Kosovo ukidanjem autonomije postane dio SR Srbije. Za njega je Kosovo prije svega dio Jugoslavije, te je i srpsko i albansko.

Nije odbijao razmotriti ni pitanje albanskog ujedinjenja (Albanaca s Kosova i iz Albanije), držeći da načelno imaju pravo na to, ali neka to bude unutar kakve buduće balkanske federacije – naprimjer Jugoslavije i Albanije – jer su to bile ideje jugoslavenskih socijaldemokrata na početku 20. stoljeća i jugoslavenskih komunista sredinom 20. stoljeća.³⁶ Protivio se jedino odcjepljenju Kosova, zagovarajući integritet jugoslavenske federacije, odnosno integraciju

³⁴ Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*, Zagreb, 1988, str. 11–12, 109–118, 159–164.

³⁵ *Ibid.*, str. 11–12, 103–108.

³⁶ *Ibid.*, str. 137–138, 141–147.

Kosova i Albanaca u Jugoslaviju. Postavljao je pitanje je li Jugoslavija država samo Južnih Slavena ili u njoj ima mjesta i za Albance, te jesu li oni „naši“ ili „tuđi“.³⁷ Horvat je Kosovo stavljao u kontekst šire jugoslavenske krize, o čemu je, kao što je već spomenuto, objavio 1985. knjigu *Jugoslavensko društvo u krizi*. U tom smislu Kosovo je ključan dio, ali ipak samo jedan dio jugoslavenske krize.

Horvat je mislio da problem Kosova nije nerješiv, da se može naći racionalno rješenje, dok su mu njegovi kolege intelektualci govorili kako je sve otišlo predaleko i kako će biti žestoko napadan. No Horvat je smatrao da je odgovornost intelektualaca da otvore opću jugoslavensku diskusiju o tom ključnom pitanju za Jugoslaviju, te da se nedovoljno čuju albanski intelektualci, ali da šute i drugi jugoslavenski intelektualci. I on je isticao da prije toga gotovo ništa nije znao o Kosovu i da je nedostatak njegove knjige to što ne zna albanski jezik. Smatrao je da prosječni Jugoslaven ne zna ništa o albanskoj i kosovskoj povijesti i da su tek prije nekoliko godina dobili prve ozbiljnije knjige o Kosovu. Navodio je da postoje komunikacijske barijere među jugoslavenskim narodima, koji se nedovoljno poznaju.³⁸

Horvat je s pozicije jugoslavenskog intelektualca kritizirao i hrvatski, i srpski, i albanski nacionalizam jer je smatrao da su opasni za Jugoslaviju i mogu je dovesti ne samo do raspada nego i do rata. Njegovi stavovi, od kojih su mnogi bili neuobičajeni u tadašnjoj javnosti, izazvali su veliko zanimanje, a najviše polemičkih reakcija izazvalo je Horvatovo razumijevanje za zahtjev „Kosovo republika“, što

---

³⁷ Ibid., str. 145–146.

³⁸ Ibid., str. 6, 119.

je doživljavano iznimno kontroverznim istupom.³⁹ Uslijedili su kritike i napadi političara, novinara i intelektualaca na Horvata u srpskom tisku, koje je dokumentirao u drugom izdanju knjige *Kosovsko pitanje* 1989. godine.⁴⁰

Možemo reći da je Horvatova knjiga u dijelu javnosti doživljavana i kao politička bomba. Horvat navodi da je za 11 Albanaca osuđenih na zatvorsku kaznu zbog članstva u marksističko-lenjinističkoj grupi jedan od njihovih krimena bilo posjedovanje njegove knjige *Kosovsko pitanje*.⁴¹ Spomenuo je i sankcije za novinare koji su ga intervjuirali – bili su to Aleksandar Tijanić u hrvatskom *Startu* i Veton Surroi u kosovskoj *Rilindji*. Posebno je problematičan bio intervju s Horvatom u *Rilindji*, koji je izazvao brojne reakcije i napade srpskog tiska, kao i političara koji su izjavljivali da Horvatova knjiga daje podršku separatistima.⁴²

Horvat je odgovarao na kritičke reakcije na svoju knjigu upuštajući se u daljnje polemike; uostalom čitava je knjiga *Kosovsko pitanje* polemička i proistekla je iz polemika u časopisima i novinama, naprimjer, sa srpskim povjesničarom Brankom Petranovićem – no žalio se da srpski tisak često nije objavljivao njegove odgovore.⁴³ S druge strane, hrvatski i slovenski tisak počeo je pokazivati velik interes za objavljivanje Horvatovih tekstova. Horvat je smatrao da novine pišu slobodnije i da se konačno stvara slobodno jugoslavensko javno mnijenje, no isticao je, s obzirom i na svoj slučaj, da je javnost bila sve više antagonizirana i izložena nacionalnim

³⁹ Hudelist, *Kosovo*, str. 90–91.

⁴⁰ Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*, 2. izdanje, Zagreb, 1989, str. 205–308.

⁴¹ Ibid., str. 14.

⁴² Ibid., str. 285–286.

⁴³ Horvat, *Kosovsko pitanje*, 1988, str. 171.

homogenizacijama i nacionalističkoj propagandi u medijima.

To su navodili i drugi komentatori, te su izražavali sumnju u to da intelektualci mogu bilo što promijeniti; međutim, Horvat je angažman oko Kosova smatrao svojom obavezom jugoslavenskog intelektualca. Vidio je ulogu intelektualaca u otvaranju rasprave o Kosovu, kakva postoji među intelektualcima u Sloveniji, a kakva na Kosovu nije moguća. Zbog toga su, prema njegovom mišljenju, intelektualci u Jugoslaviji zakazali, što svjedoči i neuspjeh dijaloga srpskih i albanskih književnika u Beogradu 1988. godine. Horvat je posebno osudio riječi srpskog književnika Milana Komnenića albanskim kolegama na tom susretu da im ništa ne vjeruje i da su u ratu.⁴⁴

Imajući u vidu iznimno polemične odjeke knjige, možemo postaviti pitanje je li na kraju intelektualna intervencija Branka Horvata u vidu objave knjige *Kosovsko pitanje* imala uspjeha. S jedne strane su Horvatove tvrdnje većinom odbacivane od srpskih autora, a s druge strane prihvaćane i prisvajane od albanskih, s tim da su i srpska i albanska strana, kao i hrvatska i slovenska, pokazivale vrlo veliki interes za Horvata, neovisno o slaganju ili neslaganju s njim. Horvat je usprkos oštrim polemičkim reakcijama bio optimist i smatrao da se može naći racionalno rješenje kosovskog problema, te da će njegova knjiga imati utjecaj na takvo rješenje.⁴⁵

To je na neki način potvrdio albanski intelektualac s Kosova Shkëlzen Maliqi navodeći da je zbog otvaranja

⁴⁴ Horvat, *Kosovsko pitanje*, 1989, str. 290. O srpskim intelektualcima 1980-ih: Jasna Dragović-Soso, "Spasioci nacije": intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma, Beograd, 2004.

⁴⁵ Horvat, *Kosovsko pitanje*, 1989, str. 278.

mogućnosti za različite poglede na kosovsko pitanje Horvatova knjiga učinila više nego plenumi i kongresi.⁴⁶ Time je dakako pripisao javnu snagu intelektualnoj intervenciji Branka Horvata i njegovoj knjizi. Horvat međutim nije stao samo na knjizi i polemikama, nego je djelovao i na druge načine, povezivanjem intelektualaca (naprimjer, na Simpoziju o Kosovu u Splitu 1988.) i iznošenjem prijedloga jugoslavenskih obilježavanja povijesnih događaja važnih za Albance, što međutim nije prihvaćano.⁴⁷ Horvat se zatim i izravno politički angažirao 1989. pokretanjem Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), u kojem će sudjelovati i mnogi intelektualci uključeni u polemike o Kosovu.

Takvo djelovanje rezultat je uspostavljenih suradnji koje su prelazile republičke i nacionalne granice te stvarale transnacionalne intelektualne mreže. Branko Horvat koristio je primjerice neke informacije Shkëlzena Maliqija prilikom pisanja svoje knjige *Kosovsko pitanje*, a Maliqi je pak pisao o njoj, kao što je već rečeno, u zagrebačkom časopisu *Gordogan*. Maliqi i Horvat sudjelovali su svojim priložima u knjizi *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*, objavljenoj u Ljubljani 1989. godine. Horvat i Maliqi surađivali su, zajedno s intelektualcima iz drugih jugoslavenskih republika, u već spomenutoj Ujedinjenoj jugoslavenskoj demokratskoj opoziciji (UJDI). Tom prilikom osnovan je 1989. i kosovski ogranak UJDI-ja, čiji je predsjednik postao Veton Surroi, koji je bio napadan i sankcioniran zbog intervjua s Horvatom 1988. u *Rilindji* povodom njegove knjige *Kosovsko pitanje*.⁴⁸

⁴⁶ Shkëlzen Maliqi, „Kosovo na Balkanu: osvajanje političkoga“, u: *Gordogan*, god. 11, br. 29–30, 1990, str. 191.

⁴⁷ Horvat, *Kosovsko pitanje*, 1989, str. 241–242.

⁴⁸ Hudelist, *Kosovo*, str. 117; Horvat, *Kosovsko pitanje*, 1989, str. 13, 285–286; Shkëlzen Maliqi, *Kosovo i raspad Jugoslavije*, Beograd 2014, str. 278.

Branko Horvat napisao je 1988. u prvom izdanju svoje knjige *Kosovsko pitanje* da je u proteklih nekoliko godina objavljeno o Kosovu mnogo više nego sve vrijeme postojanja Jugoslavije. Smatrao je da zbog toga Jugoslaveni više znaju jedni o drugima i da će te informacije djelovati integrativno. Prema njemu, Kosovo se zbog toga tek tada zaista integrira u Jugoslaviju, bez obzira na tadašnje političke sukobe o Kosovu.⁴⁹ Međutim, suprotno Horvatovim nadanjima, ne samo da nije kompromisno riješeno kosovsko pitanje nego je došlo i do raspada Jugoslavije.

Još se jedno predviđanje Branka Horvata nije ispunilo u potpunosti. Naime, Horvat je 1987. rekao u razgovoru s Darkom Hudelistom da će u idućih pet godina Kosovo biti glavna tema unutrašnje politike Jugoslavije.⁵⁰ To je bilo posve točno za 1989., jednim dijelom i 1990. godinu, ali uskoro su glavne teme ipak postale Slovenija i Hrvatska te njihovo odcjepljenje, raspad Jugoslavije i rat. Tako će i u hrvatskoj javnosti 1989. dominirati Kosovo, zajedno s hrvatsko-srpskim odnosima, koji će u potpunosti prevladati 1990., posebno nakon višestranačkih izbora i pobjede HDZ-a te pobune Srba u Hrvatskoj. Zatim je proglašenje neovisnosti 1991. i rat u Hrvatskoj i kasnije u Bosni i Hercegovini postao glavna tema zbog koje je za Kosovo gotovo u potpunosti izostao interes. To će pratiti dodatno smanjenje ionako malog broja intelektualaca u Hrvatskoj koji su se angažirali oko Kosova. Možemo stoga reći da je 1989. u Hrvatskoj bio vrhunac razmjerno slabog interesa za Kosovo te da je nakon 1989. uslijedio pad interesa koji će trajati više-manje do danas.

---

⁴⁹ Horvat, *Kosovsko pitanje*, 1988, str. 117.

⁵⁰ Hudelist, *Kosovo*, str. 83.

Za vrhunac interesa za Kosovo u SR Hrvatskoj 1989. svakako je mnogo zaslužan i Branko Horvat i njegova knjiga *Kosovsko pitanje*. Za nju je bio poseban interes jugoslavenske javnosti – u rasponu od Slovenije do Kosova – te je izazvala brojne krajnje podijeljene reakcije i oštre polemike, osobito u SR Srbiji. U okolnostima žestokih sukoba i polemika, gotovo pravog rata međusobnih optuživanja koje će ubrzo prerasti u stvarni rat, Horvatova intelektualna intervencija bila je iznimno primjerena. Kao društveni znanstvenik i javni intelektualac nije stajao sa strane i promatrao što se događa, nego se angažirao. Istupao je u javnosti u intervjuima i tekstovima, diskutirao i polemizirao, objavio utjecajnu stručnu knjigu i nastavio voditi polemike povodom njezina izlaska.

Pritom je u iznimno zaoštrenim okolnostima nastojao djelovati argumentirano i pomirljivo, izbjegavajući unaprijed zadane nacionalne identifikacije u čije ime se očekivalo da tadašnji intelektualci u Jugoslaviji trebaju govoriti. K tome Horvat nije ostajao samo na objavi stručne knjige, već je poduzimao inicijative za okupljanjem intelektualaca i poticanjem njihova zajedničkog djelovanja. Njegova intelektualna intervencija nije, naravno, mogla zaustaviti ono što se događalo na Kosovu – politička sfera je tu uvijek presudna – ali je djelovao na način koji je i danas poticajan. Posebno kada gledamo nova krizna žarišta poput sadašnjih odnosa između Srbije i Crne Gore ili situacije u Bosni i Hercegovini, što sve ima snažne odjeke na čitavom postjugoslavenskom prostoru.

**BRANKO HORVAT'S INTELLECTUAL
INTERVENTIONS:
THE CROATIAN SPRING OF 1971 AND KOSOVO OF
1989**

(Summary)

The text uses the example of Branko Horvat to discuss the views of intellectuals regarding the Yugoslav crises and their role in the construction and deconstruction of the Yugoslav idea. Prominent Croatian and Yugoslav economist Branko Horvat was intellectually engaged in the sharp public debates during the crucial events in SFR Yugoslavia, especially during the rise and the fall of the Croatian spring in 1971 and the dramatic Kosovo crisis of 1989. During these two crucial moments that had significantly set the course of the Yugoslav fate, Branko Horvat, a social scientist and a public intellectual, did not stand aside, silently observing the events. Rather, he directly engaged by giving interviews, writing articles and books; he discussed and debated the events, and was behind different initiatives. His intellectual interventions were influential, but apart from the achievements, there is also proof of limitations of public activism of the intellectual. However, in Branko Horvat's case, those were by all means highly important intellectual interventions in the circumstances that are not discussed today due to the overwhelming focus of the experts and the general public on the national intellectuals.

**POGLED IZ BOSANSKOHERCEGOVAČKE
PERSPEKTIVE
NA PRIJEDLOG PLATFORME IZETBEGOVIĆ –
GLIGOROV
U KONTEKSTU RASPADA JUGOSLAVIJE**

Vera Katz

Udruženje za modernu historiju Sarajevo

Uvodne napomene

Početak devedesetih godina, s jedne strane, s ozbiljnošću i zabrinutošću pratili su se različiti prijedlozi o budućem uređenju Jugoslavije ponuđeni od strane republičkih političkih predstavnika, koji nisu obećavali neko zajedničko optimalno rješenje, a s druge, na širokoj osnovi, na javnim prostorima i u različitim udruženjima iskazivana je u formi protesta čežnja za normalnim životom, protiv mržnje i rata u situaciji opće ekonomske krize. Jedna anketa provedena u maju 1990. u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru pokazala je da se većina ljudi optimistično nadala da će kriza biti prevaziđena, a samo manjina je iskazala ozbiljnu bojazan da će doći do međunacionalnog sukoba. Nažalost, nasuprot brojnim zagovornicima mira bilo je suviše onih koji su tvrdoglavo bili spremni da ostvare po svaku cijenu navodno više nacionalne ciljeve, na što su upozoravali mnogi poznavatelji jugoslavenske prošlosti, a između ostalih i Milovan Đilas, koji je koncizno sagledao unutrašnjopolitičku situaciju u Jugoslaviji. Sredinom februara 1991. u intervjuima za TV Sarajevo i *Oslobođenje*, pod naslovom *Umijeće življenja – po treći put: političari hoće u istoriju*, govoreći o mjestu Bosne i Hercegovine kao središnje jugoslavenske republike, Đilas je na pitanje – „Zašto ponavljati greške naših očeva“, odgovorio:

„Uživite se u ideologiju gospodina Tuđmana. Zamislite čoveka koji je došao u priliku da obnovi nezavisnu, veliku Hrvatsku nakon 800 godina. Zamislite kakva je to grandiozna zamisao, koja može da pomuti pamet. Pomutila bi pamet i Kantu, a ne nama ovde. Uživite se u situaciju gospodina Miloševića, koji je po njegovom mišljenju, u prilici da prvi put ujedini sve Srbe. To nikad niko nije uspeo. Prvo da bi se Jugoslavija raspala, ona mora proći kroz građanski rat. I to građanski rat najgore vrste – versko-nacionalni rat. U stvari je Jugoslavija tvorevina Srba i Hrvata. I dok god postoji taj srpsko-hrvatski odnos, Jugoslavija će postojati. Ja mislim da Jugoslavija može da nastavi da živi bez Slovenije i Makedonije, ali kao invalid. No, bez Hrvatske to ne može, to ne bi bila više Jugoslavija. Ne potcenjujem ulogu Makedonaca i Slovenaca, ali kada je reč o konfliktu Srba i Hrvata, centar je Bosna. Kako ja vidim u ovoj godini Bosance očekuju burni događaji“.¹ Na samom početku jasno je pitanje: Šta je to predsjednike Izetbegovića i Gligorova približilo da bi zajednički ponudili plan za rješavanje jugoslavenske krize? Jedan od odgovora bio je sigurno geografski položaj njihovih republika prema osjetljivim nacionalnim razdjelnicama. Bosna i Hercegovina bila je izravno na užarenoj crti rješavanja srpsko-hrvatskih odnosa, odnosno straha od planova o njenoj podjeli između Srbije i Hrvatske,² a Makedonija je bila osporavana od nekoliko susjednih država, ali je u prvom redu bila na udaru grčkih političara koji nisu propuštali priliku istaći kako će grčka vlada odbiti priznanje neovisnosti Makedonije, odnosno „države koja se bude koristila tim povijesnim grčkim imenom“, tumačeći to kao „krivotvorenje grčkog povijesnog i kulturnog naslijeđa“. Osim toga, obje ove jugoslavenske republike imale su kompleksnu unutarnacionalnu strukturu

---

¹ Milovan Đilas: „Umijeće življenja – treći put“, *Oslobođenje*, 15320, Sarajevo, 13. 2. 1991. 3.

² Lučić, I. 2013. 378–471.

stanovništva. U Bosni i Hercegovini bilo je potrebno uskladiti bošnjačko-srpsko-hrvatske interese, a u Makedoniji makedonsko-albanske. Pored toga, na jugoslavenskoj razini obje su se republike nalazile na periferiji događanja, jer je glavna osovina u razrješenju jugoslavenskog konflikta bila na relaciji Ljubljana – Zagreb – Beograd. Prema tome, u ovom radu bit će napravljen osvrt na prijedlog *Platforme o budućoj jugoslovenskoj zajednici* u smislu dobrih namjera dvaju predsjednika – Izetbegovića i Gligorova, s ponudom jednog kompromisnog rješenja za preuređenje jugoslavenske savezne države, čime bi se pokušao izbjeći ratni sukob. Međutim, to nije bilo moguće ostvariti na uzavreloj jugoslavenskoj političkoj sceni.³

Pokušaji predstavljanja *Platforme o budućoj jugoslovenskoj zajednici*

Nalazeći se između dviju potpuno suprotstavljenih političkih opcija te svjestan političke situacije, predsjedavajući Predsjedništva Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović ponudio je kompromisno rješenje, tzv. „treću opciju“ u intervjuu zagrebačkom *Vjesniku* 5. februara 1991.: „(...) Mi danas imamo činjenično stanje konfederacije, jer imamo suverene republike. (...) To je, da se odmah razumijemo, konfederalni pristup. (...) Ni okorjeli federalisti, a ni okorjeli konfederalisti ne bi do kraja i u potpunosti bili zadovoljni ovom trećom koncepcijom, ali ona u velikoj mjeri zadovoljava i jedne i druge interese. Naravno ostaje ustavno-pravni problem kako su to suverene republike, a istodobno je suverena i zajednička država. Ali, to mogu riješiti pravnici. Želimo biti u prilici da svoj model državnog ustrojstva iznesemo na jednom

³ Ovaj članak je nakon dodatnih istraživanja proširena verzija objavljenog izlaganja s međunarodne konferencije, u: Katz, V. 2013. 207–226.

sastanku u Sarajevu, a ne u Zagrebu i Beogradu. (...) Ja sam šokiran koliko su ljudi, uključujući i mnoge vodeće političare, neobaviješteni i čak i dezinformirani o stanju u BiH. Ima ih i u Zagrebu i u Beogradu, koji drže da je samo problem nagodbe kako bi bila povučena 'demarkaciona' linija i kako bi se postigla pogodba oko 'plijena'. (...) Bosna se ne može dijeliti. Ona je svoja i na svome".⁴ Također, na velikom skupu *Patriotske lige BiH* u Bihaću sredinom februara 1991. Izetbegović je, između ostalog, ponovio svoju izjavu datu *Vjesniku*.⁵ Izetbegovićev ponuđeni model spašavanja od rata Jugoslavije, a time i Bosne i Hercegovine, može se povezati s uvjerenjem da nijedan sukob ne mora nužno i nezaustavljivo ići u ratnu katastrofu i da je potrebno dati priliku miru bez obzira na nerazumijevanja njegovog prijedloga, kako u vlastitoj sredini tako i od strane suprotstavljenih, odnosno isključivih modela iz dviju susjednih republika i njihovih sljedbenika u BiH.

Mada je Milan Kučan već 13. februara 1991. na sjednici Predsjedništva SFRJ obznanio „11 tačaka o razdruživanju od Jugoslavije“, što će kasnije usvojiti i slovenski parlament, a na suprotnoj strani Slobodan Milošević, predsjednik Srbije, i Momir Bulatović, predsjednik Crne Gore, zastupali stavove iz dokumenta „Ustavno uređenje Jugoslavije“, prema kojem je Jugoslavija trebala biti demokratska federacija kao savezna država, a ne konfederacija kao savez država, Izetbegović nije odustao od svog prijedloga. Ta suprotstavljena mišljenja bila su već nekoliko godina prisutna u javnosti, nisu bila nikakva novost, pa je na proširenom sastanku Predsjedništva Jugoslavije s predsjednicima republika u Sarajevu 22. februara 1991. nastavljeno uzaludno međusobno

⁴ „Alija Izetbegović: BiH se ne može dijeliti. Preneseno iz *Vjesnika*“, *Oslobodjenje*, 15312. Sarajevo, 5. 2. 1991. 12.

⁵ „Alija Izetbegović: Jugoslavija je naš interes“, *Oslobodjenje*, 15319. Sarajevo, 12. 2. 1991. 3.

uvjeravanje o prednosti federativne ili konfederativne Jugoslavije. Na tom sastanku Alija Izetbegović zastupao je mišljenje da zagovornici federalnog i konfederalnog koncepta ne mogu postići suglasnost, tako da je jedino preostalo da se buduća zajednica temelji na asimetričnoj federaciji, odnosno Slovenija i Hrvatska imale bi labavije veze u toj budućoj jugoslavenskoj zajednici, izbjegavalo se i samo ime Jugoslavija u državnom smislu riječi, dok bi ostale četiri – Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Makedonija imale čvršće veze. Prema tom Izetbegovićevom konceptu učesnici se nisu jasno izjasnili, nisu ga odbili, ali su dali primjedbu da se prijedlog treba dodatno razraditi. Nakon sastanka Kučan je izjavio: „Nažalost jugoslovenski narodi ne žive u kompaktnim nacionalnim jedinicama nego je istorija napravila takvo razmještanje kakvo imamo. Zato, razmišljati o tome da li suverenitet pripada ili ne pripada jugoslovenskim republikama je suvišno. Pitanje je koji je stepen tog suvereniteta samo nesporazum ili se iza toga skriva jedno pitanje koje bih ja nazvao aspiracije prema Bosni i Hercegovini“.⁶ Međutim, Izetbegovićev prijedlog pomirljivog izlaska iz političke krize izazvao je veliku buru u Bosni i Hercegovini, tako da je Izetbegović sazvao izvanrednu konferenciju za novinare u Stranci demokratske akcije (SDA), čiji je bio predsjednik, da bi pojasnio svoje stavove sa sarajevskog sastanka. „Stvoren je utisak o svrstavanju Bosne i Hercegovine u ‘istočni blok’ (uz Srbiju i Crnu Goru) što naravno nikako ne stoji – rekao je Alija Izetbegović. Naglasio je da se ne radi o stvaranju nikakvih odnosa 4:2, kakav se utisak mogao steći, već 2+2+2, što znači da se BiH zalaže za koncept koji je u sredini između istočnog i zapadnog. To je tzv. trostepeno rješenje, pri čemu su Slovenija i Hrvatska prihvatile dvije-tri funkcije na nivou federacije,

---

⁶ „Ishod YU-samita u Sarajevu. Pozicije razjašnjenje, razlike ostale“, *Oslobodjenje*, 15330, Sarajevo 23. 3. 1991. 3.

Srbi i Crnogorci se zalažu za federaciju, a mi i Makedonci 'između tog dvoga'. To rješenje je podjednako daleko kako od Slovenije i Hrvatske, tako i od Srbije i Crne Gore. Situacija u Bosni i Hercegovini je takva da treba naći takvo rješenje gdje bi se zadovoljio suverenitet BiH i vezanost Hrvata i Srba za svoje matične republike. To je simetričan odnos, a sve drugo vodilo bi u građanski rat".⁷ Iznesene stavove na sarajevskom samitu morao je pojasniti i Kiro Gligorov na javnom servisu makedonskog radija zbog kritike takvog prijedloga od strane parlamentarnih političkih stranaka koje su zahtijevale nezavisnu makedonsku državu.⁸ Prema izvještavanju dnevnog lista *Oslobođenje*, predloženi Izetbegovićev model naišao je na žestoku kritiku Muslimanske bošnjačke organizacije (MBO), koja je Izetbegovićev prijedlog nazvala „izdajom interesa“: „Mišljenje Alije Izetbegovića da bi se BiH mogla zadovoljiti da bude čvršće vezana za Srbiju i Crnu Goru, a labavije za Hrvatsku i Sloveniju, oštro odbacujemo kao izdaju interesa BiH, a osobito oštro protestiramo protiv dovođenja u neravnopravan položaj hrvatskog naroda u BiH u odnosu na Jugoslaviju i na takozvane matične države Srba i Hrvata“.⁹ Izetbegovićev model „treće opcije“ na poseban način nije bio prihvatljiv Srpskoj demokratskoj stranci (SDS), što se posebno pokazalo prilikom odbijanja prijedloga Deklaracije o suverenosti BiH na zasjedanjima bosanskohercegovačke Skupštine. Zašto je SDS bio protiv usvajanja te deklaracije, pojasnio je njen predsjednik Radovan Karadžić u intervjuu beogradskoj *Borbi*: „(...) čudno da se sad javlja deklaracija o suverenitetu, koju treba posmatrati u

---

⁷ „Ni istočno ni zapadno“, *Oslobođenje*, 15331, Sarajevo, 24. 2. 1991. 1.

⁸ „Kiro Gligorov: Ne ulazimo u ostatak federacije“, *Oslobođenje*, 15331, Sarajevo, 24. 2. 1991. 2.

⁹ „Sa konferencije za štampu MBO: Izdaja interesa“, *Oslobođenje*, 15331, Sarajevo, 24. 2. 1991. 2.

kontekstu sličnih dokumenata Slovenije i Makedonije. To bi stvorilo preduslove da se BiH jednog dana razdruži od Jugoslavije i to srpski narod neće dozvoliti. Mi ćemo u Skupštini BiH razgovarati o tome, možemo naći zajednički jezik oko nekih dokumenata koji garantuju ravnopravan položaj Republike i drugih delova zemlje, ali nikako dokument koji bi omogućio razdruživanje BiH od Jugoslavije. Neće biti moguće napraviti stepenastu federaciju. Moguće je sa jedne strane imati dve nezavisne države i, sa druge, novu federalnu zajednicu. Međutim mora se rešiti pitanje granica između federalne zajednice i dveju nezavisnih država. Sadašnje granice nisu postavljene ni demografski, niti sa pristankom naroda. Te granice se jednostavno moraju revidirati, a najpametnije je primeniti etnički princip. Uz to etnički princip je jedino mogući način da se mirno povuku nove granice među republikama. To je istorijski proces koji nije moguće zaustaviti (...).¹⁰ Negativna reagiranja u Bosni i Hercegovini na Izetbegovićev prijedlog kompromisnog rješenja nisu se stišavala, a on je branio svoje stajalište istupima na konferencijama za novinare, televiziji, Skupštini BiH i slično. Međutim, svaka izjava Izetbegovića i Karadžića izazivala je nove, sve žešće polemike i dublje podjele u bosanskohercegovačkom društvu, u kojem nije bilo moguće ostvariti politički dogovor među koalicionim partnerima u bosanskohercegovačkoj Skupštini. I dok je Izetbegović pojašnjavao: „Zbog suverene Bosne, ja bih žrtvovao mir. Zbog mira u Bosni ne bih žrtvovao suverenu Bosnu. (...) Kad bih morao birati, za mene je prvo BiH, pa onda Jugoslavija, to je za mene tako“,¹¹ Karadžić je svakom prilikom ponavljao: „Moguće je sa jedne strane imati dve nezavisne države i, sa druge, novu federalnu zajednicu. Međutim, mora se rešiti

¹⁰ „Moguć je jedino etnički princip“, *Oslobođenje*, 15334, Sarajevo, 27. 2. 1991. 15.

¹¹ „BiH je stalo da spasi Jugoslaviju“, *Oslobođenje*, 15335, Sarajevo, 28. 2. 1991. 5.

pitanje granica između federalne zajednice i dveju nezavisnih država. Sadašnje granice nisu postavljene ni demografski, niti sa pristankom naroda. Te granice se jednostavno moraju revidirati, a najpametnije je primeniti etnički princip. Mislim da treba očekivati da će nas čitav svet u tome razumeti¹². Možda je postojalo uvjerenje u SDS-u da će takav stav naići na razumijevanje u svijetu, ali je to bilo neprihvatljivo za jugoslavenske republike, što je bilo očigledno na proširenoj sjednici Predsjedništva SFRJ održanoj 21. 3. 1991. u Beogradu, kada je otvorena rasprava o zajedničkim ekonomskim funkcijama sumiranim u deset stavova predloženih od strane ekspertne grupe.¹³ Na sjednici su predsjednici republika pozdravili priopćenje Štaba vojne komande da se „Štab i vojska neće uopšte miješati u političko rješavanje krize, da neće uticati i da će prihvatiti svaki dogovor o budućem zajedničkom životu koji budu postigli odgovarajući politički činioци“,¹⁴ a ostalo je „Otvoreno glavno pitanje da li se radi o zajedničkim ekonomskim funkcijama saveza država ili zajedničkim funkcijama savezne države, kao što je ostalo otvoreno pitanje da li tu zajednicu konstituišu republike, kao samostalne države koje nemaju svojstva države kao međunarodno pravnoг subjekta“.¹⁵ Jedina postignuta suglasnost bila je da se „organizuje serija sastanaka predsjednika republika i predsjednika predsjedništava republika, bez članova Predsjedništva SFRJ“¹⁶, što znači „Težište pregovaranja smo prenijeli na predsjednike republika,

¹² „Moguć je jedino etnički princip“, *Oslobođenje*, 15334, Sarajevo, 27. 2. 1991. 15.

¹³ „Sjednica Predsjedništva SFRJ: Deset tačaka za buduću Jugoslaviju“, *Oslobođenje*, 15357, Sarajevo, 22. 3. 1991. 1.

¹⁴ „Komentari sjednice Predsjedništva SFRJ: Kiro Gligorov: Izvjesno smirivanje“, *Oslobođenje*, 15357, Sarajevo, 22. 3. 1991. 6.

¹⁵ Komentari sjednice Predsjedništva SFRJ: Milan Kučan: Početak pravih razgovora“, *Oslobođenje*, 15357, Sarajevo, 22. 3. 1991. 6.

¹⁶ Komentari sjednice Predsjedništva SFRJ: Alija Izetbegović: Jedinstveni privredni prostor“, *Oslobođenje*, 15357, Sarajevo, 22. 3. 1991. 6.

ali s obavezom da o razgovorima obavještavamo Predsjedništvo SFRJ, republičke parlamente kao i Saveznu skupštinu.“¹⁷ Do prvog sastanka predsjednika republika zakazanog u Splitu za 28. 3. 1991., najavljanog kao povijesni, u novinama su objavljeni različiti tekstovi koji su dodatno „uzburkali“ političku scenu, kao npr.: tajni dokument u kojem je general Veljko Kadijević propisao vanredno stanje,¹⁸ o „tajnom“ sastanku Miloševića i Tuđmana pred susret u Splitu,¹⁹ zatim opširna izvješća s proširenog sastanka Glavnog odbora SDS BiH na Palama s najavom stvaranja zajednica srpskih općina.²⁰ Osim ovih domaćih uznemirujućih tema, kratkim vijestima najavljan je interes svijeta za BiH, koji je donekle ulijevao nadu običnim ljudima da se „neće dozvoliti rat u Jugoslaviji“,²¹ a na poseban način primljena je poruka predsjednika SAD-a Džordža Buša: „SAD će se oštro usprotiviti svakom korišćenju sile ili zaoštavanju radi blokiranja demokratskih promjena ili nametanja nedemokratskih sistema u Jugoslaviji“,²² kao i posjeta ambasadora Evropske zajednice kod Budimira Lončara, jugoslavenskog ministra inozemnih poslova, kojom

¹⁷ Komentari sjednice Predsjedništva SFRJ: dr. Franjo Tuđman: težište dogovaranja u republikama“, *Oslobođenje*, 15357, Sarajevo, 22. 3. 1991. 6.

¹⁸ „Tragom povijesnih dokumenta. Makedonski list došao do papira kojim je general Veljko Kadijević propisao vanredno stanje i izazvao raskol u Predsjedništvu SFRJ“, *Oslobođenje*, 15357, Sarajevo, 22. 3. 1991. 2.

¹⁹ „Na graničnom području Srbije i Hrvatske: sastali se Milošević i Tuđman“, *Oslobođenje*, 15361, Sarajevo, 26. 3. 1991. 1.; „Poslije susreta Tuđman – Milošević: Mjesto i dalje misterija“, *Oslobođenje*, 15362, Sarajevo, 27. 3. 1991. 5.

²⁰ „Prošireni sastanak Glavnog odbora SDS BiH na Palama: Licemjerje bez granica“, *Oslobođenje*, 15359, Sarajevo, 24. 3. 1991. 1.

²¹ „Njujork Tajms o susretu Milošević – Tuđman: Značajan dijalog“, *Oslobođenje*, 15362, Sarajevo, 27. 3. 1991. 11.; „Luksemburg: Dvanaestorica o Jugoslaviji: EZ podržavaju sadašnje napore da se ustavna kriza u zemlji rješava dijalogom i traži od svih zainteresovanih da se uzdrže od upotrebe sile: Evropska ‘trojka’ putuje u Beograd“, *Oslobođenje*, 15363, Sarajevo, 28. 3. 1991. 1.; „Američki kongresmeni u Sarajevu“, *Oslobođenje*, 15363, Sarajevo, 28. 3. 1991. 8.

²² „Poruka američkog predsjednika: Buš hrabri Markovića“, *Oslobođenje*, 15364, Sarajevo, 29. 3. 1991. 1.

je, između ostalog, „najavljivano podizanje stepena kvalitete saradnje Evropske zajednice i Jugoslavije, kao i uključivanje Jugoslavije u integracione procese Zajednice“.²³ Međutim, sve je to bilo daleko od jugoslavenske stvarnosti, koja se sve više kretala prema oružanim incidentima, međusobnim udaljavanjima i dubljim nacionalnim podjelama.

Na prvom sastanku predsjednika republika, odnosno predsjedavajućih republičkih predsjedništava, čiji je domaćin bio predsjednik Hrvatske, održanom u Splitu 28. 3. 1991. u luksuznoj vili *Dalmacija*, nekadašnjoj Titovoj rezidenciji, nisu se približila stajališta republičkih lidera, mada je politička situacija bila mnogo napetija nakon događaja na Plitvicama u Hrvatskoj i vijesti sa Radio Knina da se Krajina priključuje Srbiji.²⁴ Dok su predsjednici razgovarali iza zatvorenih vrata za novinare, na splitskoj rivi je zapaljena jugoslavenska zastava, a s protesta je poručeno da Hrvatska treba biti suverena i samostalna Hrvatska izvan jugoslavenske zajednice.²⁵ Mada je Yu-samit, kako je nazvan susret predsjednika, bio najavljen kao povijesni, novinari su nakon jednosatne konferencije za štampu, na kojoj nisu dobili jasne odgovore na postavljena pitanja, zaključili: „A nakon prvog YU samita slobodno se može reći da su se ‘krojači jugoslovenske sudbine’ uspjeli dogovoriti samo da se i dalje treba dogovarati. Sljedeći domaćin je Srbija – a slijedeći tradiciju susreta u bivšim Titovim rezidencijama sudbina Jugoslavije, koja nije nimalo raskošna, mogla bi se rješavati na Belom dvoru“.²⁶ Svi akteri ostali su na istim pozicijama, jedino bi možda bilo zanimljivo izdvojiti odgovor

²³ „Lončar primio ambasadore EZ-a“, *Oslobođenje*, 15364, Sarajevo, 29. 3. 1991. 1.

²⁴ „Zemlja nakon plitvičkih događaja: Posljednja vijest: Krajina se priključuje Srbiji“, *Oslobođenje*, 15367, Sarajevo, 2. 4. 1991. 1.

²⁵ „Protest“, *Oslobođenje*, 15363, Sarajevo, 28. 3. 1991. 1.

²⁶ „Dogovorili se da se dogovaraju. *Oslobođenje*, 15364. Sarajevo, 29. 3. 1991. 1.

Alije Izetbegovića na pitanje kako vidi poziciju BiH nakon splitskog susreta, nešto ranijeg susreta Tuđmana i Miloševića i osobito o protivljenju bosanskohercegovačkog SDS-a Deklaraciji o suverenitetu: „Bosna i Hercegovina, odgovorio je Izetbegović, ne postaje suverena Deklaracijom – ona to već jeste. Ali će, napomenuo je, Deklaracija biti ponuđena bosanskohercegovačkoj Skupštini“.²⁷ Na ovu kao i na sve ostale Izetbegovićeve izjave reagirali su različito iz sve tri nacionalne sredine u BiH, a posebnim priopćenjem i članovi Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda Biljana Plavšić i Nikola Koljević, koji su se u svom pismu, između ostalog, osvrnuli na Izetbegovićevu izjavu nakon susreta u Splitu: „Ne začuđuje nas da je na jučerašnjoj konferenciji za štampu predsjednik Predsedništva SR BiH, g. Izetbegović pominjao konfederaciju i federaciju kao ravnopravne opcije, ali smo iznenađeni nedemokratskom izjavom o suverenitetu Bosne i Hercegovine koja će, navodno, biti uspostavljena bez obzira na stav SDS-a i uprkos činjenici što takozvana ‘Deklaracija o suverenosti’ nije prihvaćena u redovnoj parlamentarnoj proceduri“.²⁸ Povezano sa splitskim sastankom novinari su komentirali posjetu i razgovore delegacije Komisije KEBS-a Američkog kongresa u Predsjedništvu BiH, a na poseban način izjavu Alije Izetbegovića: „Da je BiH središnja jugoslovenska republika u geografskom i u političkom smislu, napominjući da je u vezi sa jugoslovenskim dogovorom podsjećanje na duh Helsinkija razumljivo, budući da su razlozi koji su svojevremeno naveli evropske zemlje da potpišu taj dokument slični onima zbog kojih se danas dogovaraju jugoslovenske republike“,²⁹ što je izazvalo buru novinarskih

²⁷ „Sa jednočasovne konferencije za novinare“, *Oslobođenje*, 15364, Sarajevo, 29. 3. 1991. 1.

²⁸ „Pismo prof. dr. Biljane Plavšić i prof. dr. Nikole Koljevića: Federacija, ali demokratska“, *Oslobođenje*, 15366, Sarajevo, 31. 3. 1991. 2.

²⁹ „U duhu Helsinkija“, *Oslobođenje*, 15363, Sarajevo, 28. 3. 1991. 8.

komentara, uglavnom upućenih na njegovo nerealno sagledavanje političkog stanja u BiH. Može se pretpostaviti da se Izetbegović nadao kako će utjecaji iz Amerike, kao i Bušovo pismo podrške Markoviću, koje su domaći novinari nazivali i „stečajnim upravnikom Jugoslavije“, pridonijeti da se njegov plan asimetrične federacije ostvari.³⁰ U tom košmaru domaćeg bosanskohercegovačkog neslaganja, zatim nepronalaženja dogovora između republičkih predsjednika i krhke nade da SAD i EZ neće dozvoliti rat u Evropi nalazio se Izetbegovićev prijedlog mirnog rješenja jugoslavenske krize. Na razmeđu rata i mira, raspada jugoslavenske države, dok se predsjednicima Tuđmanu i Miloševiću postavljalo novinarsko pitanje nakon sastanka u Splitu „Ko od vas dvojice smije bez pratnje u Knin?“, SUBNOR Jugoslavije pripremao je proslavu „50. godišnjice ustanka“ s prijedlogom svečane akademije, zatim međunarodnim naučnim skupom historičara o temi „50 godina od početka NOR-a i socijalističke revolucije“, reprezentativnom postavkom o temi „Ustanak u Jugoslaviji 1941.“, koju bi organizirali Muzej revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, Vojni muzej i Muzej „25. maj“, a izložba bi nakon Beograda obišla i glavne gradove republika. Konačnu odluku o obilježavanju jubileja donijeli bi poslanici Savezne skupštine, a na čelu odbora bio bi predsjednik Predsjedništva SFRJ. Ideja je bila da se u Drvaru postavi spomenik Titu, ali od toga se brzo odustalo. Nakon skupštinske debate na čelu Odbora izabran je Borisav Jović, a naslov predviđenog skupa bio bi „Jugoslavija u Drugom svjetskom ratu 1941. godine“, bez spominjanja NOR-a i socijalističke revolucije.³¹

Drugi sastanak šest predsjednika održan je u Beogradu u zgradi Predsjedništva Srbije 4. 4. 1991., bez

---

³⁰ „Poruka američkog predsjednika: Buš hrabri Markovića“. Isto. 1.

³¹ „Obilježavanje 50 godina ustanka“, *Oslobođenje*, 15359, Sarajevo, 24. 3. 1991. 3.

prisustva medija, a ne na Belom dvoru, kako su to novinari najavljivali. Na konferenciji za štampu novinare je najviše zanimalo mišljenje predsjednika o nemilim događajima na Plitvicama i vijest o mogućem priključenju SAO Krajine Srbiji. Na pitanje predsjedniku Izetbegoviću da li u BiH postoji opasnost od primjene kninskog plana, on je odgovorio: „Ovo je nažalost doba ekstremista, ali on ne vjeruje da bi srpski narod išao protiv vlastite države i da realno takve opasnosti nema. Napominjem da je predsjednik Skupštine BiH Srbin, da su srpske nacionalnosti sedam od ukupno 18 ministara“.³² Povodom pitanja Slobodanu Miloševiću o odluci o prisajedinjenju SAO Krajine Srbiji, on je odgovorio: „da sa tom odlukom nije bio ranije upoznat i ocijenio da je ona reagovanje srpskog naroda i direktna posljedica pritiska koji se na njega vrši u Hrvatskoj u ostvarivanju njegovih prava da iskaže svoj interes, ali da je pravo rješenje za dogovor i izjašnjavanje za mir“, na što je replicirao predsjednik Hrvatske „rekavši da se ne radi ni o kakvom ugrožavanju Srba u Hrvatskoj nego obmani koju sprovode ekstremni elementi“.³³ Također, postavljeno je pitanje reafirmacije kompromisnog rješenja Alije Izetbegovića, „na što je uslijedilo Kučanovo odlučno izjašnjavanje sa **ne**, Miloševićevo da primjena konfederativno-federativnog rješenja nije jasna kao ni stav Alije Izetbegovića da je to jedini stvarni izlaz“.³⁴ Prema tome, Izetbegovićev prijedlog nije bio prihvaćen. Kao i u BiH, tako su se i u Makedoniji međunacionalni odnosi komplicirali, prvo objavljivanjem Promemorije Foruma albanskih intelektualaca iz Makedonije upućene predsjedniku Kiri Gligorovu, u kojoj se izričito kaže: „Albanski narod

---

³² „Odluku o Jugoslaviji donose njeni građani“, *Oslobodenje*, 15371, Sarajevo, 5. 4. 1991. 1.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

u Makedoniji nikada neće prihvatiti da bude podstanar u sopstvenoj kući i na sopstvenom ognjištu, uz molbu da se založi da prestanu napadi prema Albancima i da se oni tretiraju kao ravnopravan subjekt u svim životnim oblastima³⁵ a na drugoj strani vodeća nacionalna partija u Makedoniji VMRO-DPMNE nije u kompromisnom rješenju dvaju predsjednika vidjela budućnost Makedonije u Jugoslaviji, te je s održanog svog Prvog kongresa 7. aprila u Prilepu u svojoj rezoluciji iznijela stavove: „Samo preko mrtve Jugoslavije može se ostvariti težnja o velikoj Makedoniji, otvaranje makedonskih diplomatskih i konzularnih predstavništava, povlačenje JNA iz ove republike i stvaranje nacionalne armije, odcjepljenje od Jugoslavije, a konfederativno uređenje bi predstavljalo samo put ka ostvarivanju tog cilja³⁶“.

Pred sljedeći sastanak šest predsjednika u Luksemburgu 9. aprila održan je Samit EZ-a, s kojeg je poručeno: „Evropska zajednica mora da vrlo izričito stavi Jugoslaviji do znanja da ne može računati na bržu integraciju s Evropom, posebno na status pridruženog člana Zajednice, ukoliko ne sačuva svoje jedinstvo i teritorijalni integritet. Granice se ne mogu mijenjati, jer su one za Evropu vrlo osjetljivo političko pitanje. (...) izražavajući nadu da su jugoslovenski rukovodioci i javnost shvatili ‘poruku’ koju im je uputila Evropska zajednica³⁷“ Na tragu te poruke na redovitoj konferenciji za novinare u Stranci demokratske akcije Alija Izetbegović je izjavio: „Od susreta na Brdu kod Kranja očekujemo pomak u pravcu bosanskohercegovačke

³⁵ „Demokratija samo za Makedonce“, *Oslobodjenje*, 15370, Sarajevo, 4. 4. 1991. 2.

³⁶ „Završen Prvi kongres VMRO-DPMNE: Cilj – Velika Makedonija“, *Oslobodjenje*, 153474, Sarajevo, 8. 4. 1991. 4.

³⁷ „Samit EZ-a o Jugoslaviji: Granice se ne mogu mijenjati“, *Oslobodjenje*, 15376, Sarajevo, 10. 4. 1991. 1.

pozicije. A naša se pozicija zasniva na dvije komponente: prvo, suverene republike koje potom grade nešto što je država.(...) S obzirom na to da je suverenitet republika bila neprihvatljiva federalistima, a država konfederalistima, najnovije izjave Franje Tuđmana i Momira Bulatovića okarakterisane su kao 'mali pomak ka bh. kompromisu'. Jer, dok Bulatović pominje suverenitet republika, predsjednik Hrvatske govori o zajednici država³⁸. Treći susret šest republičkih predsjednika održan je 11. aprila na Brdu kod Kranja u Sloveniji, također u jednom od ekskluzivnih mjesta iz perioda socijalističke Jugoslavije. Na konferenciji za novinare „predsjednici su isticali da se radi o napretku i dogovaranju, posebno ističući da su se iskristalisale dvije opcije – zajednica suverenih republika u državi koja bi imala međunarodnopravni suverenitet, odnosno u drugačijoj Jugoslaviji, što su novinarima objasnili Milošević i Bulatović i drugo, zajednica suverenih država od kojih svaka ima međunarodni suverenitet, a interesno je udružena, što su objasnili Kučan i Tuđman“³⁹. Dosta novinarskih pitanja odnosilo se na položaj Albanaca na Kosovu, a na sva su dobiveni poznati odgovori: „Jedina stvar o kojoj se u Srbiji ne može raspravljati sa bilo kim je integritet Srbije. Albanci žive ravnopravno sa svim drugim narodima koji žive u Srbiji, odgovorio je Slobodan Milošević, ističući da je upravo to jedan od razloga zbog kojih Srbija ne može da prihvati konfederaciju. Rješenje, po njegovim riječima je u provođenju referenduma, o kojem su se predsjednici dogovorili“⁴⁰. Pitanje unutarnjih međurepubličkih granica također je bilo među novinarskim pitanjima, a „Dopisnik Rojtera je upitao da li je razlog Izetbegovićevog ranijeg

³⁸ „Razgovor s novinarima u SDA: Pomak ka bh. kompromisu“, *Oslobođenje*, 15377, Sarajevo, 11. 4. 1991. 4.

³⁹ „Napredak u dogovoru“, *Oslobođenje*, 15378, Sarajevo, 12. 4. 1991. 1.

⁴⁰ Isto.

odlaska priključenje šest opština iz BiH SAO Krajini. Tuđman je odgovorio da je Krajina samozvana i neligitimna tvorevina, da nije čuo za priključenje opština iz BiH Krajini i rekao da to mora biti predmet razgovora vlada Srbije i Hrvatske. Založio se za mirno prevazilaženje ovakvih ekstremnih poteza⁴¹. U priopćenju „sastanka šestorice“ kaže se „da su predsjednici saglasni u tome da demokratski princip nalaže da sudbinu zemlje treba prepustiti odluci putem referenduma, i to u svim republikama. Predložen je i rok – najkasnije do kraja maja ove godine“,⁴² mada će o provedbi te ideje u praksu biti mnogo otvorenih pitanja i nesuglasja, a Milan Kučan je već na sjednici na Brdu kod Kranja obavijestio prisutne „da će se republika Slovenija, u skladu sa već donijetom plebiscitarnom odlukom, osamostaliti u samostalnu, suverenu i nezavisnu državu. Republika Slovenija je, na osnovu uzajamnosti, spremna priznati državni međunarodnopravni subjektivitet svim republikama dosadašnje SFRJ koje će se ili osamostaliti u samostalne, suverene i nezavisne države ili će odlučiti da ostanu u zajedničkoj državi. Slovenija je spremna na ispunjavanje svojih obaveza koje su nastale u vrijeme života u zajedničkoj državi i, s tim u vezi, pripremiće odgovarajući predlog u skladu sa rezolucijom o predlogu za sporazumno razdruživanje i time započeti postupak svog osamostaljenja u organima federacije. Predsjednici republika odnosno predsjednici predsjedništava su se dogovorili da preporuče skupštinama republika da, o predlogu Slovenije za sporazumno razdruživanje koji je već usvojio Sabor Hrvatske rasprave tokom ovog mjeseca“⁴³. Na postavljeno pitanje zašto Izetbegović ne prisustvuje konferenciji za štampu poslije

---

⁴¹ Isto.

⁴² „Referendum, ali kakav?“, *Oslobođenje*, 15379, Sarajevo, 13. 4. 1991. 5.

⁴³ „Treći susret YU predsjednika: O Jugoslaviji će odlučiti plebiscit“, *Oslobođenje*, 15378, Sarajevo, 12. 4. 1991. 1.

susreta šest predsjednika na Brdu kod Kranja, Izetbegović je naknadno odgovorio u razgovoru za dnevni list *Oslobođenje*: „S druge strane, nisam, iskreno govoreći, našao svrhe da prisusutvujem konferenciji za štampu, jer rezultata, barem po mojoj ocjeni, nije ni bilo. Mi smo se, uprkos svim naporima proteklih 13 dana pregovora, našli u situaciji da i dalje biramo između dviju opcija. Koliko god smo težili da približimo stavove: srpsko-crnogorske, s jedne, i slovenačko-hrvatske, s druge strane – ka nekom kompromisu koji nam se čini daleko razumnijim od ove dvije opcije, naišli smo u tom pogledu na gluhe uši. Ja sam, jednostavno, da ne bih došao u iskušenje da u takvoj situaciji kažem nešto što ne bih želio da kažem, smatrao da bi bilo dobro da iz tih razloga odem“.⁴⁴ U istom intervjuu Izetbegović je pomalo rezignirano izjavio: „Ja još uvijek gajim neku varljivu, ili možda ludu nadu da se u daljem toku stvari prije referendumu ponovo vratimo nekom kompromisu. U stvari, jedino što smo trebali, ako bismo nas šestorica htjeli da budemo na visini zadatka, to je da napravimo kompromis. Međutim, niko to, osim gospodina Gligorova i mene, nije bio spreman da učini. Dakle, ljudi koji trenutno u rukama imaju više moći i uticaja u Jugoslaviji nisu na to bili spremni, tako da smo ostali nemoćni da bilo šta uradimo. Ali, ako to predstavlja neku utjehu, ali najvjerojatnije ne predstavlja, moram kazati da će istorija dati pravo onima koji su tražili da se dođe do kompromisa koji bi zadovoljio upravo sve, što je sasvim moguće. Ako bi došlo do razbijanja BiH, pošto se milion ljudi neće s tim pomiriti, onda nije isključeno više ništa, nisu isključene godine terorizma, haosa, nereda i svega drugog. Međutim, vlada neko sljepilo ljudi koji neke jednostavne i evidentne činjenice neće da vide i da im pogledaju u oči. Susrećem se, zapravo, sa nekim fanatizmom nad kojim sam

---

⁴⁴Razgovor Alije Izetbegovića za *Oslobođenje*: Istorijsko sljepilo ili nešto drugo?, *Oslobođenje*, 15379, Sarajevo, 13. 3. 1991. 5.

se čudio kad sam, recimo, iščitavao neke tekstove pred Drugi svjetski rat. Ali, ljudi su, izgleda, jednostavno slijepi. Da li je riječ o istorijskom sljepilu koje se događa ljudima uoči teških i krupnih događaja i nevolja, ja ne znam, ali ponekad imam utisak da su ljudi u izvjesnim trenucima slijepi na ono što se dešava oko njih i na ono u šta gaze. (...) Ako se većina naroda ne okrene miru, onda će imati sudbinu kakvu je zaslužio“.⁴⁵ I dok su se Bosnom i Hercegovinom nelegalno kretali transporti oružja i prebacivale jedinice JNA iz Pančeva i Kikinde u Prijedor i Mostar,⁴⁶ najavljivalo stvaranje zajednice istočnohercegovačkih općina s namjerom priključenja Crnoj Gori, u bosanskohercegovačku skupštinsku proceduru upućena je inicijativa za skidanje slika Josipa Broza Tita iz svih javnih i službenih prostorija, kao da je to bilo najprioritetnije pitanje za BiH.⁴⁷

Četvrtom Yu-samitu u reprezentativnoj vili *Biljana* na Ohridskom jezeru, bivšoj Titovoj rezidenciji, 18. 4. 1991. godine domaćin je bio Kiro Gligorov. U najavama dnevnog reda bile su četiri tačke: „Prva – posvećena zajedničkim interesima u funkcionisanju buduće državne zajednice, druga – vezana za prelazni period funkcionisanja zajedničkih organa, o čemu će uvodno izlaganje imati Slobodan Milošević, a u trećoj – o zajedničkim obavezama govoriće Milan Kučan i četvrtoj – međunarodnim aspektima rješavanja YU krize, uvodno izlaganje treba da podnese Franjo Tuđman. Saglasno zaključcima samita održanog na Brdu kod Kranja, očekuje se

⁴⁵ „Istorijsko sljepilo ili nešto drugo“, *Oslobođenje*, 15379, Sarajevo, 13. 4. 1991. 5.

⁴⁶ „Konferencija za štampu u HDZ-u: Nedjeljiva i suverena BiH“, *Oslobođenje*, 15383, Sarajevo, 17. 4. 1991. 4.

⁴⁷ „Službene prostorije bez Titovih slika“, *Oslobođenje*, 15378, Sarajevo, 12. 4. 1991. 3.; „Drugi dan zasjedanja Skupštine BiH: Transport oružja i odluke nekih krajiških komuna o priključenju zajednici opština Banja Luka“, *Oslobođenje*, 15379, Sarajevo, 13. 4. 1991. 5.

da će u Ohridu biti riječi i o predstojećem referendumu⁴⁸. S obzirom da je i ova sjednica šest predsjednika bila zatvorena za novinare, o ishodu razgovora javnost je mogla nešto saznati iz šturih odgovora na novinarska pitanja na konferenciji za štampu, što je naknadno dovelo do različitih interpretacija njihovih izjava. O Izebegovićevom kompromisnom rješenju nije bilo pitanja na konferenciji za štampu, a on je u intervjuu za *Oslobođenje* ocijenio susret u Ohridu sljedećom izjavom: „Što se tiče daljeg dijaloga nas šestorice, iskreno rečeno, nisam u tom pogledu optimista. Ali i pesimisti imaju pravo na nadu. Naravno, optimizam i nada nisu ista stvar. S obzirom na to da ovim pregovorima i dogovorima jedina alternativa može da bude crna i da može na neki način voditi sukobu, jer iskreno vjerujem da se u to niko neće upustiti. Otuda u meni, upskos svemu, živi uvjerenje da ćemo neki miran izlaz naći“⁴⁹. Međutim, događaji u Hrvatskoj, ali i u Bosni i Hercegovini bili su mnogo ozbiljniji od nejasnih izjava predsjednika republika poslije njihovih susreta, no novinski tekstovi predočavali su javnosti ozbiljnost jugoslavenske stvarnosti, i posebno položaja Bosne i Hercegovine.

Javnost je očekivala od tih zajedničkih sastanaka predsjednika republika da će naći neka rješenja kojima će se izbjeći oružani sukob, mada je to bilo vrlo nerealno, prema mišljenju onih koji su poznavali ukupnu političku situaciju. Mada je uglavnom susret u Ohridu ocijenjen kao „korak nazad“ u odnosu na prethodni sastanak, Momir Bulatović je optimistično najavljivao peti susret predsjednika na Cetinju za 29. april u *Plavom dvorcu*, nekadašnjoj rezidenciji prijestolonasljednika Danila Petrovića, sina kralja Nikole,

⁴⁸ „Jugoslavija u četiri tačke“, *Oslobođenje*, 15383, Sarajevo, 18. 4. 1991. 1.

⁴⁹ „Miloševićeve i Bulatovićeve pozicije nisu iste“, *Oslobođenje*, 15386, Sarajevo, 20. 4. 1991. 5.

u živopisnoj građevini iz 1896. godine, i da će glavna tema biti pitanje održavanja referenduma. Susret predsjednika održan je uz „neviđeno“ policijsko osiguranje jer je Crnogorski federalistički pokret u blizini Dvorca organizirao javno potpisivanje „Deklaracije o suverenosti Crne Gore“, proklamirane od strane desetak opozicionih stranaka Crne Gore u nadi da će njihovi zahtjevi biti uvršteni u dnevni red crnogorskog Parlamenta. „Dobre želje Ju-samitu“ upućene su iz Pariza od princa Nikole Petrovića, praunuka Nikole I Petrovića, koji u poruci „izražava iskrenu nadu da će ovo zdanje biti srećno okrilje za uređenje države u kojoj bi bili zadovoljni svi jugoslovenski narodi“.⁵⁰ Međutim, stare su se razlike među šestoricom predsjednika pokazale i na ovom sastanku. Prema pitanju referenduma iskazana su različita mišljenja: Milošević i Bulatović su se izjasnili „da referendum treba održati u svim republikama istog dana, u isto vrijeme i sa istim pitanjima o kojima bi se građani trebalo da se izjasne, pri čemu bi prethodno građane trebalo upoznati sa mogućim rješenjima i njihovim posljedicama. Na taj način bi se obezbijedila i uporedivost rezultata izjašnjavanja građana i naroda u svim republikama“; „Predsjednik Slovenije je ukazao da je volja slovenačkog naroda već izražena na plebiscitu“; „Republika Hrvatska je donijela odluku da se referendum o ovim pitanjima održi 19. maja ove godine“; „Gligorov smatra da zbog potreba prethodnih priprema referenduma rok za njegovo održavanje potrebno je pomaći do 15. juna ove godine“; „Izetbegović je saopštio da će Skupštini BiH, najvjerovatnije, biti predloženo da se referendumska pitanja formulišu tako da se građani BiH najprije izjasne o tome da li su za BiH kao suverenu i nedjeljivu republiku u sastavu jugoslovenske zajednice, a zatim o karakteru te buduće

---

⁵⁰ „Peti YU samit na Cetinju: Javno potpisivanje Deklaracije o suverenosti: Poruka princa Nikole“, *Oslobodjenje*, 15396, Sarajevo, 30. 4., 1. i 2. 5. 1991. 1.

zajednice (u skladu sa dogovorom u Kranju), a „Predsjednici Gligorov i Izetbegović su iznijeli stanovište da realni interesi naroda i građana današnje Jugoslavije zahtijevaju da se održi jedan vid jugoslovenske zajednice, zasnovane na suverenitetu republika kao država“.⁵¹ Da su dogovori bili samo „predstava za javnost“, pokazivali su konkretni događaji, kao npr. dan prije sastanka na Cetinju „u Kijevo, selo nedaleko od Knina naseljeno s hrvatskim pučanstvom, ušli su oklopni transporteri JNA i milicija Milana Martića“;⁵² što su već neki upućeniji analitičari vidjeli kao početak agresije i ocrtavanje nekih novih granica. Do „šestorice veličanstvenih“, kako su ih neki novinari nazivali, nisu dopirali glasovi nezaposlenih, siromašnih, onih koji nisu vidjeli mogućnost ekonomskog oporavka, kao npr. u pismu nezaposlenih iz Tuzle, u kojem oko 11.000 nezaposlenih, inače članova Pokreta za rad, solidarnost i samoupravnost iz Tuzle, podsjeća javnost na svoju sudbinu: „(...) I na kraju, skrećemo vam pažnju – ne dijelite nas. Mi smo samo nezaposleni, nezaposleni, nezaposleni ... Želimo vam lijepe radne prvomajske praznike, kaže se u poruci nezaposlenih iz Tuzle, kojima će se uskoro pridružiti još oko petnaestak hiljada nesrećnika koje mnogi ‘naši’ velikaši i ne nazivaju ljudima, već ‘tehnološkim viškom’“.⁵³ U vremenu do sljedećeg susreta „šest veličanstvenih“, „putujućeg YU cirkusa“ i slično, kako su novinari nazivali sve te bezuspješne sastanke predsjednika jugoslavenskih republika, opće političko stanje se pogoršavalo: JNA je osiguravala Memorijalni centar u Beogradu,⁵⁴ gradonačelnik Zagreba uputio je proglas

⁵¹ „Peti YU samit na Cetinju“, *Oslobođenje*, 15396, Sarajevo, 30. 4., 1. i 2. 5. 1991. 1.

⁵² „Zaoštrena situacija u okolini Knina: Transporteri JNA u Kijevu“, *Oslobođenje*, 15395, Sarajevo, 29. 4. 1991. 1.

⁵³ „Pismo javnosti“, *Oslobođenje*, 15396, Sarajevo, 30. 4., 1. i 2. 1991. 2.

⁵⁴ „U susret godišnjici Titove smrti. Zaštita Memorijalnog centra u nadležnosti JNA“, *Oslobođenje*, 15395, Sarajevo, 30. 4., 1. i 2. 5. 1991. 3.

građanima Zagreba u kojem poziva „da se svi koji to dosad nisu učinili, prijave u dobrovoljačke narodne zaštite“,⁵⁵ desili su se krvavi sukobi u Hrvatskoj u Borovu Selu,⁵⁶ objavljeni preliminarni podaci iz popisa stanovništva u Jugoslaviji o broju i nacionalnoj strukturi stanovnika BiH,⁵⁷ prenesene su vijesti iz stranih medija koje su uglavnom naslovljene tako da je Jugoslavija na rubu građanskog rata,⁵⁸ vijesti o formiranju srpske autonomne oblasti u srednjem dijelu BiH,⁵⁹ zatim različiti novinski napisi da se vatra prenosi u BiH uz različita viđenja vojno-političke situacije, da Slovenija ubrzava osamostaljenje, odgađanje sastanka republičkih predsjednika, regionalizacija općina u BiH, vijest da Tuđman traži intervenciju Zapada, komentari na Šešeljeva gostovanja na televiziji i s njegovih konferencija za štampu,⁶⁰ vijest da je 99% građana na referendumu glasalo za prisajedinjenje SAO Krajine Srbiji, što je dodatno uznemirilo javnost, kao i mnogo drugih događaja koji su ukazivali na ratni sukob i pokušaje stvaranja nekih novih granica među jugoslavenskim narodima.

Prije šestog YU-samita u Sarajevu republički predsjednici sastali su se 30. maja s delegacijom EZ-a u Beogradu. U razgovoru sa Žakom Santerom i Žakom Delorom Izetbegović je, između ostalog, „(...) izložio jednu

⁵⁵ „Proglas građanima Zagreba“, *Oslobođenje*, 15395, Sarajevo, 30. 4., 1. i 2. 5. 1991. 3.

⁵⁶ „35 poginulih u Borovu Selu“, *Oslobođenje*, 15397, Sarajevo, 3. 5. 1991. 1.

⁵⁷ „U BiH oko četiri miliona i 365 hiljada stanovnika: Muslimani 43,77; Srba 31,46; Hrvata 17,34; Jugoslavena 5,4 i ostalih 2,1 odsto. Više stanova nego domaćinstava“, *Oslobođenje*, 15397, Sarajevo, 3. 5. 1991. 1.

⁵⁸ „Svijet o događajima u Jugoslaviji: Na rubu građanskog rata“, *Oslobođenje*, 15398, Sarajevo, 4. 5. 1991. 1.

⁵⁹ „Glasina ili istina: Na Đurđevdan SAO Ozren“, *Oslobođenje*, 15398, Sarajevo, 4. 5. 1991. 4.

⁶⁰ „Četnici su spremni za rat“, *Oslobođenje*, 15403, Sarajevo, 9. 5. 1991. 5.

koncepciju budućnosti Jugoslavije koju smo pripremili ja i gospodin Gligorov nešto ranije i koju smo trebali izložiti na onom sastanku u Sarajevu. Predao sam im engleski tekst tog predloga.“⁶¹ Bez obzira na već uzavrele ratne strasti u Jugoslaviji Izetbegović i Gligorov su se pripremali predstaviti završni tekst plana o rješenu jugoslavenske krize. Zadnjih dana maja delegacija italijanskog Senata posjetila je Skupštinu SFRJ i založila se za integritet Jugoslavije, a u tom pogledu su i francuski predsjednik François Mitteran i njemački kancelar Helmut Kohl apelirali na jugoslavenske rukovodioce da spriječe raspad jugoslavenske zajednice,⁶² kao i predsjednik Ministarskog savjeta EZ-a Žak Pos.⁶³ U takvom ozračju poruka iz Evrope i SAD-a o očuvanju jugoslavenskog integriteta na demokratskim osnovama 5. juna 1991. u dnevnom listu *Oslobođenje* objavljena je *Platforma o budućoj jugoslovenskoj zajednici*.⁶⁴ Pripreme za sastanak predsjednika u Sarajevu odvijale su se u uzavreloj atmosferi protesta radnika pred Skupštinom SRBiH, kada je 300 hiljada zaposlenih u BiH obustavilo rad, odvijao se generalni štrajk 130 hiljada metalčkih radnika, a u Banjoj Luci su štrajkali svi zaposleni, kao i u drugim bosanskohercegovačkim gradovima.⁶⁵ Osim pritiska duboke unutarnje ekonomske krize, pred sastanak u Sarajevu ministri inozemnih poslova dvanaest zemalja

⁶¹ „Razgovori Delora i Santera sa republičkim predsjednicima: EZ nudi četiri milijarde dolara pomoći ako se riješi jugoslovenska kriza“, *Oslobođenje*, 15425, Sarajevo, 31. 5. 1991. 1.

⁶² „Italija se zalaže za integritet Jugoslavije“, „Mitteranov i Kolov apel“, *Oslobođenje*, 15425, Sarajevo, 31. 5. 1991. 8.

⁶³ „Tri razloga za očuvanje Jugoslavije“, *Oslobođenje*, 15428, Sarajevo, 3. 6. 1991. 1.

⁶⁴ „Alija Izetbegović i Kiro Gligorov: Platforma o budućoj jugoslovenskoj zajednici: Savez s obilježjem državne zajednice: Dogovor sačinjen na osnovama platforme zaključuje se na pet (alternativa: 10) godina i biće ponovo razmatran u proljeće 1996. (alternativa: 2001) godine, *Oslobođenje*, 15430, Sarajevo, 5. 6. 1991. 4.

⁶⁵ „Juče u BiH 300 hiljada zaposlenih obustavilo rad“, *Oslobođenje*, 15429, Sarajevo, 4. 6. 1991. 1.

Evropske zajednice postavili su Jugoslaviji četiri osnovna uvjeta za pružanje financijske pomoći i političke podrške na međunarodnoj sceni. „To su cjelovitost zemlje i poštovanje ljudskih prava i prava nacionalnih manjina, dijalog kao forma za rješavanje unutrašnjih nesuglasica i sprovođenje privredne reforme“.⁶⁶ Šesti sastanak šestorice predsjednika održan je u vili Stojčevac blizu Sarajeva 6. juna, nakon pauze od mjesec dana, s kojeg je izdato „zajedničko saopštenje“ o suglasnosti učesnika o sljedećem: „Da sva pitanja treba rješavati sporazumno, miroljubivim putem, na demokratski način i u interesu svih. Pri tome, ima se u vidu težina ekonomske i socijalne krize u Jugoslaviji i apel Evropske zajednice. Prijedlog koji su izložili predsjednik Alija Izetbegović i Kiro Gligorov, predstavlja konstruktivnu osnovu za nastavak razgovora o uređenju odnosa između jugoslovenskih republika, o čemu treba izvršiti konsultacije u republikama, uključujući i ostale predloge koji su iznijeti u današnjim razgovorima. S obzirom da su u osnovi krize u Jugoslaviji, pored ostalog i loši međunacionalni odnosi i da se oni posebno prelamaju u pojedinim republikama, dogovoreno je da se u najskorije vrijeme održi poseban sastanak predsjednika Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine. Učesnici skupa smatraju da krizu nastalu neizborom predsjednika i potpredsjednika Predsjedništva SFRJ treba riješiti Predsjedništvo što prije u skladu sa Ustavom i svojim poslovníkom. Predsjednici su dogovorili da intenziviraju svoje radne susrete“.⁶⁷ Na kraju šestog YU-samita Izetbegović je republičkim liderima uručio poklon-albume fotografija s ovog sastanka autora fotoreportera *Oslobođenja* Mikija Đuraševića, kao uspomenu na ovaj događaj, a predsjednici

⁶⁶ „Četiri uslova Jugoslaviji“, *Oslobođenje*, 15430, Sarajevo, 5. 6. 1991. 1.

⁶⁷ „Saopštenje sa samita u Sarajevu: Prihvaćen kompromisni prijedlog“, *Oslobođenje*, 15432, Sarajevo, 7. 6. 1991. 1.

su se potpisali jedni drugima na albume.⁶⁸ Novinari su mogli dobiti neke izjave predsjednika prije samog sastanka jer se na konferenciji za štampu pred oko 230 stranih i domaćih novinara, snimatelja i fotoreportera pojavio samo Alija Izetbegović, koji je izjavio da je postignut „neki napredak“. U pauzi samita Tuđman se sastao s delegacijom HDZ-a BiH, a vrlo brzo nakon sastanka vilu Stojčevac su napustili Tuđman, Kučan, Bulatović, Gligorov i Izetbegović, dok je Milošević ostao i „iza zatvorenih vrata“ razgovarao sa SDS-prvacima: Karadžićem, Biljanom Plavšić, Slavkom Leovcem, Miloradom Ekmečićem, Vojislavom Maksimovićem, Aleksom Buhom, Miroslavom Toholjem, Jovanom Tintorom, Danilom Veselinovićem i predsjednikom Demokratske stranke federalista Draganom Đokanovićem.⁶⁹ *Oslobođenje* je prenijelo uglavnom pozitivne komentare stranih medija o sarajevskom samitu,⁷⁰ a predsjednici su po povratku u svoje republike davali izjave o (ne)mogućnosti ostvarivanja rješenja ponuđenog u *Platformi*. Iz njihovih izjava može se iščitati da svaki od njih ostaje pri vlastitim uvjerenjima, a Kiro Gligorov je izjavio: „Prirodno je da se predstavnici Srbije, Hrvatske i BiH dogovore šta će se događati u Kninskoj i Bosanskoj krajini. Mi smo se složili da se predsjednici tri republike još iduće nedjelje sastanu, detaljno razmotre aktuelna pitanja u tim područjima i informišu nas o rezultatima njihovih razgovora.“⁷¹ Najdirektniji u komentarima poslije Stojčevca bio je slovenski predsjednik Milan Kučan: „(...)Već i dijete vidi da Izetbegović u tom ‘trijalogu’ nema značajne šanse za uspjeh i zbog toga što ga ‘stranačka prepucavanja’ unutar BiH i diskvalifikacije koje doživljava od srpsko-hrvatskih

⁶⁸ „Pokloni: Album za dugo sjećanje“, *Oslobođenje*, 15433, Sarajevo, 8. 6. 1991. 3.

⁶⁹ „Umjesto konferencije za štampu: Izetbegović sa novinarima“, *Oslobođenje*, 15432, Sarajevo, 7. 6. 1991. 3.

⁷⁰ „Svijet o sarajevskom samitu šestorice: Korak koji daje nadu“, *Oslobođenje*, 15433, Sarajevo, 8. 6. 1991. 1.

⁷¹ „Kiro Gligorov: Sačekajmo susret trojice“, *Oslobođenje*, 15433, Sarajevo, 8. 6. 1991. 3.

nacionalnih stranaka onemogućavaju da funkcioniše kao predsjednik svih građana BiH, kao i da BiH izvuče iz nacionalnih ‘zagrljaja’ i omogući njeno funkcionisanje kao pravne, građanske, a ne nacionalistički podijeljene države⁷². U priopćenju sa susreta Tuđmana, Miloševića i Izetbegovića održanom u Splitu 12. juna 1991. rečeno je: „Razgovori su izrazili maksimalan stepen odgovornosti i dobre volje da se dođe do predloga rješenja koji će biti u interesu svih naroda. (...) Razgovori biće nastavljeni početkom iduće nedjelje, kaže se na kraju saopštenja koje je Tanjug obezbjedio posrednim putem, a ne neposredno od domaćina trojnog sastanka u Splitu⁷³. Po povratku iz Splita Izetbegović na Aerodromu Sarajevo nije davao izjave novinarima. „U prolazu je rekao – u Splitu sam razgovarao sa Miloševićem i Tuđmanom na osnovu zaključaka iz Stojčevca, kao predsjednik Predsjedništva BiH. Dakle, kao predsjednik i Muslimana, i Srba, i Hrvata i drugih naroda i narodnosti koji žive u ovoj republici. Na upit o podjeli Bosne i Hercegovine, sa čime se kalkuliše, Izetbegović je bio decidan – o tome se sa mnom ne može razgovarati! Na ovaj način Izetbegović je demantovao špekulacije o podjeli BiH na kantone, o čemu su jutros pisala neka glasila⁷⁴. U jednom kasnijem intervjuu Izetbegović je komentirao sastanak s Tuđmanom i Miloševićem: „Rekao bih da sam manje zadovoljan, nego što se može zaključiti iz saopštenja koje je izdato nakon našeg sastanka u Splitu. Svako od nas je u Split došao s različitim namjerama, a što se mene tiče, ja sam htio da postignem dalji napredak u pogledu određenog

⁷² „Pogled s Alpa: Kompromis na račun šestog: Da li je centar međusobnih konflikata prenesen tamo gdje je karika najslabija – u BiH?“, *Oslobođenje*, 15433, Sarajevo, 8. 6. 1991. 3.

⁷³ „Susret Tuđman – Izetbegović – Milošević u Splitu: Dogovor u interesu svih“, *Oslobođenje*, 15438, Sarajevo, 13. 6. 1991. 1.

⁷⁴ „Alija Izetbegović po dolasku iz Splita: O podjeli BiH se ne može razgovarati“, *Oslobođenje*, 15438, Sarajevo, 13. 6. 1991. 1.

odnosa Miloševića i Tuđmana prema mom i Gligorovljevom konceptu, odnosno našoj inicijativi za uređenje odnosa u Jugoslaviji. Nisam u tom pogledu sebi postavio velike ambicije, htio sam da se oni – i jedan, i drugi – naravno na različite načine u odnosu na različite stvari iz onog koncepta, izjasne u pogledu formule buduće jugoslovenske zajednice: da je to zajednica suverenih republika, koja ipak ostaje državna zajednica. (...) jedan od njih je stavio akcenat na suverene republike, a drugi na državnu zajednicu. Zna se kako se koji opredijelio. Htio sam da izdejtstvujem, da ih ubijedim, da se malo slobodnije izrazim, da prelome u sebi, da ta zajednica zaista bude zajednica suverenih republika, suverenih u punoj mjeri – rekao je Izetbegović⁷⁵. Nastavak događaja kretao se u pravcu osamostaljivanja Slovenije i Hrvatske, sve većih međunacionalnih nesuglasica u Bosni i Hercegovini i neuspjeha ostvarivanja kompromisnog rješenja iz *Platforme Izetbegović – Gligorov*, čestih posjeta i apela svjetskih političara, čije poruke nisu dopirale do republičkih lidera koji su krenuli ka ostvarivanju samostalnosti na jednoj strani i onih koji su imali za cilj okupiti sve Srbe u jednu državu na drugoj, što je neminovno vodilo u rat.

Sjećanja Kire Gligorova i Alije Izetbegovića

Kiro Gligorov, predsjednik Republike Makedonije od 1991. do 1999., u jednom razgovoru iz 2006. godine izjavio je: „Alija Izetbegović i ja smo inače dosta saradivali na tim sastancima Predsjedništva SFRJ. Morate da znate da su i naše pozicije bile slične. Ni mi ni Bosanci, nismo bili orijentisani da se po svaku cenu ovo rasturi. No, mi smo bili spremni

---

⁷⁵ „Alija Izetbegović o susretu trojice u Splitu: Uzaludna ubjeđivanja“, *Oslobodjenje*, 15440, Sarajevo, 15. 6. 1991. 3.

podržati Miloševićevu soluciju – čvrsta, moderna federacija, kako je on nazivao taj koncept. Zapravo, Zagreb i Ljubljana, nisu predlagali da do razlaza dođe odmah. Do toga će doći kasnije, kada budu propali svi dogovori. Ovaj dogovor koji smo ponudili Izetbegović i ja, to je zapravo, bio rezultat jednog mog razgovora sa Alijom – da mi nešto učinimo jer nismo sukobljene strane. Meni je Izetbegović rekao hajde, molim te, ako hoćeš da skiciraš nešto, učini to. Ja sam to vrlo ozbiljno shvatio. Iz dana u dan situacija je bila sve gora. Nešto sam napisao, taj prvi projekat mislim da još imam u mojoj ličnoj arhivi, i poslao sam njemu. Rekao sam mu da ako ima primedbe, dopune, izmene da prema njegovoj želji napravi, ja ću to poštovati. On je imao relativno malo primedaba, sasvim minimalno. I onda smo rešili da na prvoj narednoj sednici predsednika, a to je trebalo da se održi u Sarajevu, da prethodno svima šaljemo taj predlog i da tražimo izjašnjavaње. Tako je i učinjeno. Mislili smo da će to biti neki povod za mirniju, izbalansiraniju raspravu i razgovor kako bismo došli do nekog rezultata⁷⁶. U nastavku intervjua Gligorov je rekao: „Zapravo, predložili smo da se obrazuje savez jugoslovenskih republika. I to svih. Drugo, da svaka od tih republika ima pravo da postane članica Ujedinjenih nacija. Tu smo povlačivali severnim republikama, koje su ovo zahtevale. Na drugoj strani, težili smo ipak da se sačuva Jugoslavija i neke funkcije Federacije. One se odnose na odbranu i jedan dio spoljnih poslova, jer ako su u Ujedinjenim nacijama, onda moraju imati svoju spoljnu politiku, druga stvar je međusobno dogovaranje i slično. (...) Predlog je inače obrazložio Alija Izetbegović. Naglasio je dvije stvari. Prva tačka kaže da svaka republika koja želi da bude nezavisna država može da to učini referendumom. Tačka dva. Ako bude referendum pozitivan može da traži članstvo u Ujedinjenim nacijama. (...) I onda su sledile neke odredbe

---

⁷⁶ Jerković, A., 2010. 35.

da se ne ukidaju sve privredne, saobraćajne i druge veze, jer mržnja koja je tada već buknula mogla je dovesti do toga da se zatvorimo između sebe, a to će biti opšta šteta. I tada je, sećam se, Alija Izetbegović na kraju rekao: 'Slušajte, ovo činimo zbog dobre namjere da ne dođe do rata. Naša tri naroda, Srbi, Hrvati i Muslimani, živjeli su zajedno toliki niz godina. Počne li rat, biće krvi do koljena.'⁷⁷ O susretu s visokom delegacijom Evropske zajednice 30. 5. 1991. u Beogradu, pred sastanak šest predsjednika u vili Stojčevac, Kiro Gligorov rekao je sljedeće: „U to doba nešto se više zainteresovala Evropska unija, odnosno tadašnja Evropska ekonomska zajednica. I poslali su trojicu svojih najviđenijih ljudi. Na čelu je bio tadašnji predsjedavajući Evropske ekonomske zajednice, luksemburški ministar vanjskih poslova Jacques Poos, drugi je bio Jacques Delors, koji je tada bio na čelu komisije EEZ, a ona se već tada smatrala kao vlada te zajednice. I treći je bio Hans van den Broek, koji je trebao biti sledeći predsjedavajući. Oni su došli predveče. Mi smo ih čekali čitav dan. Tu su bili i članovi Predsedništva SFRJ, onda mi predstavnici republika. Praktično i nije bilo nekih kontakata među nama, jer je ta stvar već došla do stepena da je trebalo samo da nešto pukne i gotovo. I, onda kada su oni došli seli smo svi za jedan sto, to je onaj gde se drže sednice savezne vlade na Novom Beogradu. Luksemburški šef diplomatije g. Poosje rekao: 'Znate šta, mi smo jako zabrinuti, ovo je naš poslednji pokušaj. Ali ja vam ne bih dalje govorio jer gospodin Jacques Delors ima plan za vas'. A Delors je bio jedan sistematičan čovek, više naučnik nego političar. I to što je pripremio bilo je u tačkama, jedno deset tačaka. Prva tačka. Ako ne dođe do rata, primićemo vas političkom odlukom odmah u Evropsku zajednicu, bez uslova i bez procedure. Evo sad se svi borimo za ulazak u Evropsku uniju i ko zna kad će to završiti. Druga tačka. Zabrinuti smo

---

⁷⁷ Isto, 36.

zbog toga što su počele cene ponovo da se dižu, a reforma premijera Ante Markovića je dala dobre rezultate. Evropska zajednica bi vam dala donaciju od pet i po milijardi dolara, bez vraćanja, da se to sredi. Nabraja koliko će koja institucija dati. Svetska banka ovoliko, Međunarodni monetarni fond, Evropska investiciona banka, Banka za obnovu i razvoj (...)

Ko bi ti dao takav poklon. I sve u tom tonu, jedno deset stvari. I onda kada je Delors završio, pita nas Poos: - Hajde sad kažite šta mislite. Prvo je bila jedna duža, što bi rekli šutnja. A onda se javio Franjo Tuđman: Moje kolege znaju, ali da ponovim zbog gostiju. Mene ne interesuju nikakve milijarde. Ja osjećam da imam historijsku misiju da nakon hiljadu godina obnovim hrvatsku državu. I sve drugo nije važno⁷⁸. Prema kazivanju Gligorova, nakon kraće šutnje javio se Milošević i rekao: „Ovde sam više puta govorio, ali zbog vas gostiju ću ponoviti, da znate moj stav: Ili će Jugoslavija biti čvrsta, moderna federacija sa sedištem u Beogradu. To je naglasio jer tada se govorilo i pokušavalo zbog tih napada na Beograd, da je tamo sve zlo, da se Sarajevo proglasi prestonicom buduće Jugoslavije. E, on je hteo da kaže – da to ne može⁷⁹. Na uredničko pitanje šta su ostali govorili, Gligorov je odgovorio: „E, ostala boranija, šta ima da kaže, kad dva najveća naroda kažu tako. E, sad je došao red na Aliju Izetbegovića. Kaže: Slušajte, molim vas. Ja želim da kažem da je nama teško i bez Beograda i bez Zagreba. Mi smo tri naroda u Bosni i uvijek smo bili poseban entitet. To bismo željeli i da ostanemo, ali da se nađe neka varijanta kako ćemo saradivati i sa Beogradom i Zagrebom. Ovo je krajnje ozbiljna stvar. Ovakav predlog da se dobije i ovako da se komentariše, to je nedozvoljeno. Ako nešto ovdje nije u redu, poslije ćemo razgovarati o pojedinostima, ali zašto da odbijemo ovakve mogućnosti. Pa zajedno smo živjeli toliko godina. I ponovio

---

⁷⁸ Isto, 37.

⁷⁹ Isto, 38.

je onu svoju rečenicu: Ako ovo ne može da prođe, biće krvi do koljena. A nije bio čovjek koji je zagovarao rat, bombardovanje, uništavanje itd. (...) žalim što nije prihvaćen moj i predlog Alije Izetbegovića da Jugoslavija, iako bi jugoslovenske republike bile nezavisne, uđe u Evropsku zajednicu i dobije novac za reforme koje je započeo Ante Marković. Ovako, dogodilo se ono što je predvideo Alija Izetbegović – bilo je krvi do koljena“.⁸⁰ Prema kazivanju Gligorova, nakon pojedinačnih razgovora predstavnika Evropske zajednice s predsjednicima republika luksemburški ministar Poos je rekao: „Rezultat je isti, nema saglasnosti. Evo, mi smo ponudili plan, veoma žalimo što ćemo morati da saopštimo Evropskoj zajednici da nema saglasnosti o predlozima koje smo dali. Nažalost, vama još jedino Bog može pomoći. I onda kažu: Dobro, mi ovde više nemamo šta da tražimo. Došli smo u dobroj nameri. Tu su sada i te žrtve. Ali, ako nema razuma... (napravi grimasu rukama), onda nema šta dalje da tražimo, idemo kući“.⁸¹ Kada su gosti najavili svoj odlazak, prema kazivanju Gligorova, Borisav Jović je pozvao goste: „E, čekajte, ma ne može tek tako da odete, mi smo srpski narod i dobri domaćini. Pa, vi ste kod nas došli i ništa niste jeli. Mora nešto da prezalogajite. (...) Konobari se izgubiše i posle jedno petnaest minuta, evo ih nose neke činije, tamo narezan kačkavalj, salama itd. (...) Donesoše i konjak. Hans van den Broek kaže: ‘Ja to ne mogu da pijem’, a Delors na to dodaje: ‘sad je dockan, moramo da se vratimo nazad i ja ne bi pio’. Ali, bogami, ovi drugi su svi pili“.⁸² Ostaje pitanje da li su domaćini slavili kraj Jugoslavije ili završne pripreme za početak rata, ili i jedno i drugo.

Paralelno s vođenjem razgovora o očuvanju Jugoslavije užurbano su se obavljali poslovi u vezi s osamostaljivanjem

---

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto, 39.

⁸² Isto, 40.

pojedinih republika. O tome Gligorov kaže: „I može se reći da su SAD i Evropska unija digle ruke od Jugoslavije kada se odvojila Slovenija i kada je počela rasprava o izdvajanju u Hrvatskoj i kod nas u Makedoniji. Jednostavno prihvatili su tu činjenicu da jugoslovenski narodi ne žele više živeti zajedno. Formirali su zatim Badinterovu komisiju. (...) Treba znati da su Slovenci, i mi Makedonci, već bili doneli ustave. Badinterova komisija zaključuje: prvo, stekli su se svi uslovi da Slovenija i Makedonija budu priznate kao nezavisne države. I drugo, da ustav odgovara normama evropskog zakonodavstva, odnosno ustavnog prava. Dodao je jednu rečenicu da ime Makedonija, a Grci su već počeli da postavljaju to pitanje, ne može biti smetnja, niti je to teritorijalni zahtev za promenu granica i tako dalje. Naravno, to je izazvalo poplavu oduševljenja kod nas i kod Slovenaca“.⁸³ Prema riječima Kire Gligorova, novonastalu situaciju James Baker, državni sekretar za vanjske poslove SAD-a, prilikom posjete Beogradu 21. 6. 1991. nakon susreta s domaćim političarima na kraju je prokomentirao: „Neka vam je Bog na pomoći, vi ćete zapravo međusobno iskrvariti i nakon toga ćete trebati našu pomoć, da vas mi mirimo“.⁸⁴ Svakako, u to vrijeme su bili u glavama političara planovi za ostvarenje nacionalnih država, a činilo se da je samo Izetbegović, žustro se zalažući za kompromisno rješenje, bio svjestan posljedica tadašnje politike srpsko-hrvatskih odnosa.

Na temu „asimetrične federacije“ Alije Izetbegovića nakon dugo godina rekao je: „Pred odlazak na prvu sjednicu Predsjedništva SFRJ, u januaru 1991., rekao sam novinarima: ‘Na posljednjoj sjednici Predsjedništva SR BiH utvrdili smo inicijalne stavove o budućnosti Jugoslavije, ali i BiH kao suverenu državu unutar nje, naravno suverenu koliko to u

---

⁸³ Isto, 39–40.

⁸⁴ Isto, 42.

budućoj integraciji može biti. Jugoslavija treba biti demokratska zemlja, u kojoj će republike, narodi i narodnosti biti ravnopravni. Izjasnili smo se, također, za slobodno tržište, sa slobodnim protokom roba, ljudi, kapitala i radne snage. Lažne su dileme federacija ili konfederacija, bitna je demokratija. To su polazne pozicije u budućim pregovorima.' Na prvi pogled obične, ali za ondašnju Jugoslaviju 'revolucionarne' ideje'.⁸⁵ U sjećanjima i zapisima Alije Izetbegovića uočljivo je da je najbliže stavove imao s Kirom Gligorovim. Obojica su se zalagala za očuvanje Jugoslavije, ali bitno preuređene. Između ostalog, Izetbegović je govorio o sjednicama na kojima se zalagao za kompromisno rješenje jugoslavenske krize: „Sjednicu svih predsjednika republika, koja je održana u Sarajevu 22. februara 1991., mediji su nazvali YU samit. Na sjednici sam iznio prijedlog o asimetričnoj federaciji. Neki su ga nazvali stepenastom federacijom. Moj prijedlog predviđao je Srbiju i Crnu Goru u klasičnoj federaciji, Sloveniju i Hrvatsku u konfederaciji prema prvim dvjema, a BiH i Makedoniju jednako blizu i jednako udaljene od svih. (...) Mart 1991. protekao je u znaku još tri YU samita, prvo u Splitu, zatim na Kranju i, posljednji, u Vili *Biljana* na Ohridu. Ništa novog i ništa boljeg u njima. (...) U Stojčevcu (6. juna) kod Sarajeva, Kiro Gligorov, predsjednik Makedonije, i ja, objavili smo Platformu o ustrojstvu buduće Jugoslavije. Umjesto savezne države, predložili smo da se Jugoslavija transformira u savez država. Janez Drnovšek, predsjednik Slovenije, prvi je javno podržao naš prijedlog. A Milošević savjetnik je izjavio za agenciju *Reuter* da je to 'jedan korak naprijed'. Generalno je prijedlog ocijenjen kao posljednja šansa da se nađe izlaz. Na zasjedanju dva dana kasnije, Evropska zajednica je pozdravila prijedlog (Deklaracija o Jugoslaviji od 8. juna 1919.). Jedan od zaključaka sastanka u Stojčevcu bio je da se u najskorije

---

⁸⁵ Izetbegović, A., 2005. 98.

vrijeme održi sasatanak trojice predsjednika: Tuđmana, Miloševića i Izetbegovića. Obrazloženo je to činjenicom 'da su u osnovi krize i loši međunacionalni odnosi i da se oni posebno prelamaju u pojedinim republikama.' Do tog sastanka je došlo 12. juna u Splitu. Razgovori su trajali satima. Milošević i Tuđman su, očito, došli pripremljeni. Pokušali su razgovore usmjeriti na trojnu podjelu Bosne. Odgovarao sam prijedlozima o rekonstrukciji Jugoslavije na osnovu platforme Gligorov – Izetbegović. To je bio dugi razgovor gluhih, a sličilo je na šahovsku partiju u kojoj ja igram protiv dvojice, i to sa figurom manje. Uspio sam izvući remi⁸⁶. Mada su neki novinari i stranački partneri, ali i predsjednici nekih republika podcjenjivali poziciju Alije Izetbegovića u pregovorima, kao i njegovo promoviranje ideje mirnog rješenja jugoslavenske krize, on je pokazao lice političara koji je potpuno realno sagledavao stanje u tadašnjoj Jugoslaviji i bio svjestan posljedica tadašnjih isključivih državno-političkih stavova.

Mišljenja i ocjene političara o Planu Gligorov – Izetbegović

Vrlo ugledni političari u nekim intervjuima osvrnuli su se na Platformu Izetbegović – Gligorov. Paddy Ashdown, visoki predstavnik Međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini od 2002. do 2006. godine, u jednom intervjuu je izjavio: „Alija Izetbegović je zagovarao nastavak postojanja Jugoslavije i zajedno sa makedonskim predsjednikom Kirom Gligorovim predložio opciju 'asimetrične federacije'. Nažalost, sile razuma i kompromisa su ostale na margini u ključalaj Jugoslaviji. Pod ovim novim okolnostima Izetbegović je pokušao izvući Bosnu i Hercegovinu iz ratnih previranja ali

---

⁸⁶ Isto, 105–106.

se pokazalo da je to nemoguća misija, s obzirom na dogovor Tuđmana i Miloševića da je podijele i na to da Evropa nije pokazala interes da to spriječi“⁸⁷

Ovu inicijativu je vrlo slično ocijenio i dugogodišnji predsjednik Turske vlade Bülent Eçevit: „On [Izetbegović] se zalagao za opstanak Jugoslavije i zajedno sa Makedoncem Kirom Gligorovim predlagao opciju tzv. ‘asimetrične federacije’. Na žalost, snage razuma i kompromisa u uzavreloj Jugoslaviji ostale su u manjini. U novim okolnostima Izetbegović je pokušao Bosnu i Hercegovinu izvući iz ratnog vrtloga, ali to se pokazalo kao nemoguć zadatak s obzirom na pogodbu Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana da je podijele i nezainteresovanost Evrope da ovo spriječi“⁸⁸

Václav Havel, predsjednik Čehoslovačke Republike 1989–1992. i predsjednik Češke Republike 1992–2003., izjavio je: „Poznate su mi svakako ove okolnosti, dugo sam ih pratio i radio na njima. Ne znam kakve su bile realne šanse da se održi jugoslovenska država u trenutku kada su mišljenja o njenoj budućnosti bila toliko raznolika. Mislim da su šanse bile vrlo male, volja za pregovore bila je samo kod ponekog. Srbi su imale svoje velike manjine kako u Hrvatskoj tako i u Bosni i Hercegovini, mnogi su od njih osjećali Jugoslaviju kao proširenu Srbiju. Međutim, nažalost, već tada je koncentracija međunarodne zajednice na ova zbivanja bila mala da može efikasno uticati na sva dešavanja u Jugoslaviji“⁸⁹

Situaciju u Jugoslaviji i ideju o „asimetričnoj federaciji“ komentirao je i Wolfgang Schüssel, kancelar Republike Austrije od 2000. do 2007. godine: „Predsjednik Alija Izetbegović je

⁸⁷ Jerković, A. (ur.), 2010. 15.

⁸⁸ Isto, 28.

⁸⁹ Isto, 60.

dugo vremena bio naslonjen ideji preživljavanja demokratke radikalno transformirane Jugoslavije, gdje će svaki narod imati svoje odgovarajuće dostojanstveno mjesto. Zajedno s Makedoncem Kirom Gligorovim je razmišljao o 'asimetričnoj federaciji'. On je vjerovatno bio posljednji ozbiljan i pošten političar koji je stvarno vjerovao u mogućnost da etničke grupe žive zajedno u miru i harmoniji. Ipak, njegovo razmišljanje u ključaloj Jugoslaviji nije moglo prevladati i kasnije je on podržao neovisnost Bosne i Hercegovine slično kao i neovisnost drugih bivših jugoslovenskih republika⁹⁰.

Zaključak

O raspadu Jugoslavije postoji brojna literatura stranih i domaćih autora, i kod nekih se spominje Platforma Izetbegović – Gligorov, ali vrlo kratko i usputno. Neki autori to nazivaju naivnim pokušajem iznalaženja mirovnog rješenja na uzavreloj vojno-političkoj jugoslavenskoj sceni, drugi iluzijom za ondašnju političku situaciju u zemlji, treći očajničkim pokušajem Izetbegovića da Bosnu i Hercegovinu spasi od rata koji je bio sve izvjesniji itd. Brojne komentare i sjećanja na prijedlog „stepenaste ili asimetrične federacije“ Izetbegović i Gligorov dali su mnogo puta i uvijek su ostavljali dojam žaljenja što ovaj projekat nije prihvaćen, pa donekle i modificiran, jer bi se izbjegao rat u kojem je bilo „krvi do koljena“, na što je Izetbegović često upozoravao tijekom pregovora o rješenjima za buduću jugoslavensku zajednicu. Za središnji dio ovoga članka konzultirane su dnevne novine *Oslobođenje* u kontinuitetu od januara do kraja juna 1991. godine i, bez obzira što je štampa sekundarni povijesni izvor, moguće je iz različitih vijesti, komentara i analiza sagledati

---

⁹⁰ Isto, 172.

opće političko, društveno, ekonomsko, kulturno stanje u bosanskohercegovačkoj sredini, ali i odnose prema drugim republikama. Bez obzira na druge republičke lidere koji su na YU-samitima, svako iz svojih nacionalnih interesa, raspravljali o budućnosti jugoslavenske zajednice, Platforma Izetbegović – Gligorov nije mogla dobiti podršku ni unutar same Bosne i Hercegovine, što je potpuno jasno iz različitih priopćenja od strane novoformiranih političkih stranaka.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Novine

Oslobođenje, Sarajevo, januar – juni 1991.

LITERATURA

- Izetbegović, A. 2005. *Izabrana djela. Sjećanja – Autobiografski zapisi*. Sarajevo: OKO. Knjiga 004.
- Jerković, A. (ur.), 2010. *Sjećanja na Aliju Izetbegovića*. Sarajevo: Almada.
- Katz, V., 2013. Platforma o budućoj jugoslovenskoj zajednici (Plan Izetbegović – Gligorov), pogled iz bosanskohercegovačke perspektive. u: *Prilozi 42*. Sarajevo: Institut za istoriju, 207–226.
- Lučić, I. 2013. *Uzroci rata – Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o. i Hrvatski institut za povijest.

A VIEW FROM THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN
PERSPECTIVE
ON THE IZETBEGOVIĆ – GLIGOROV PLATFORM
IN THE CONTEXT OF THE DISINTEGRATION OF
YUGOSLAVIA
(Summary)

A Platform on the future Yugoslav community or the Izetbegović – Gligorov Plan offered one of the options in searching of the possibilities for the organization of relations among the Yugoslav republics with the aim to avoid the war conflicts in a general disintegration of the Party, political, economic and state system of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. The Platform was based on the principle 2+2+2 and projected an asymmetric federation in which Serbia and Montenegro will form a federation, Bosnia and Herzegovina and Macedonia would be semi-independent but sovereign republics, and Croatia and Slovenia would be as sovereign and autonomous within the confederation as they considered to be necessary. However, the suggested option could not reconcile the confronting political stances of Slovenia and Croatia on one and Serbia and Montenegro on the other side. The national interests which led to the creation of independent states were much stronger than the possibilities of reorganisation of the Yugoslav federation into a modern European state.

Translated by Vera Katz

MIROVNA KONFERENCIJA U HAGU 1991. GODINE – CRNOGORSKA PERSPEKTIVA

Adnan Prekić

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet

Otvorenim sukobom u vrhu Saveza komunista Jugoslavije na 14. kongresu (januar 1990) započeta je posljednja faza raspada Jugoslavije. Svi elementi političke krize koja je prijetila da eskalira u vojne sukobe ukazivali su da je jugoslovenska federacija u ozbiljnim problemima, a politički procesi u pojedinim republikama ne samo da nisu uticali na smirivanje već su krizu dodatno komplikovali. Jedan od posljednjih pokušaja političkog rješenja krize bila je inicijativa predsjednika jugoslovenskih republika da u međusobnim pregovorima pronađu održivo rješenje. Prvi takav sastanak održan je u Splitu krajem marta 1991. godine, a posljednji u Stojčevcu kod Sarajeva 6. juna 1991. godine.¹ Tokom ovih pregovora iskristalisala su se dva koncepta jugoslovenske krize: prvi – koji je pozivajući se na rješenja Ustava iz 1974. godine afirmisao princip “*načela suverenosti republika, kao federalnih jedinica*”, i drugi – koji je zagovarao ideju o “*suverenosti naroda i njihovom pravu na samoopredjeljenje*”.

Nakon bezuspješnih pokušaja dogovora između rukovodstva jugoslovenskih republika ključnu ulogu u posredovanju preuzela je Evropska zajednica (EZ), koja je u tom trenutku bila u fazi transformacije, odnosno usvajanja *Ugovora o Evropskoj uniji* ili Mاستrihtskog ugovora.

---

¹ Već krajem aprila 1991. godine, tokom petog sastanka predsjednika jugoslovenskih republika na Cetinju, bilo je jasno da će Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina organizovati referendum o nezavisnosti. Nakon referendumske podrške Slovenija i Hrvatska u junu 1991. godine proglasile su nezavisnost, nakon čega je došlo do eskalacije sukoba i prvih vojnih obračuna na prostoru Jugoslavije.

Jedinstvenim odnosom prema krizi u Jugoslaviji i zalaganjem za postizanjem svebuhvatnog mirovnog rješenja Evropska zajednica pokušavala je legitimisati sopstvenu poziciju i pokazati sposobnost vođenja jedinstvene vanjske politike.² Prvobitni plan Evropske zajednice podrazumijevao je očuvanje mira i održivi dogovor o nekoj vrsti jugoslovenske zajednice koja bi bila sposobna za ubrzani prijem u Evropsku zajednicu. Na jednom od sastanaka predsjednika jugoslovenskih republika hrvatski predsjednik Franjo Tuđman ukazivao je na otvoreni poziv Brisela, iskazan u Deklaraciji Evropske zajednice. Takvo stajalište potvrđeno je i u jednoj od Deklaracija EZ-a, u kojoj je navedeno da *“Jugoslavija ima najbolje izgleda da se harmonično integrira u novu Europu, uz obavezu da se ustavna kriza u zemlji razriješi putem dijaloga, uz poziv svim zainteresiranim stranama da se uzdrže od upotrebe sile i da u punoj mjeri poštuju ljudska prava i demokratske principe”*.³

Nakon slovenskog i hrvatskog proglašenja nezavisnosti (25. jun 1991) počeli su i oružani incidenti koji su prijetili eskalacijom sukoba. Takav razvoj događaja ubrzao je i angažovanje čelnika EZ-a, koji su posredovali u razgovorima Slovenije i Hrvatske s jedne i Predsjedništva SFRJ s druge strane. Rezultat tog posredovanja bilo je usvajanje *Brionske deklaracije* 7. jula 1991. godine, kojom je dogovoren prekid neprijateljstava i uspostavljanje tromjesečnog moratorijuma na odluke Slovenije i Hrvatske o izlasku iz SFRJ, kako bi se u narednom periodu dala šansa za nastavak pregovora o

---

² Vladimir Filipović, “Kontroverze Vanceova plana”, *Polemos*, 11 (2008) 1, str.91.

³ Roman Domović, “Stajališta predsjednika republika i predsjednika predsjedništava republika o ustavno pravnoj krizi SFRJ na pregovorima od ožujka do lipnja 1991.”, *NATIONAL SECURITY AND THE FUTURE*, 3–4 (14) 2013, str. 23.

budućnosti Jugoslavije.⁴ Otvorenim angažovanjem čelnih ljudi Evropske zajednice došlo je do internacionalizacije jugoslovenske krize, a nakon zaključaka ministara EZ-a u Hagu od 5. jula i usvajanja *Deklaracije o situaciji u Jugoslaviji* Evropska zajednica je krajem avgusta 1991. godine usvojila novu Deklaraciju, u kojoj je najavila održavanje Mirovne konferencije o Jugoslaviji i definisala model rješavanja krize. U novoj *Deklaraciji o Jugoslaviji*, usvojenoj 27. avgusta 1991. godine na vanrednom Samitu šefova diplomatija, konstatovana je zabrinutost za pogoršanje bezbjednosne situacije, naročito u Hrvatskoj. U deklaraciji je osuđena uloga “*srpskih snaga*”, kao i uloga JNA. Čelnici EZ-a pozvali su Predsjedništvo SFRJ da “*odmah prekine sa nelegalnom upotrebom vojnih formacija koje su bili pod njihovom komandom*”. Oštrim, ali jasnim ocjenama šefovi vanjskih poslova država EZ-a poručili su da “*neće prihvatiti politiku svršenog čina*”. Još jednom je naglašena obaveza mirnog rješavanja krize, uz prijetnju uvođenja ograničenja i sankcija za sve koji se protive njihovom konceptu rješavanja krize. Jedan od ključnih stavova Deklaracije EZ-a od 27. avgusta 1991. godine bilo je insistiranje na hitnom prekidu vatre i saglasnost oko neophodnosti održavanja Mirovne konferencije, na kojoj bi došlo do dogovora i pronalaženja održivog rješavanja jugoslovenske krize.⁵ Već naredne nedjelje (7. septembar) u Hagu je usvojena nova Deklaracija, u kojoj je iskazana želja predstavnika EZ-a da “*donesu mir svima u Jugoslaviji i nađu trajna rješenja, pravedna za sve njihove legitimne interese i težnje*”. U Deklaraciji se najavljuje osnivanje *Arbitražne komisije*, koja je trebala razjasniti svaku pravnu nejasnoću u procesu rješavanja jugoslovenske krize, između ostalog i pitanje razgraničenja među jugoslovenskim

⁴ Brijunska deklaracija, *Rat u Sloveniji – Dokumenta Predsjedništva SFRJ 1991*, Tom II, Beograd, 2012, str. 134.

⁵ Declaration of Yugoslavia, European Political Cooperation Extraordinary Ministerial Meeting, Brussels, 27 August 1991, *European Foreign Policy: Key Documents* (London: Routledge, 2000), str. 363.

republikama. I u ovoj Deklaraciji zahtijevao se automatski prekid vojnih sukoba, potvrđujući ranije promovisan princip nepromjenjivosti granica, iskazan kroz stav da se “*ne prizna ni jedna promjena granica, koja ne bi bila mirnim sredstvima i sporazumom*”.⁶

* * * *

Od samog početka pregovora za rješenje jugoslovenske krize zvanična Crna Gora formalno se zalagala za iznalaženje mirnog i održivog rješenja jugoslovenske krize. Ipak, svi stavovi crnogorskog državnog rukovodstva uvijek su bili vrlo bliski zvaničnim stavovima Beograda. Najotvoreniji u podršci srpskom državnom rukovodstvu bio je Branko Kostić, član Predsjedništva SFRJ iz Crne Gore. Kostić, prvi predsjednik Predsjedništva Crne Gore nakon AB-revolucije, nakon preuzimanja funkcije člana Predsjedništva SFRJ ispred Crne Gore blisko je sarađivao sa Slobodanom Miloševićem, a u vrijeme jugoslovenske krize bio je jedan od njegovih ključnih ljudi u Predsjedništvu SFRJ. S te pozicije apsolutno je podržavao politiku Miloševića, zbog koje je ponekad dolazio u sukob i sa zvaničnicima Crne Gore. Republičko rukovodstvo Crne Gore formalno je pokušavalo da stvori utisak samostalnog vođenja politike, ali su skoro svi njihovi stavovi bili veoma bliski onome što je afirmisala zvanična Srbija. Njihovo zvanično stajalište zagovaralo je ideju da ne treba silom zadržavati Sloveniju i Hrvatsku u Jugoslaviji, ali da pored garancija ovim republikama da mogu napustiti Jugoslaviju treba garantovati identična prava i svim narodima koji žele da ostanu u Jugoslaviji. U ovom dijelu posebno je zanimljiv odnos Crne Gore prema srpskoj zajednici u Hrvatskoj, koja

⁶ Deklaracija sa otvaranja konferencije o Jugoslaviji, Hag, 7. septembar 1991; *Rat u Hrvatskoj – Dokumenta Predsedništva SFRJ*, Tom III, (avgust–oktobar 1991), Beograd, 2018, str. 223.

je po ocjenama crnogorskih zvaničnika bila ugrožena i imala je pravo da sama odlučuje u kakvoj državi želi da živi. Tokom susreta i pregovora predsjednika republika crnogorski predsjednik Momir Bulatović izbjegavao je jasno određenje o tome šta će Crna Gora učiniti ukoliko bi ostale republike raspisale referendum o nezavisnosti. Na direktno pitanje predsjednika Hrvatske Franja Tuđmana da se izjasni o ovom pitanju Bulatović je tokom susreta na Cetinju 29. aprila 1991. godine dao dvosmislen odgovor. Saopštio je da razmišljanja u rukovodstvu Crne Gore idu u dva pravca: *“da Crna Gora bude republika unutar Jugoslavije kao savezne države ravnopravnih republika naroda i građana, i drugo to je naravno sve u radnoj verziji, da Crna Gora postane suverena, nezavisna i samostalna država izvan sadašnje države Jugoslavije, uz mogućnost da se, ukoliko se odredi je li za pitanje broj dva, građani tada i izjasne da li ta nova država želi da pokrene postupak udruživanja u savez suverenih država. To su, naravno, razmišljanja i radna verzija”*.⁷ Nešto kasnije Bulatović je počeo da govori o principu po kome bi se *“pravo na samoopredjeljenje i otcjepljenje”* garantovalo narodima, a ne jugoslovenskim republikama.⁸ Iako se o tome nije jasno izjašnjavao, već je isključivo govorio na nivou principa, Bulatović je tim stavovima afirmisao ideju srpskog rukovodstva koje se zalagalo za reviziju republičkih granica i stvaranje neke nove Jugoslavije u kojoj bi se pored Srbije i Crne Gore, eventualno Bosne i Hercegovine, našle i teritorije u Hrvatskoj u kojima je srpski narod činio većinu. Bliskost rješenjima po kojima bi se pravo na samoopredjeljenje garantovalo narodima, a ne republikama, Bulatović je ponovio u intervju za TV Crne Gore neposredno nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma o prekidu neprijateljstava u Hrvatskoj

⁷ Roman Domović, “Stajališta predsjednika republika i predsjednika predsjedništava republika o ustavno pravnoj krizi SFRJ na pregovorima od ožujka do lipnja 1991.”, NATIONAL SECURITY AND THE FUTURE, 3–4 (14), 2013, str. 58.

⁸ Povratak zakonskom postupku, *Pobjeda*, 21. avgust 1991, str. 3.

2. septembra 1991. godine. On je tada saopštio da je za Crnu Goru načelno bilo prihvatljivo potpisivanje primirja i najava organizovanja mirovne konferencije, ali da “*su neophodna neka dodatna pojašnjenja*”. Naveo je da je Crna Gora principijelno potpisala tekst Deklaracije zalažući se za postizanje mirnog rješenja krize i početka političkog dijaloga, ali da u samom sporazumu postoji mnogo nelogičnosti. Ukazao je da su sporazum potpisale strane koje nisu u sukobu, kao i strane koje nemaju apsolutno nikakav legitimitet i mogućnost da garantuju sprovođenje potpisanog sporazuma. Za Bulatovića je najspornije bilo što sporazum nijesu potpisali “*legitimni predstavnici srpskog naroda u Hrvatskoj, koji su strana u sukobu i bez kojih je nemoguće sprovođenje ovog sporazuma*”⁹.

Iako suštinski na istim pozicijama kao Bulatović, dosta oprezniji u ovim ocjenama bio je tadašnji predsjednik crnogorske Vlade Milo Đukanović. Tokom zvanične posjete Italiji i razgovora s italijanskim zvaničnicima Đukanović je objašnjavao da je “*aktuelna jugoslovenska kriza rezultat sistemskih nelogičnosti poslijeratnog razdoblja*” i da načelno niko nema pravo da zadržava određene republike u Jugoslaviji ako to ne žele. Po njegovoj ocjeni, problem nastaje u onom trenutku kada se počne razmišljati o modelu razdruživanja jer se u takvoj situaciji dešava da “*dijeljenjem država objektivno dijelovi pojedinih naroda nađu u drugim državama*”. Po njegovoj ocjeni, osnovni problem jugoslovenske krize ležao je u odnosima između Srba i Hrvata, uz optužbu Hrvatske za brutalno kršenje prava srpskog naroda u toj republici, zbog čega su oni “*stvorili autonomiju koja se već ponaša kao samostalna država*”. Đukanović je iznio i svoje viđenje rješenja jugoslovenske krize, koje po njemu treba da se

---

⁹ Naše su namjere iskrene – intervju Momira Bulatovića, *Pobjeda*, 3. septembar 1991, str. 3.

zasniva na principu stvaranja državne zajednice “u kojoj bi republike imale veću samostalnost i prenjele kao zajedničko na tu državu odbranu, monetarnu politiku i dio spoljne politike”. Komentarišući mogućnost obnavljanja samostalne crnogorske države, Đukanović je saopštio da “Crna Gora ima sve pretpostavke da bude samostalna država, ali da bi to bilo i anticivilizacijski i antievropski”.¹⁰

* * * *

Snažna diplomatska aktivnost Evropske zajednice u mirnom rješenju jugoslovenske krize rezultirala je potpisivanjem takozvanog *Beogradskog sporazuma* 2. septembra 1991. godine. Potpisani sporazum trebao je da obezbijedi primirje i raspoređivanje mirovnih trupa u zonama sukoba u Hrvatskoj, a prvi čovjek Evropske zajednice – nizozemski ministar vanjskih poslova Hans van den Bruk narednog dana na ministarskom sastanku zemalja članica EZ-a potvrdio je i održavanje Mirovne konferencije u Jugoslaviji. Ministri EZ-a razmatrali su ideju da se konferencija održi u Londonu, ali je kasnije odlučeno da mjesto i početak pregovora budu u Hagu, u Nizozemskoj, 7. septembra 1991. godine.¹¹ Na ministarskom sastanku dogovoreno je i da se za prvog čovjeka mirovnog procesa predloži britanski političar i diplomata *Lord Peter Carington*, bivši generalni sekretar NATO-a (1984–1988) i ministar vanjskih poslova Velike Britanije (1979–1982). Jugoslovenski mediji Karingtona su predstavljali kao jednog od najiskusnijih svjetskih diplomata. Tanjugov dopisnik iz Londona izvještavao je da međunarodna zajednica nije mogla izabrati bolju ličnost za vođenje mirovnih pregovora u

¹⁰ S konferencije Đukanovića u Rimu – Potreban novi dogovor, *Pobjeda*, 13. jul 1991, str. 3.

¹¹ Mirovna konferencija 7. septembra, *Pobjeda*, 4. septembar 1991, str. 1.

Jugoslaviji, koja poznaje situaciju, ima strpljenje, ali i znanje. Kako bi pokazali o kakvom kalibru diplomate se radi, dopisnik iz Londona citira riječi bivšeg državnog sekretara Sjedinjenih Država *Alexandera Haiga*, koji je Karingtona nazvao “*dvolično kopile koga je teško prevariti*”, uz podsjećanje da Karington već ima iskustva sa sličnim procesima, jer je bio ključni čovjek mirovnog procesa na Rodeziji (današnji Zimbabve), tokom kojeg je “*dugotrajnim pregovorima uspio da slomi otpor bjelačke manjine pod vođstvom Jana Smita*”. Označen je kao iskusni diplomata, koga karakterišu osobine upornosti, strpljivosti i neograničene hladnokrvnosti, a oni koji ga poznaju tvrde da je beskrajno objektivan, što je po njihovoj ocjeni najbolja preporuka za rješavanje jugoslovenskog Gordijevog čvora.¹²

Dan uoči početka mirovne konferencije u zvaničnom obraćanju zemlje domaćina istaknuto je da su svi predsjednici jugoslovenskih republika potvrdili dolazak u Hag, a da su poziv dobili i predsjednik Predsjedništva SFRJ Stipe Mesić i predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Ante Marković.¹³ List *Pobjeda* prenosi i stavove s ministarskog sastanka održanog uoči Mirovne konferencije u Hagu, na kome je njemački ministar vanjskih poslova *Hans Dietrich Genscher* saopštio da će njegova zemlja poštovati zajednički stav EZ-a i da neće samostalno priznati nezavisnost Slovenije i Hrvatske ako se s tim ne saglase Francuska i Velika Britanija. Pozivajući se na neimenovane diplomatske izvore, *Pobjeda* je tvrdila da je Njemačka bila protiv održavanja Mirovne konferencije jer to navodno otežava njihov plan da priznaju nezavisnost Slovenije i Hrvatske. Objedinjujući više mišljenja iz diplomatskih krugova, list zaključuje da će Mirovna konferencija u Hagu bez sumnje biti posljednji pokušaj da se politička kriza u

¹² Diplomata svjetskog kalibra, *Pobjeda*, 5. septembar 1991, str. 9.

¹³ Danas mirovna konferencija o Jugoslaviji, *Pobjeda*, 7. septembar 1991, str. 1.

Jugoslaviji riješi mirnim putem.¹⁴ Na ministarskom sastanku 12 članica EZ-a koji je održan 6. septembra usvojena je i odluka o formiranju *Arbitražne komisije*, koja je trebala da riješi sva sporna pravna pitanja u jugoslovenskoj krizi. Ministri su poručili da je ova komisija “*jedan od ključnih mehanizama evropskog mirovnog napora*” za postizanje sveobuhvatnog mirovnog rješenja. Od pet¹⁵ članova komisije tri su bili predstavnici najviših ustavnih instanci Italije (*Aldo Korasanti*), Francuske (*Robert Badinter*) i Njemačke (*Roman Hercog*).¹⁶

Uvodna sjednica Mirovne konferencije u Hagu održana je 7. septembra 1991. godine, tokom koje se uglavnom raspravljalo o modalitetima rješenja krize, kao i o konkretnim prijedlozima za obustavu sukoba koji su prijetili da eskaliraju u ozbiljan bezbjednosni problem. U duhu načelnog dogovora učesnika usvojena je nova Deklaracija, koju su potpisali predstavnici EZ-a i šest jugoslovenskih republika. Učesnici su se saglasili o neophodnosti “*miroljubivog rješenja jugoslovenske krize, utemeljenih na svim obavezama Konferencije, evropske bezbjednosti i saradnje*”. Istaknuto je da je “*naš zajednički cilj mir za sve u Jugoslaviji i nalaženje trajnog i pravednog rješenja svih njihovih legalnih problema i težnji*”; “*nikada se neće priznati promjene bilo kojih granica ukoliko to nije učinjeno mirnim putem i na osnovu sporazuma*”.¹⁷ Crnogorski predsjednik

¹⁴ Evropa na ispit, *Pobjeda*, 7. septembar 1991, str. 9.

¹⁵ U sastav petočlane komisije trebala su ući i dva predstavnika Predsjedništva SFRJ, ali kako oko toga nije bilo saglasnosti, svih pet članova delegirala je EZ. Arbitražna komisija Mirovne konferencije u Hagu mnogo je poznatija kao takozvana Badinterova komisija, po imenu njenog predsjednika, francuskog sudije Ustavnog suda Roberta Badintera. Komisija je u nekoliko mišljenja definisala neka od najznačajnijih pravnih pitanja disolucije SFRJ, od kojih je najznačajnije mišljenje o nepromjenjivosti republičkih granica, koje su u novim okolnostima definisane kao državne granice.

¹⁶ Ugled i iskustvo, *Pobjeda*, 7. septembar 1991, str. 9.

¹⁷ Deklaracija EZ, *Pobjeda*, 8. septembar 1991, str. 4.

Momir Bulatović ostao je dosta uzdržan prvog radnog dana konferencije, ponavljajući ranije saopšten stav da se Crna Gora principijelno zalaže za kompromis i mirno rješenje jugoslovenske krize, ali da u samoj organizaciji konferencije i njenim ciljevima postoje izvjesne nelogičnosti. Bulatović je apostrofirao da Crna Gora neće i ne može prihvatiti politiku svršenog čina, koju je crnogorski predsjednik prepoznavao u odlukama mirovnog procesa, promovišući sopstveno uvjerenje da EZ neće jugoslovenskim narodima silom nametati nikakva rješenja. Ključna zamjerka Bulatovića bio je odnos međunarodne zajednice prema jugoslovenskim republikama, zbog čega je poručio da *“je Jugoslavija kao država nastala slobodnom voljom njenih naroda, a ne republika. Republike unutar nje nijesu države. Stoga ni granice između republika nijesu granice u međunarodno-pravnom smislu”*.¹⁸

Radni dio Mirovne konferencije u Hagu započeo je Plenarnom sjednicom 12. septembra, na kojoj je pored ministra vanjskih poslova SFRJ Budimira Lončara učestvovalo i svih šest ministara vanjskih poslova jugoslovenskih republika. Tokom dvodnevne rasprave iza zatvorenih vrata predstavnici jugoslovenskih republika iznosili su svoje prijedloge. Nakon dvodневnih pregovora novinarima se kratko obratio prvi čovjek mirovnog procesa Lord Karington, koji je saopštio da su analizirani svi pojedinačni prijedlozi i formirane dvije stručne komisije koje bi se bavile rješenjima iz oblasti zaštite ljudskih prava i ustavnih nadležnosti. Karington je najavio put u Jugoslaviju, gdje je planirao susret sa Slobodanom Miloševićem, Franjom Tuđmanom, kao i s Veljkom Kadijevićem, komandantom JNA. Karington je jasno stavio do znanja da trojicu svojih sagovornika vidi kao ključne

---

¹⁸ Momir Bulatović – Nametnuta rješenja nijesu izlaz, *Pobjeda*, 8. septembar 1991, str. 5.

igrače u rješavanju jugoslovenskog mirovnog pitanja i da će zbog toga “*tražiti da se javno i svečano obavežu da će učiniti sve kako bi se obustavila neprijateljstva u zemlji i da u tom smislu utiču na svoje, ili sebi bliske zaraćene tabore*”.¹⁹ Karington je u Jugoslaviju stigao 16. septembra i nakon susreta i razgovora s ministrom vanjskih poslova SFRJ Budimirom Lončarom narednog dana otputovao u Igalu, gdje je dogovoren susret s Miloševićem, Tuđmanom i Kadijevićem. Nakon razgovora u vili *Galeb* Karington je saopštio novinarima da je susret koji je imao još jedan korak u uspostavljanju mira i demokratskog dijaloga za rješenje krize. Kako se prethodni sporazum o prekidu vatre iz Beograda nije poštovao, u Igalu je nanovo dogovoren prekid neprijateljstava. Karington je imao jasnu poruku za sagovornike pozvajući “*trojicu lidera, najdirektnije odgovornih za sadašnje tragične ljudske gubitke, da zajedno izađu pred narode Jugoslavije i da svojim političkim i vojnim uticajem garantuju prekid vatre*”. Ukazao je i na obavezu automatskog prekida neprijateljstava, razoružanja i povlačenja paravojnih i vojnih formacija.²⁰

Napore Evropske zajednice za sveobuhvatnim mirovnim rješenjem u Jugoslaviji podržali su i u Ujedinjenim nacijama, gdje je krajem septembra 1991. godine nakon izlaganja ministra vanjskih poslova SFRJ Budimira Lončara usvojena Rezolucija Savjeta bezbjednosti. U rezoluciji UN-a od 25. septembra 1991. godine izražava se zabrinutost za eskalaciju krize u Jugoslaviji, koja bi mogla predstavljati prijetnju međunarodnom miru i bezbjednosti. U Rezoluciji UN-a “*izražava se puna podrška kolektivnim naporima u pravcu mira i dijaloga u Jugoslaviji koji su preduzeti pod okriljem zemalja članica EZ, uz podršku zemalja učesnica Konferencije*

¹⁹ Razlike ostale, *Pobjeda*, 14. septembar 1991, str. 9.

²⁰ Prekid vatre, *Pobjeda*, 18. septembar 1991, str. 9.

o evropskoj bezbjednosti i saradnji u skladu sa principima te konferencije”²¹

Dok traju pokušaji međunarodne zajednice da nađe kompromisno rješenje jugoslovenske krize, crnogorsko državno rukovodstvo afirmiše tezu o neophodnosti promjene administrativnih granica u slučaju raspada Jugoslavije. Iako je promjena republičkih granica suprotna svim stavovima Evropske zajednice, predsjednik Bulatović i premijer Đukanović objašnjavaju da se ne može sporiti pravo određenim nacionalnim zajednicama (Srbima u Hrvatskoj) da ne žele da žive u samostalnoj Hrvatskoj i da u skladu s tim treba razmišljati o potrebi korekcije postojećih republičkih granica. Milo Đukanović objašnjavao je da je stav Crne Gore bio da se federacija očuva, ali da je nakon novih događaja potpuno apsurdno insistirati na takvom rješenju, poručujući da *“treba brzo vidjeti ko hoće da živi u zajedničkoj državi, dok sa onima koji to ne žele treba napraviti brakorazvodnu parnicu u Skupštini Jugoslavije*”²² Đukanović je slične poruke poslao i u emisiji na Televiziji Crne Gore, gdje je učestvovao s predsjednikom Mommirom Bulatovićem. Poručio je da je potpuno jasno kako Jugoslavija više ne postoji i da je *“jalovo, gubljenje vremena, zadržavanje na takvim razgovorima. Potrebno je prihvatiti činjenično stanje i prihvatiti novu fazu za koju su se neki narodi već opredijelili – izlazak iz jugoslovenske zajednice*”. U svojim stavovima Đukanović²³ je afirmisao pravo naroda na

²¹ Rezolucija 713 Savjeta bezbjednosti UN, Njujork, 25. septembar 1991; *Rat u Hrvatskoj – Dokumenta Predsedništva SFRJ*, Tom III, (avgust–oktobar 1991), Beograd, 2018, str. 251, 252.

²² Crna Gora oaza mira – intervju Milo Đukanović, *Pobjeda*, 24. septembar 1991, str. 7.

²³ Zanimljivo je da i pored insistiranja na promjeni republičkih granica Đukanović u jednom intervjuu italijanskim novinarima snažno afirmiše državotvornost Crne Gore, ukazujući na mogućnost obnavljanja samostalne crnogorske države. U tom razgovoru, vodenom 24. septembra 1991. godine, Đukanović afirmiše tezu o federalnom uređenju Jugoslavije, ali ostavlja prostor i za neki drugačiji razvoj

samoopredjeljenje, a ne republika u jugoslovenskoj federaciji, sugerisući promjenu republičkih granica. Prema Đukanoviću, neminovnost je bila “*korekcija administrativnih granica unutar Jugoslavije i definisanje nove spoljne granice Jugoslovenske države*”. Đukanovićevu ideju o korekciji republičkih granica podržao je Momir Bulatović, koji je rekao da ostvarenje bilo kojih ciljeva jedne nacije ne može ići na štetu drugih. Kazao je da se na pravu samoopredjeljenja sukobljavaju dva interesa: onih koji hoće da izađu iz Jugoslavije, ali i onih koji žele da ostanu da žive u Jugoslaviji. Bulatović je pojasnio da se moraju poštovati prava određenih nacionalnih zajednica koje ne žele da žive u novoproglašenim republikama/državama i da, ukoliko nema jedinstvene Jugoslavije, “*onda je to neka druga konfederacija, stvaranje nekih novih država, onda se sigurno kao prva tačka dnevnog reda postavlja pitanje razumne korekcije unutrašnjih granica dosadašnjih federalnih jedinica*”.²⁴ Zvanične stavove Crne Gore o rješenju jugoslovenske krize u Skupštini Crne Gore potvrdio je i ministar vanjskih poslova Nikola Samardžić, navodeći da će Crna Gora podržati nepromjenjivost republičkih granica samo u slučaju očuvanja Jugoslavije. Objasnjavao je da zvanična Podgorica podržava pravo na samoopredjeljenje slovenskog i hrvatskog naroda, ali da se takvo pravo mora priznati i Srbima u Hrvatskoj koji žele da ostanu da žive u Jugoslaviji. Zaključio je da ukoliko dođe do dezintegracije Jugoslavije, neminovno će doći i do promjene republičkih granica.²⁵

---

događaja. Ukazuje na “*hiljadugodišnju državnu tradiciju Crne Gore*”, podsjećajući da je “*Crna Gora 27 priznata država u svijetu i da njenu državnost niko ne može dovesti u pitanje*”. Đukanović je istakao i da državni vrh Crne Gore “*od aktualizacije pitanja raspada Jugoslavije, u posljednje vrijeme razmišlja o mogućnostima samostalnog bivstvovanja Crne Gore*”, i da “*mi sve više zaokružujemo tu faktičku suverenost*”.

²⁴ Jednaka prava za sve – Momir Bulatović i Milo Đukanović u kontakt emisiji TV Crne Gore, *Pobjeda*, 26. septembar 1991, str. 7.

²⁵ Uvodno izlaganje Nikole Samardžića u Skupštini Crne Gore o Haškoj konferenciji – Samo mirna rješenja, *Pobjeda*, 8. oktobar 1991, str. 6.

Već krajem septembra 1991. godine britanska štampa objavila je prve detalje mirovnog plana Lorda Karingtona. Londonski mediji, pozivajući se na informacije iz Karingtonovog okruženja, prenijeli su da je iza zatvorenih vrata došlo do usaglašavanja i približavanja stavova. Tvrdilo se da je u međunarodnoj zajednici preovladalo uvjerenje da je potrebno očuvati određeni model jugoslovenske zajednice, ali na potpuno novim osnovama. Po tim izvorima prijedlog Karingtona predviđao je formiranje jugoslovenske ekonomske zajednice koju bi činilo šest republika koje bi formalno imale potpunu suverenost, uz mogućnost dogovora oko zajedničke vanjske politike i bezbjednosti. Ta tumačenja sugerisala su da je Karington upozorio Sloveniju i Hrvatsku da ne prave ishitrene poteze, bez obzira što je 7. oktobra isticalo važenje *Brionskog sporazuma*, koji je predviđao da se Slovenija i Hrvatska uzdrže od jednostranog proglašenja nezavisnosti. Karington je navodno bio pripremio i nacrt Ustava nove jugoslovenske zajednice, koji će biti upućen na razmatranje republikama članicama.²⁶ O učešću Crne Gore u ovim pregovorima iza zatvorenih vrata govorio je ministar vanjskih poslova Nikola Samardžić, koji je na vanrednoj sjednici Predsjedništva i Vlade Crne Gore saopštio da je Crna Gora u prethodnim pregovorima zauzela dosta fleksibilan stav kako bi se što prije došlo do održivog i mirnog rješenja jugoslovenske krize, upozoravajući na aktivnosti hrvatskog MUP-a, koje po njegovim riječima napadaju Crnu Goru.²⁷

Nova runda pregovora održana je 4. oktobra 1991. godine, kada su Lord Karington i predsjednik Savjeta ministara EZ-a Van den Bruk iza zatvorenih vrata u Hagu razgovarali sa tri ključna čovjeka za rješenje jugoslovenske krize: Slobodanom Miloševićem, Franjom Tuđmanom i Veljkom Kadijevićem.

²⁶ Upozorenje Sloveniji i Hrvatskoj, *Pobjeda*, 28. septembar 1991, str. 1.

²⁷ Trenutak istine – vanredna sjednica Predsjedništva i Vlade Crne Gore, *Pobjeda*, 3. oktobar 1991, str. 5.

Nakon razgovora na zajedničkoj konferenciji za medije saopštili su da su blizu kompromisa koji bi podrazumijevao: “*labavi savez republika ili asocijaciju nezavisnih država*”. Predloženi koncept uvažavao je tri principa: “*postizanje sveobuhvatnog sporazuma; priznavanje prava svima uz mogućnost specijalnog statusa za pojedine oblasti; odustajanje od jednostranih mijenjanja unutrašnjih granica*”.²⁸ Nakon još dviju plenarnih sjednica Mirovne konferencije održane 10. i 14. oktobra dogovoreno je održavanje novog samita, koji bi u Hagu okupio sve predsjednike jugoslovenskih republika. U međuvremenu Lord Karington je pripremio Nacrt okvirnog sporazuma, koji je 16. oktobra prihvatio Politički komitet Evropske zajednice, a koji je odmah prosljeđen i svim republičkim rukovodstvima.²⁹ Predloženi plan Lorda Karingtona što je dobio podršku Političkog komiteta EZ-a sadržavao je četiri poglavlja koja su omogućavala rješenje krize: *Opšti uslovi; Ljudska prava i prava etničkih i nacionalnih grupa; Ostala područja saradnje; Institucije*. Najvažnija rješenja nalazila su se u prvom dijelu sporazuma, koji je predviđao: *uspostavljanje suverenih i nezavisnih republika sa međunarodnim suverenitetom za one republike koje to žele; slobodna asocijacija republika sa međunarodnim subjektivitetom kako je predviđeno Sporazumom; sveobuhvatni sporazum koji uključuje uspostavljanje mehanizama za zaštitu prava čovjeka i specijalnog statusa za pojedine grupe i oblasti; priznavanje nezavisnosti republika u njihovim postojećim granicama, osim ukoliko se ne postigne neki drugačiji sporazum*. U posebnoj poglavlju o zaštiti ljudskih prava detaljno su razrađeni svi mehanizmi zaštite nacionalnih i etničkih grupa, a u dijelu koji se odnosi na saradnju definisani su modeli ekonomske saradnje između republika/država i ostavljena

²⁸ Priznati prava svima, *Pobjeda*, 5. oktobar 1991, str. 1.

²⁹ Okvir za rješenje krize, *Pobjeda*, 18. oktobar 1991, str. 1.

mogućnost saradnje u spoljnoj politici i bezbjednosti.³⁰

Već nakon prvog Nacrta sporazuma, koji se pojavio poslije sastanka 10. oktobra, zakazane su konsultacije između crnogorske i srpske delegacije. Do susreta je došlo 14. oktobra, kada su Momir Bulatović, Branko Kostić i Milo Đukanović o predloženom planu razgovarali sa Slobodanom Miloševićem i Borislavom Jovićem. I pored činjenice da su se u svim prethodnim javnim nastupima zalagali za koncept promjene republičkih granica u slučaju disolucije Jugoslavije, crnogorska delegacija nakon sastanka sa Miloševićem očigledno je promijenila mišljenje i prihvatila predloženi koncept asocijacije nezavisnih republika/država. U naknadnim interpretacijama članovi crnogorske delegacije Momir Bulatović i Milo Đukanović objašnjavali su da je načelni dogovor s delegacijom Srbije bio da se sporazum prihvati. Milo Đukanović je u jednom intervjuu iz 1999. godine saopštio da je duh sastanka bio da se prihvati plan britanskog diplomate i da je rukovodstvo Srbije *“formulisalo takav stav da će prihvatiti ponuđeni model za razrješenje jugoslovenske krize na Haškoj konferenciji”*.³¹ S druge strane, Borisav Jović, prvi saradnik Slobodana Miloševića, u svojim memoarima tvrdio je da je srpska delegacija na tom sastanku bila jasna u stavu kako je plan Karingtona neprihvatljiv i kako su bili iznenađeni kada su naknadno od crnogorskog člana Predsjedništva SFRJ Branka Kostića čuli informaciju da će Crna Gora prihvatiti predloženi Mirovni sporazum. Ipak, zvanično saopštenje sa tog sastanka demantuje Jovića i ukazuje da su državna rukovodstva Crne Gore i Srbije postigla dogovor oko

³⁰ Dokument iz Haga: Elementi sporazuma za globalno rješenje jugoslovenske krize, *Pobjeda*, 18. oktobar 1991, str. 2, 3.

³¹ “Potcijenio sam opasnost od manipulacije narodom”, intervju Mila Đukanovića za *Radio Slobodna Evropa*, 19. oktobar 1999. godine, preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045341.html>

prijedloga Mirovnog sporazuma. U zajedničkom saopštenju nakon sastanka navodi se da su međunarodne okolnosti dosta nepovoljne za dalji nastavak sukoba i „*da se na principima koji su usvojeni na početku Haške konferencije o Jugoslaviji može postići političko rešenje krize, pod uslovom da se tih principa svi podjednako pridržavaju i da se oni primenjuju ravnopravno*“.³² Već narednog dana (15. oktobar) održana je sjednica Glavnog odbora Demokratske partije socijalista (DPS)³³, na kojoj je takođe podržana ideja o prihvatanju Mirovnog sporazuma iz Haga, za koji se u tom trenutku vjerovalo kako je rezultat usaglašenih stavova rukovodstava Crne Gore i Srbije.³⁴

Uvjereni da su stavove oko prijedloga Mirovnog sporazuma uskladili s Miloševićem, predstavnici crnogorske vlasti dan uoči odlaska u Hag zakazali su vanrednu sjednicu Skupštine Crne Gore (17. oktobra), na kojoj su očekivali podršku za predloženo rješenje mirovne krize u Jugoslaviji. Crnogorski predsjednik Momir Bulatović poslanicima je predložio šest zaključaka, koji su formalno prihvatili prijedlog Lorda Karingtona o formiranju labave konfederacije nezavisnih država. U predloženim zaključcima isticalo se da *“ponuđeni elementi za globalno rješenje jugoslovenske krize sadrže nužne kompromise kojima se uvažava realnost, principi savremenog društva i nude mogućnosti za mir, zaustavljanje neprijateljstava i tragičnih sukoba. U tom smislu Predsjedništvo*

³² Kosta Nikolić, “Srbija i plan Lorda Karingtona na mirovnoj konferenciji u Hagu”, *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2018, str. 232, 233.

³³ DPS u tom trenutku ima apsolutnu vlast u Crnoj Gori i u crnogorskoj Skupštini od ukupno 125 mandata, DPS-u pripada 83 mandata.

³⁴ Kosta Nikolić, “Srbija i plan Lorda Karingtona na mirovnoj konferenciji u Hagu”, *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2018, str. 234.

*smatra da ponuđene elemente rješenja treba podržati.*³⁵ Opredijeljenost da prihvati predloženi Mirovni sporazum Bulatović je potvrdio i u naknadnim interpretacijama koje su objavljene u knjizi *Pravila ćutanja*.³⁶ U tim interpretacijama objašnjavao je kako je nakon sjednice Predsjedništva Crne Gore predložio Skupštini da podrži predložene zaključke, uvjeravajući poslanike da Mirovni sporazum predložen u Hagu “*utvrđuje minimalne pretpostavke za buduću jugoslovensku zajednicu, ostavljajući mogućnost da pojedine republike (prije svega, Srbija i Crna Gora) ostvare povećani stepen međusobne integracije*”. Bulatović je tvrdio da ponuđeno rješenje garantuje ravnopravnost jugoslovenskih naroda i da omogućava rješavanje napetosti u BiH koju konstituišu tri naroda, kao i specijalni status za srpski narod u Hrvatskoj. Bulatović je od poslanika tražio da podrže plan i zbog rješavanja statusa Prevlake, jer je, kako je objašnjavao, predloženi tekst omogućavao pregovore koji bi uvažili “*nesporne istorijske, geografske i ostale činjenice koje potvrđuju pripadnost Prevlake Boki Kotorskoj i Crnoj Gori*”.³⁷

Poslanici DPS-a podržali su Bulatovića, ali su u svojim raspravama isticali navodni ultimatum Evropske zajednice, koja je po njihovoj ocjeni Crnu Goru dovela pred svršen čin, tražeći od njih ili da prihvate ili da odbace ponuđeni dokument bez mogućnosti da utiču na njegov sadržaj. Poslanici vladajuće stranke to su okarakterisali kao jednu vrstu razočarenja prema EZ-u, koja po njihovoj ocjeni “*prihvata samo svoj metod sile*”. U raspravi se čulo da poslanici ispred sebe imaju ultimativan prijedlog koji “*moraju da potpišu ili odbace, ali se prijedlog mora potpisati ako ne želimo da crnogorski narod i srpsko*

³⁵ Mir traži odlučnost, *Pobjeda*, 18. oktobar 1991, str. 1.

³⁶ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004.

³⁷ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004, str. 66.

stanovništvo u Krajini ne doživi velike nedaće”. Objašnjavali su da se Crnoj Gori prijeti blokadom i sankcijama, zbog čega se ovaj dokument mora potpisati, a taj potpis bio bi “*izraz mudrosti, zaštita naših sinova, vojnika*”. Najoštriji su bili poslanici prosrpske *Narodne stranke*, koji su tvrdili da EZ pritiskom da Crna Gora potpiše Mirovni sporazum u Hagu “*želi da sačuva glavne tekovine komunizma, protiv kojeg se decenijama borila – avnojevske granice među republikama*”.³⁸

Po svjedočenju Bulatovića, tokom trajanja sjednice Skupštine Crne Gore kasno uveče 17. oktobra on je dobio poziv od Slobodana Miloševića, koji mu je saopštio da će odustati od podrške ponuđenog mirovnog plana i da će na Plenarnoj sjednici u Hagu odbiti plan Karingtona uz savjet da i sam Bulatović odbije prijedlog Mirovnog sporazuma. Bulatović je od Miloševića tražio dodatna objašnjenja, ali je za njih ostao uskraćen, jer je Milošević navodno rekao da zbog bezbjednosti komunikacije o tome ne može da razgovara telefonom. Bulatović je naknadno tvrdio kako je u tom razgovoru poručio Miloševiću da ne može odustati od prijedloga koji je već definisao i predložio Skupštini Crne Gore, ali da će poslanike DPS-a upoznati sa stavovima Miloševića i da će njima ostaviti da u skladu s novim okolnostima donesu konačnu odluku.³⁹ Promjena prvobitnog plana dovela je do određenih podjela u klubu najjače parlamentarne stranke (DPS) u Crnoj Gori. Bulatović je predložio da Skupština Crne Gore odloži izjašnjavanje o prvobitnom prijedlogu, a da će on lično kao predsjednik Crne Gore prihvatiti ponuđeni prijedlog Mirovnog sporazuma, nakon čega će Skupština Crne Gore imati priliku da sudi o njegovoj odluci.⁴⁰ Bulatović je u

³⁸ Odgovori za budućnost – nastavak vanrednog zasjedanja Skupštine Crne Gore, *Pobjeda*, 19. oktobar 1991, str. 8.

³⁹ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004, str. 71.

⁴⁰ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004, str. 72.

obraćanju poslanicima crnogorskog Parlamenta poručio da oni ne trebaju da traže neprijatelja u liku Evropske zajednice i da je potrebno veće razumijevanje u doživljaju namjera međunarodne zajednice. Bulatović je poslanicima predložio “*da se Skupština ne izjašnjava o ponuđenom prijedlogu, već da teret odgovornosti koji pripada Predsjedništvu Crne Gore i Vladi Crne Gore, ponesemo mi, bez toga da tražimo neposredno i eksplicitno izjašnjenje Skupštine. Mi smo danas mogli da osjetimo duh, atmosferu, zaključke i prijedloge, i mi ćemo vama i cijelom crnogorskom narodu morati da položimo račune za ono što ćemo sutra uraditi u Hagu.*”⁴¹ Crnogorski poslanici stali su iza ovakvog obrazloženja Bulatovića i podržali ga u namjeri da samostalno, na samoj sjednici Mirovne konferencije, donese odluku o stavu Crne Gore.

Odbijanje Bulatovića da sprovede ono što mu je prethodne noći sugerisao Milošević, odnosno da ubijedi poslanike crnogorske Skupštine da odbace predloženi mirovni plan, dovelo ga je do otvorenog sukoba s Miloševićem. Bulatović se u to uvjerio već narednog dana, kada je službenim avionom Vlade Crne Gore krenuo u Beograd, gdje je po ranijem dogovoru trebao da zajedno sa delegacijom Srbije otputuje u Hag. Svoje iskustvo i pokušaj Miloševića da izoluje predsjednika Crne Gore Bulatović je detaljno opisao u knjizi *Pravila ćutanja*. Bulatović navodi da su crnogorsku delegaciju na Aerodromu Batajnica sačekali Branislav Jović i Branko Kostić i da su svi zajedno čekali Miloševića, kako bi istim avionom krenuli za Hag. Bulatović je očekivao susret s Miloševićem kako bi razjasnio detalje telefonskog razgovora od prethodne noći, u kome je Milošević predložio odbijanje ponuđenog plana. Ispostaviće se da u avionu srpske delegacije

---

⁴¹ Momir Bulatović – Nemamo mnogo vremena – nastavak vanrednog zasjedanja Skupštine Crne Gore, *Pobjeda*, 19. oktobar 1991, str. 8.

nije bilo mjesta za Bulatovića, a novo iznenađenje nastalo je onoga trenutka kada je pilot aviona koji je prevezio Bulatovića umjesto u Holandiju sletio u Prag, pod izgovorom gubitka goriva. Bulatović je tvrdio⁴² kako je to bio već pripremljen plan Miloševića s ciljem da crnogorska delegacija zakasni na početak Plenarne sjednice.⁴³ Ministar vanjskih poslova Crne Gore Nikola Samardžić, koji je bio dio crnogorske delegacije što je učestvovala na mirovnoj konferenciji, naknadno je tvrdio da se Bulatović na putu ka Nizozemskoj *“još uvijek kolebao, i da je imao strah od toga kako će Milošević reagovati, ali da je srcem bio siguran da je plan Karingtona jedini izlaz iz situacije”*.⁴⁴

Organizatori konferencije sačekali su dolazak Bulatovića, a konferencija je počela sa nekoliko sati zakašnjenja. Svi učesnici bili su iznenađeni kada je Milošević počeo da problematizuje neka pitanja mirovnog plana koja su već ranije bila dogovorena. To je iznenadilo i samog Karingtona, koji je tražio od Miloševića pojašnjenje, podsjećajući ga na sastanak od 4. oktobra, na kome je zajedno s Franjom Tuđmanom i uz prisustvo prvog čovjeka EZ-a Van den Bruka prihvatio koncept asocijacija suverenih republika bivše Jugoslavije. Milošević je bio eksplicitan da takvo rješenje odbija, zbog

---

⁴² U svjedočenju pred Haškim tribunalom od 8. oktobra 2002. godine tadašnji ministar vanjskih poslova Crne Gore Nikola Samardžić na direktno pitanje tužioca o načinu odlaska crnogorske delegacije u Hag ne spominje priču koju Bulatović navodi u svojoj knjizi. Samardžić tvrdi da je crnogorska delegacija u Hag stigla direktno iz Titograda. Detaljnije: Transkript suđenja pred MKSJ/Predmet Milošević/Svjedočenje Nikole Samardžića od 8. oktobra 2020, str. 586. Izvor: Fond za humanitarno pravo: Predmet Slobodan Milošević (IT-02-54) – svjedoci Đuro Matovina; Nikola Samardžić – 8. oktobar 2002. (hlc-rdc.org)

⁴³ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004, str. 74, 75.

⁴⁴ Transkript suđenja pred MKSJ/Predmet Milošević/ Svjedočenje Nikole Samardžića od 8. oktobra 2020, str. 586. Izvor: Fond za humanitarno pravo: Predmet Slobodan Milošević (IT-02-54) – svjedoci Đuro Matovina; Nikola Samardžić – 8. oktobar 2002. (hlc-rdc.org)

čega je Karington od ostalih predsjednika republika tražio eksplicitno izjašnjenje o ponuđenom mirovnom planu. U svom izjašnjenju Bulatović je kazao: “*Ponuđeni sporazum za globalno rješenje sadrži nužne kompromise kojima se uvažava realnost, principi savremenog društva i nude mogućnosti za mir, za zaustavljanje neprijateljstava i tragičnih sukoba. U tom smislu, Predsjedništvo Crne Gore smatra da je ponuđeni sporazum moguće prihvatiti, a na osnovu toga ja lično, izražavam spremnost da prihvatim tačke 1.1. i 1.2. sporazuma*”.⁴⁵ Po svjedočenju Bulatovića, on je Mirovni sporazum prihvatio nakon što su to učinili Tuđman i Gligorov, da bi nakon njega to odmah učinili i Izetbegović i Kučan. Protiv je bio jedino Milošević i Branko Kostić, koji je predstavljao Predsjedništvo SFRJ, ali kako taj organ nije imao legitimitet, njegovo izjašnjenje prekinuo je sam Karington i zakazao novu sjednicu Mirovne konferencije za 25. oktobar 1991. godine.⁴⁶ Po naknadnom svjedočenju Nikole Samardžića, ministra vanjskih poslova Crne Gore i člana delegacije u Hagu, Bulatovićevo prihvatanje sporazuma izazvalo je oštru reakciju Miloševića, koji je ustao sa svog mjesta, prešao preko cijele sale u kojoj se održavala sjednica i prijetećim tonom obratio se članovima crnogorske delegacije: “*daću ja vama nezavisnu i suverenu Crnu Goru; daću ja vama*”.⁴⁷

Bulatovićevo prihvatanje Mirovnog sporazuma i pristanak da se obnovi međunarodna nezavisnost Crne Gore i redefiniše njen državno-pravni status naišao je na oštre osude beogradske i dijela javnosti u Crnoj Gori. Svi oni napadali

⁴⁵ Momir Bulatović – Nije iznevjeren ničiji interes, *Pobjeda*, 20. oktobar 1991, str. 4.

⁴⁶ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd, 2004, str. 79.

⁴⁷ Transkript suđenja pred MKSJ/Predmet Milošević/ Svjedočenje Nikole Samardžića od 8. oktobra 2020, str. 588. Izvor: Fond za humanitarno pravo: Predmet Slobodan Milošević (IT-02-54) – svedoci Đuro Matovina; Nikola Samardžić – 8. oktobar 2002. (hlc-rdc.org)

su Bulatovića, optužujući ga za navodnu izdaju nacionalnih interesa. Jedan od lidera crnogorske opozicije Novak Kilibarda, predstavnik prosrpske desničarske *Narodne stranke*, optužio je Bulatovića za izdaju Srbije, nazivajući predsjednika Crne Gore „*Momir Haški*“. Tvrдио je da je Bulatović potpisao „*kapitulaciju pred neprijateljima*“, tražeći poništenje njegove podrške mirovnom planu Lorda Karingtona, čime bi se, po njegovim riječima, „*skinula ljaga sa Crne Gore i Crnogoraca*“.⁴⁸ U danima nakon Mirovne konferencije u Hagu u srpskim medijima organizovana je oštra kampanja protiv Bulatovića, u kojoj su pored političkih partija i pojedinaca učestvovala različita udruženja i grupe. Svi oni su imali jedinstven stav koji je podrazumijevao podršku Slobodanu Miloševiću i Branku Kostiću, uz oštre osude Bulatovića, koga su optuživali da je okrenuo leđa srpskom narodu, da je kapitulirao pod nasrtajem neprijatelja, pristao na ponižavajući diktat kojim se ukida Jugoslavija. Ponašanje Bulatovića ocijenili su kao sramotno, navodeći da se njegovim potpisom ukida JNA, a Crna Gora stavlja na stranu jednog fašističkog režima. Istovremeno, političke stranke i pojedinci koji su još početkom 90-ih zagovarali koncept samostalne crnogorske države podržali su Bulatovića i njegov nastup, tvrdeći da je prihvatanje predloženog Mirovnog sporazuma i njegova rješenja jedini način za rješavanje jugoslovenske krize.⁴⁹

Crnogorski predsjednik pokušavao je da se odbrani od napada tvrdeći da svojim postupanjem ni jednog trenutka nije izdao interese Srbije. Objašnjavao je da je crnogorska delegacija imala niz primjedbi na ponuđeni tekst

⁴⁸ Kosta Nikolić, “Srbija i plan Lorda Karingtona na mirovnoj konferenciji u Hagu”, *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2018, str. 234.

⁴⁹ Opširnije: Šerbo Rastoder, Novak Adžić, *Moderna istorija Crne Gore 1988-2017*, knjiga 1, Podgorica, 2020, str. 231, 232, 233.

sporazuma, ali da su podržali predloženi tekst kao “*pokušaj kompromisa koji je sadržan u prijedlogu*”. Pojasnio je da je na temelju rasprave u Skupštini Crne Gore lično prihvatio prve dvije tačke sporazuma, koje su predviđale uspostavljanje nezavisnih republika/država, jer je to, po njegovim riječima, bila “*ulaznica za svaku dalju raspravu na konferenciji*”. Tvrdio je da je u Hagu „*na bazi procjene naše Skupštine*“ prihvatio načelne stavove o uspostavljanju mira u Jugoslaviji i da “*predstavnik Srbije, predsjednik republike Slobodan Milošević nije definitivno iznio svoj stav i nije definitivno odbio taj papir, već su njegova zalaganja bila isključivo u smislu davanja nekih povećanih garancija i obrazloženja*”.⁵⁰ U zaštitu Bulatovića stao je predsjednik Vlade Crne Gore Milo Đukanović, koji je u intervjuu za podgoričku *Pobjedu* zastupao pravo Bulatovića da zastupa interese Crne Gore. Komentarišući tezu da je Crna Gora u Hagu “*izdala srpski interes*”, Đukanović je poručio da su te priče bez osnova i da ima utisak “*da bi jedan dio javnosti državnom rukovodstvu Crne Gore uskratio pravo na sopstvenu pamet*”. Zaključio je da nema ništa sporno u činjenici da je predsjednik Crne Gore glasao suprotno od predsjednika Srbije i da “*dok mi budemo činili vlast u Crnoj Gori mislićemo svojom glavom, a prevashodni interes koji nas bude vodio biće interes Crne Gore i njenih građana*”.⁵¹

Po naknadnom svjedočenju Nikole Samardžića, tadašnjeg ministra vanjskih poslova Crne Gore, Momir Bulatović odmah nakon povratka iz Haga bio je pod snažnim pritiskom Beograda. Samardžić tvrdi da su već narednog dana u Crnu Goru stigli Branko Kostić i Borislav Jović, koji su se sreli s vrhom crnogorske vlasti, tražeći od njih da revidiraju stavove saopštene na Mirovnoj konferenciji u Hagu, a da je

⁵⁰ Momir Bulatović – Nije iznevjeren ničiji interes, *Pobjeda*, 20. oktobar 1991, str. 1, 4, 5.

⁵¹ Imamo pravo na svoju pamet – intervju Mila Đukanovića, *Pobjeda*, 22. oktobar 1991, str. 1, 4, 5.

Bulatović “*bio primoran da podigne desnu ruku i da pred svima kaže da je pogriješio*”. Po tim tumačenjima, Jović je direktno zaprijetio Bulatoviću i poručio mu: “*mi dovodimo druge ljude, ako ti nećeš da promijeniš mišljenje*”. Samardžić je kazao i da mu je sam Bulatović saopštio kako je bio primoran da promijeni svoj prvobitni stav. Tokom tog susreta dogovoreno je da se Crna Gora ogradi od podrške planu Lorda Karingtona i da se preorijentiše na takozvanu *Beogradsku inicijativu*⁵², koja je bila u opticaju još ranije.⁵³ I po samim javnim nastupima Bulatovića bilo je jasno da je revidirao sopstvene stavove u odnosu na ono što je prihvatio na Mirovnoj konferenciji u Hagu. U intervjuu koji je 28. oktobra dao *Večernjim novostima* objašnjavao je da nema razlika između Crne Gore i Srbije, njega i Slobodana Miloševića i da je “*čitav tok crnogorskog i srpskog angažovanja gotovo potpuno na istim strateškim i političkim linijama*”. Poručio je da “*istorija ne daje za pravo ni jednom rukovodstvu Crne Gore da iznevjeri srpstvo i Srbiju*”. Pokušavao je relativizovati svoju podršku tekstu Mirovnog sporazuma, tvrdeći da “*Haški dokument niko nije odbio, i radi se samo o različitim formulacijama i interpretacijama*”.⁵⁴

⁵² Beogradska inicijativa je jedan od planova koji je sredinom 1991. godine nudio mogući model rješavanja jugoslovenske krize. Inicijator plana bio je Slobodan Milošević, koji je početkom avgusta 1991. godine predložio da nakon izvjesne želje Slovenije, Hrvatske i Makedonije da napuste Jugoslaviju Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina sačuvaju neki vid jugoslovenske federacije. Miloševićev plan predviđao je i takozvano “istorijsko pomirenje Srba i Muslimana u Bosni i Hercegovini”. Zvaničnici Bosne i Hercegovine nijesu bili previše zainteresovani za ovu inicijativu i ona je postepeno pala u zaborav, sve do kraja oktobra 1991. godine i neuspjeha Mirovne konferencije u Hagu.

⁵³ Transkript suđenja pred MKSJ/Predmet Milošević/Svjedočenje Nikole Samardžića od 8. oktobra 2020, str. 589, 590. Izvor: Fond za humanitarno pravo: Predmet Slobodan Milošević (IT-02-54) – svedoci Đuro Matovina; Nikola Samardžić – 8. oktobar 2002. (hlc-rdc.org)

⁵⁴ Intervju Momira Bulatovića *Večernjim novostima* – Haški dokument slamka spasa, *Pobjeda*, 24. oktobar 1991, str. 5.

Da je zvanična Crna Gora odustala od podrške mirovnom planu predloženom na Mirovnoj konferenciji u Hagu, bilo je jasno već 24. oktobra, kada je Skupština Crne Gore nastavila zasjedanje koje je prekinuto uoči odlaska Bulatovića i crnogorske delegacije u Hag. Već u uvodnom izlaganju Milutina Ojdanića, predsjednika Poslaničkog kluba DPS-a, bilo je jasno da se Crna Gora i njeno rukovodstvo ponovo vraćaju pod kontrolu Miloševića i Beograda. Ojdanić je kratko prokomentarisao učešće crnogorske delegacije u Hagu, nastavljajući da se bez obzira na nastavak tog mirovnog procesa *“moraju uvažiti želje i interesi onih naroda koji su protiv jednostranog ukidanja Jugoslavije”*. Založio se da o statusu buduće državne organizacije odlučuju građani, poručujući da je zvaničan stav vladajućeg DPS-a da se podrži projekat *Beogradske inicijative* jer on *“stvara pretpostavke za neposredno izjašnjavanje građana i da je neophodno stvoriti pretpostavke za precizniju ustavno-pravnu razradu navedenog dokumenta”*.⁵⁵ U zaključcima Skupštine Crne Gore od 25. oktobra dodatno se osnažuje podrška *Beogradskoj inicijativi*, a konačan dogovor o tome potvrđen je na sastanku organizovanom u Beogradu 28. oktobra 1991. godine, kome su pored Miloševića i Jovića prisustvovali: Momir Bulatović, Milo Đukanović, Risto Vukčević (predsjednik Skupštine Crne Gore) i Branko Kostić. Borislav Jović objašnjavao je da bez Crne Gore nema ni plana Srbije o očuvanju Jugoslavije i da takav koncept može postojati samo dok Srbija i Crna Gora blisko sarađuju. Jović je bio siguran da je u tom trenutku nemoguće stvoriti neku novu političku platformu koja bi garantovala ostvarenje njihovih planova, pa je bilo *“lakše njih srušiti* (crnogorsko rukovodstvo, prim. A.P.) *nego izgraditi novu valjanu političku platformu za*

⁵⁵ Vanredno zasjedanje Skupštine Crne Gore – Različita mišljenja, *Pobjeda*, 25. oktobar 1991, str. 2.

dalju samostalnu akciju”.⁵⁶

U narednim danima dogovoren je i model za “*miniranje*” mirovnih pregovora u Hagu i urušavanje Karingtonovog koncepta rješavanja jugoslovenske krize. Milošević je uvjerio Bulatovića da Karingtonu proslijedi tekst amandmana kojima bi Crna Gora problematizovala prethodno datu saglasnost na mirovni plan. Predloženi amandmani, koje je po svjedočenju Borislava Jovića spremio sam Milošević, predviđali su očuvanje neke forme Jugoslavije, a sve je koncipirano kroz model da one republike i narodi koji žele da napuste Jugoslaviju to mogu da urade, ali da to pravo pripada i onima koji žele opstanak Jugoslavije.⁵⁷ Učesnicima Mirovne konferencije Momir Bulatović je 30. oktobra 1991. godine u ime Crne Gore dostavio amandman na prvobitni tekst sporazuma u kome je tražio da se u sporazum unese odredba po kojoj bi “*pored opcije za stvaranje nezavisnih republika i njihove slobodne asocijacije, uključila i mogućnost opstanka zajedničke države za one narode i republike koje to žele*”.⁵⁸ Ovim prijedlogom Bulatović je obesmislio koncept koji je podržao 18. oktobra, jer je predloženo rješenje otvaralo prostor za korekciju republičkih granica i ostavljalo mogućnost da se teritorije na kojima su živjeli Srbi u Hrvatskoj priključe novoformiranoj jugoslovenskoj zajednici, što je bilo u suprotnosti sa svim prethodno usvojenim deklaracijama Evropske zajednice, koje su izričito zabranjivale svaku mogućnost promjene republičkih granica. Ograđivanjem od prvobitne podrške mirovnom

⁵⁶ Dnevnik Borisava Jovića od 28. oktobra 1991. godine, dokazni materijal na suđenju Slobodanu Miloševiću, izvor: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/proswitnness/bcs/mil-wit-jovic.htm

⁵⁷ Dnevnik Borisava Jovića od 28. oktobra 1991. godine, dokazni materijal na suđenju Slobodanu Miloševiću, izvor: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/proswitnness/bcs/mil-wit-jovic.htm

⁵⁸ Ključni amandman Crne Gore, *Pobjeda*, 31. oktobar 1991, str. 1.

planu Lorda Karingtona Bulatović je zaključio svaku mogućnost postizanja svobuhvatnog Mirovnog sporazuma. Posljednji pokušaj Karingtona da nađe održivo rješenje za jugoslovensku mirovnu krizu bio je njegov inovirani prijedlog koji je predviđao saradnju i formiranje carinske unije između „*suverenih i nezavisnih republika*“, koja bi bila osnova za uspostavljanje snažnije ekonomske integracije. Zadržan je i koncept o specijalnom statusu pojedinih nacionalnih i etničkih grupa, njihovo pravo na autonomiju, a kao poseban ustupak Srbiji predviđeno je brisanje odredbe po kojoj je Srbija bila obavezna da autonomnim pokrajinama Kosovu i Vojvodini vrati ustavni status koji je važio do 1. januara 1990. godine. Ni ovi ustupci nijesu bili dovoljni Srbiji, koja je već narednog dana na sjednici Skupštine Srbije odbila predložene dopune Mirovnog sporazuma, konstatujući da su predložena rješenja „*presedan u međunarodnom pravu*“.⁵⁹

* * * *

Neuspjehom pregovora uništena je posljednja šansa za postizanje svobuhvatnog mirovnog rješenja jugoslovenske krize, u kome je crnogorsko državno rukovodstvo imalo jednu od ključnih uloga. Iako su i prije Mirovne konferencije u Hagu predstavnici Crne Gore afirmisali princip o „*samoopredjeljenju naroda*“, koji je otvarao prostor za korekciju republičkih granica, oni su u jednom trenutku pristali na kompromisno rješenje o asocijaciji suverenih republika bivše Jugoslavije. Svi raspoloživi izvori ukazuju da je Milošević početkom oktobra 1991. godine bio spreman da prihvati Karingtonov plan, o čemu svjedoči i zajedničko saopštenje nakon sastanka za zvaničnicima EZ-a 4. oktobra, ali i sama

---

⁵⁹ Kosta Nikolić, „Srbija i plan Lorda Karingtona na mirovnoj konferenciji u Hagu“, Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2018, str. 256.

svjedočenja učesnika crnogorske delegacije koji su se sreli s Miloševićem i Jovićem 14. oktobra u Beogradu. U naknadnim interpretacijama tadašnji predsjednik Vlade Crne Gore Milo Đukanović saopštio je da je Milošević odustao od prvobitnog plana podrške Mirovnom sporazumu nakon što je noć uoči konferencije razgovarao s rukovodstvom Srba u Hrvatskoj.⁶⁰ Momir Bulatović, tadašnji predsjednik Crne Gore, Miloševićevo odbijanje plana tumači strahom od Kadijevića i vrha JNA, koje je, po njegovoj ocjeni, bilo spremno da izvrši državni udar i smjenu Miloševića.⁶¹ S druge strane, Borisav Jović je u svojim memoarima objašnjavao kako Milošević nikada nije imao ideju da podrži Mirovni plan Karingtona i kako su u državnom vrhu Srbije bili iznenađeni kada su čuli da će zvanična Crna Gora podržati predloženi sporazum, te kako su informaciju o tome prvi put čuli 16. oktobra od Branka Kostića.⁶² Takođe, u kontekstualizaciji cijele priče ne treba zaboraviti i uticaj sa strane, prije svega Evropske zajednice, koja je sve vrijeme pregovora prijetila nekom vrstom sankcija i izolacije onih republika koje ne prihvate predloženi Mirovni sporazum. U ovaj dio treba uključiti i intenzivnu diplomatsku aktivnost crnogorskih zvaničnika, prevashodno predsjednika Vlade Mila Đukanovića, koji je imao više zvaničnih posjeta (Austrija, Italija) tokom kojih je dobio i konkretna obećanja o ekonomskoj podršci Crnoj Gori.

Bez obzira na razloge i okolnosti koji su motivisali Miloševića da odbije Mirovni plan Lorda Karingtona, događaji

---

⁶⁰ "Potcijenio sam opasnost od manipulacije narodom", intervju Mila Đukanovića za Radio Slobodna Evropa, 19. oktobar 1999. godine, preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045341.html>

⁶¹ Momir Bulatović, Pravila ćutanja, Beograd, 2004, str. 77.

⁶² Dnevnik Borisava Jovića od 30. oktobra 1991. godine, dokazni materijal na suđenju Slobodanu Miloševiću, izvor: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/proswitnness/bcs/mil-wit-jovic.htm

oko Mirovne konferencije u Hagu otvorili su prve pukotine u odnosima između Srbije i Crne Gore nakon AB-revolucije 1989. godine. Prvi put je došlo do sukoba između dvaju rukovodstava, a sukob na Mirovnoj konferenciji potvrdio je i odnos zvaničnog Beograda koji je imao prema crnogorskom državnom rukovodstvu. Predstavnici zvanične Srbije tokom ovih događaja Bulatoviću i crnogorskom rukovodstvu poslali su jasne poruke da će biti smijenjeni i zamijenjeni ukoliko ne prihvate da djeluju onako kako im se kaže. S druge strane, ovaj sukob otvorio je i prve ideje o crnogorskoj samostalnosti i potrebi vođenja samostalne politike Crne Gore. Ispostaviće se da će samo nekoliko godina kasnije doći i do otvorenog sukoba između dvaju rukovodstava, a nema sumnje da su događaji oko Mirovne konferencije u Hagu u značajnoj mjeri generisali tu vrstu političkog otpora.

Summary

THE 1991 HAGUE PEACE CONFERENCE – A MONTENEGRIN PERSPECTIVE

(Summary)

The article problematises the relationship of the Montenegro officials towards one of the last attempts of the European community to find a sustainable peace solution for the Yugoslav crisis in the second half of 1991. A wider context of the Hague peace conference is discussed, with a focus on activities of the Montenegro officials who took part in the process. The influence of those decisions on the dynamics of the internal political relations in Montenegro is discussed, since the Hague peace process had generated the first open conflict between the Montenegro leadership that assumed power on the wave of the AB revolution and Slobodan Milošević and the Serbian state leadership. An analysis of the available historical sources, literature, media and testimonies of participants indicates the key circumstances that had initiated the Montenegro officials to accept the offered Peace Plan by Lord Carrington, only to have given up, after the pressure from Belgrade, the concept of the establishment of independent republics and the recognition of the borders of the former republics as those of independent countries.

**TEŠKOTO ILI TRI DECENIJE NEZAVISNOSTI
MAKEDONSKE REPUBLIKE: SAVREMENE
PERSPEKTIVE POLITIČKIH I INTELEKTUALNIH
ELITA O MAKEDONSKOJ NEZAVISNOSTI
1991/1992. GODINE**

Petar Todorov
Institut za nacionalnu istoriju – Skopje

Uvod

Često politička i intelektualna elita u (Sjevernoj) Makedoniji ističe da se Republika Makedonija 1991/1992. godine jedina odvojila od socijalističke Jugoslavije, što se nekad tumači i kao odvajanje od Srbije bez ratnog sukoba, ili, kako vole da kažu, bez ispučanog metka i prolivanja krvi. Ovo spominjanje često se tumači u pozitivnom kontekstu i kao zahvalnost politike tadašnjeg rukovodstva. Nakon trideset godina može se reći da je politika tadašnjeg političkog rukovodstva, na čijem je čelu stajao Kiro Gligorov, bila ispravna. Gligorov je bio član Prvog zasjedanja Antifašističkog sabora za narodno oslobođenje Makedonije (ASNOM) 2. augusta 1944, a u Jugoslaviji je obavljao visoke savezne dužnosti. Bilo je riječi o iskusnom političaru koji je bio cijenjen u međunarodnim krugovima. Naravno, period Gligorova nije idealan i možemo naći puno zamjerki i grešaka u njemu, ali politika razdruživanja i pregovori s rukovodstvom već raspadnute JNA za mirno povlačenje svakako su bili značajni da ne dođe do oružanog sukoba u Makedoniji. Tadašnja opozicija, desničarski i populistički krugovi optužuju Gligorova za „prodaju“ državnog imena i prihvatanje privremenog imena

Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, koje je omogućilo Republici Makedoniji da bude međunarodno priznata i da postane član Ujedinjenih nacija.

Ali, odvajanje od Jugoslavije i odlazak nekadašnje Federalne armije nije bio miran proces, kako se ponekad tvrdi. U tom kontekstu bilo je grupa i političara koji su htjeli da dođe do sukoba, ili kako se nekad govorilo: država se pravi prolivanjem krvi. Krajem 1991. i početkom 1992. godine registrirano je nekoliko incidenata, a neki od njih bili su rezultat saradnje HDZ-a i predstavnika radikalnih struktura u makedonskoj policiji s ciljem da se pritisak na Hrvatsku smanji. Na kraju, ovi incidenti nisu imali snagu pokretačke sile sukoba između Armije i makedonske policije, ali ratna atmosfera i strah od rata bili su prisutni u javnosti, što možda najbolje objašnjava jedan od grafita u Skoplju iz tog vremena:

„neće se zaratiti ovde!

Tako su i za Bosnu pričali, pa sad ceo svet samo posmatra.“

Istovremeno, međuetnički odnosi u Republici bili su tenzični. Porast makedonskog nacionalizma u toku 1980-ih godina imao je svoj odraz i na odnose između Makedonaca i Albanaca. Svakako su događaji na Kosovu imali svoj utjecaj na ove odnose. Dolazak Miloševića na vlast i njegova politika na Kosovu nailazili su na simpatije i kod Makedonaca. Porast albanskog nacionalizma na Kosovu imao je također svoj utjecaj na Albance u Makedoniji. U tom kontekstu nekoliko incidenata između makedonskih vlasti i Albanaca prijetilo je da destabilizira državu i uvede je u međuetnički konflikt. Najteži incident dogodio se u novembru 1992. godine, kada

je provedena policijska akcija odstranjivanja nelegalnih prodavača cigareta na pijaci *Bit Pazar* u Skoplju. Naime, u toj akciji došlo je do oružanog incidenta i ubistva dvoje Albanaca od strane makedonske policije. Narednih godina bilo je većih i težih incidenata između makedonskih vlasti i albanske manjine, a 2001. godine pod utjecajem događaja na Kosovu, kada je Republika Makedonija trebala proslaviti prvu deceniju nezavisnosti, dogodio se oružani sukob između Oslobodilačke nacionalne armije / Ushtria Çilimitare Kombëtare – ONA / UÇK i makedonske vojske.

Nezavisnost

Put Republike Makedonije ka nezavisnosti trasiran je početkom 1991. godine. Naime, Sobjranje je 25. januara 1991. usvojilo *Deklaraciju za nezavisnost Makedonije*, a formalno-pravno taj je proces završen odlaskom JNA u martu 1992. godine i međunarodnim priznanjem 1993. godine pod privremenim imenom Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, nakon čega je i primljena u članstvo Ujedinjenih nacija. Svakako se za najznačajniji događaj smatra 8. septembar 1991, kada je održan referendum o nezavisnosti. Velika većina glasača (95%) podržala je nezavisnost. Albanska manjina bojkotovala je referendum zbog nezadovoljstva statusom i položajem Albanaca u Republici, kako su tada isticali. Ova odluka objašnjava izlaznost od 72,16%. Referendumsko pitanje je glasilo: „Da li ste za suverenu i nezavisnu državu Makedoniju sa pravom da stupi u budući savez suverenih država Jugoslavije?“. Samo referendumsko pitanje pokazuje da je tadašnje rukovodstvo Republike (predsjednik Kiro Gligorov, predsjednik Vlade Nikola Kljusev i predsjednik Sobjranja Stojan Andov) taktiziralo u odnosu na pregovore

između republika i raspoloženje unutar Makedonije. Nakon objavljivanja rezultata mnogi su počeli govoriti da su 8. septembar i rezultati referendumu podjednako važni u makedonskoj historiji kao i Ilindanski ustanak makedonske revolucionarne organizacije protiv Osmanske Imperije, koji je započeo na Ilindan (Dan svetog Ilije) 2. augusta 1903. godine, i Prvog zasjedanja ASNOM-a, koje se također održalo na isti datum, samo 1944. godine. Na taj način referendum iz 1991. godine simbolično je nazvan „treći Ilindan“. U godinama koje su dolazile referendumsko pitanje bilo je predmet polemika i političkih napada na tadašnje rukovodstvo u smislu da se nisu odricali Jugoslavije i jugoslavenske ideje.

Dok se nova evropska država pokušavala izboriti za svoju stabilnost i međunarodno priznanje, ekonomski izazovi i problemi bili su veliki. Kolaps socijalističkog sistema, gubljenje starih tržišta, propadanje banaka, embargo na Saveznu Republiku Jugoslaviju, ali i blokada Grčke rezultirali su porastom šverca akciznih roba, velikim padom bruto domaće proizvodnje i brzim rastom nezaposlenosti. U takvom kontekstu provedena je transformacija društvenog kapitala ili, popularnije nazvana, privatizacija, čije se negativne posljedice i dan-danas osjećaju. Izgradnja institucije nezavisne države išla je paralelno s privatizacijom i uvođenjem novog društveno-ekonomskog sistema. Ukratko, to je period koji danas svi nazivaju „tranzicija“ i čije posljedice i njihova politizacija još predstavljaju dio političkog diskursa u makedonskom društvu i osnovu za političke podjele.

Tri tačke koje su do sada spomenute u ovom tekstu – međuetnički odnosi, ekonomija i međunarodno priznanje obilježit će razvoj Republike Makedonije, danas Republike Sjeverne Makedonije, u proteklih 30 godina. Pogled i

tumačenja na ove tri decenije koje nude akteri događaja od 1990. godine do danas, kao i pogledi analitičara neodvojivi su od navedenih tačaka. Jedino su se mijenjala tumačenja i dominantni pogledi u zavisnosti od vremena i društveno-ekonomskog i političkog konteksta.

Proslave nezavisnosti

Prva decenija nezavisnosti prošla je nezapaženo i bez velikih obilježavanja. Razlog tome bio je oružani sukob između vladinih snaga i albanskih pobunjenika koji je započeo u februaru 2001. godine. U toku cijele te godine fokus javnosti i političkog rukovodstva bio je usmjeren na sami sukob i traženje načina da se sukob ne proširi u opći građanski rat. Te godine u augustu potpisan je Ohridski okvirni ugovor, koji je redefinirao Republiku Makedoniju, a do kraja godine usvojeni su amandmani na Ustav Republike koji su omogućili veća prava albanskoj zajednici. Na taj način, pored odluke ASNOM-a od 2. augusta 1944. godine, kada je osnovana Republika Makedonija, referendum i proglašenje nezavisnosti 1991. godine i Ohridski ugovor postali su novi temelj i osnova budućeg razvitka Republike Makedonije.

Za razliku od prve, druga decenija nezavisnosti obilježena je nizom događaja i manifestacija. Na vlasti je bila desničarsko-populistička stranka VMRO-DPMNE, koja je organizirala vojnu paradu ispred zgrade Sobraanja, a centralna manifestacija odvijala se na potezu od Sobraanja do novootvorenog muzeja (za tu priliku) koji je tada nosio nekoliko naziva: Muzej makedonske borbe za državnost i samostalnost (*Muzej na makedonskata borba za državnost i samostojnost*), Muzej unutrašnje makedonske revolucionarne

organizacije (*Muzejna Vnatrešnjata makedonska revolucionerna organizacija – VMRO*) i Muzej žrtava komunističkog režima (*Muzej na žrtvite na komunističkiot režim*). Muzej je projekat tadašnje Vlade Nikole Gruevskog, a otvoren je 8. septembra 2011. godine, kada je predsjednik Republike Gjorgje Ivanov predao originalni dokument Deklaracije nezavisnosti Makedonije na čuvanje u Muzej.

Pritom su glavni politički rukovodioci održali govore u kojima su isticali važnost triju događaja koje politička i intelektualna elita smatra krucijalnim u stvaranju nezavisne Makedonije: Ilindanski ustanak 2. augusta 1903. godine, Prvo zasjedanje ASNOM-a 2. augusta 1944. godine i referendum 8. septembra 1991. godine. Govori troje glavnih zvaničnika Republike sadržavali su i snažne političke poruke građanima u cilju mobilizacije glasača, ali i poruke osuđivanja bivše države i sistema. Naprimjer, predsjednik Sobraanja Trajko Veljanovski u svom govoru ističe sljedeće:

„Deklaracije [Ilindan, ASNOM i Referendum 1991. godine] projektuju Makedoniju kao modernu i demokratsku državu, koja izvlačeći se iz stege komunizma i lažnog jugoslovenstva krenula je putem političkog pluralizma i tržišne ekonomije.“

Pored osude bivšeg režima, poruke za evropsku integraciju i dobre međuetničke odnose neodvojiv su dio tih govora, ali bez spominjanja Ohridskog ugovora. Govor predsjednika Republike Gjorgja Ivanova povodom otvaranja Muzeja više se odnosi na historiju i njeno tumačenje i značaj za makedonsko društvo nego na sam razvitak države i njenu budućnost. Ivanov je govorio o dijelovima makedonske historije koji su bili skriveni do dana nezavisnosti, misleći

na makedonske komunističke vođe iz Drugog svjetskog rata, kao što je bio slučaj Metodija Andonova Čenta (predsjednik Prezidijuma ASNOM-a), koji je bio uhapšen i osuđen u partijskim obračunima u socijalističkoj Makedoniji odmah nakon završetka rata. Pritom je relativizirao komunistički aspekt partizanskog pokreta predstavljajući ga kao dominantno nacionalno-oslobodilački. Govoreći i idealizirajući historiju, Ivanov dodaje:

„...ne može se istorija menjati, ne može drugi da nam pišu, iskrivljavaju [ili] propisuju našu istoriju.“

Najznačajniji ali i najduži govor te večeri imao je predsjednik Vlade Nikola Gruevski, što se prije svega može okarakterizirati kao politički govor u jeku izborne kampanje. Polovina govora Gruevskog odnosila se na historiju i opravdavanje projekta *Skopje 2014*, kojim su izgrađene nove zgrade u arhitektonskom stilu što podsjeća na neoklasični i barokni stil, ali i postavljanje tridesetak spomenika na centralnom trgu uključujući kolosalni spomenik antičkog kralja Aleksandra Velikog, Filipa II, Justinijana (bizantijskog imperatora), cara Samuila (srednjovjekovnog vladara), kao i manjih spomenika koji se odnose na makedonske intelektualce i revolucionare iz 19. i 20. vijeka. Projekat *Skopje 2014*. definiran je kao državno-partijska intervencija u urbanom prostoru i konsolidiranje makedonskog etnonacionalnog historijskog narativa. Pritom je tom narativu dodana i antička komponenta, tačnije, antičko porijeklo makedonskog naroda. Dio novog narativa predstavlja i antikomunistička retorika i historijski revizionizam u odnosu na socijalističko jugoslavensko naslijeđe. U tom kontekstu Gruevski je istakao sljedeće:

„Spomenici i gradnje u kojima će biti smeštene državne institucije su produžetak svete ideje za slobodu i državnost [Makedonije]“.

Pored ovih političkih poruka i poruka kontinuiteta državnosti i naroda, koristeći govore i pisma revolucionara od kraja 19. i početka 20. vijeka i koristeći državni praznik, tadašnji premijer poslao je i političke poruke o tome da se neće mijenjati ime države, te poruke o pravu na ime i identitet. Pritom je tražio od svih političkih činilaca da se ujedine oko ovih ideja. Spomenuo je i međuetničke odnose, ali kao i u primjerima govora predsjednika Sobraanja i Republike, Nikola Gruevski nije spominjao Ohridski ugovor, a sva tri govora mogu se definirati kao isključivi i etnocentrični kad je u pitanju i prošlost i sadašnjost.

U deceniji koja je uslijedila makedonsko društvo postajalo je sve podjeljenije, a od 2015. do 2017. prolazilo je kroz ozbiljnu političku i društvenu krizu, u kojoj se ni međuetnički odnosi nisu zaobišli. Pritom su se vladajuća stranka i njene pristalice često obračunavali s neistomišljenicima i proglašavali ih za izdajice makedonske nacionalne ideje i nacije. Prijeteći ljudima, vladajuća stranka često je koristila historiju i historijske ličnosti koje se u makedonskom narativu smatraju izdajicama Makedonije i Makedonaca, a tzv. patriotska društva, u čije su ime poslane prijetnje neistomišljenicima, nosila su imena nekih od vođa historijskog VMRO-a.

Treća decenija nezavisnosti dočekanana je u sasvim različitim uvjetima i bez Nikole Gruevskog. Premijer i predsjednik Republike dolaze iz stranke SDSM (Socijaldemokratski savez za Makedoniju), koja je deset

godina bila opozicija Gruevskom. Predsjednik Sobraanja Talat Xhaferi član je DUI-a (Demokratska unija za integraciju) bivše UČK i koalicioni je partner VMRO-DPMNE-a od 2008. do 2016. godine.

Ako uporedimo proslave druge i treće decenije nezavisnosti, možemo naći identične elemente, kao što je, naprimjer, vojna parada. Pritom je u proslavi treće decenije nezavisnosti u paradi bilo i radnika iz različitih profesija (ljekara, rudara, vatrogasaca, sportista i drugih), kao što je to bilo u bivšem sistemu. Proslava treće decenije odvijala se u kontekstu snažnih podjela u društvu, pogotovo nakon promjene ustavnog imena države 2019. godine u Republiku Sjevernu Makedoniju. U tom kontekstu državni vrh je održao svoje govore ispred Sobraanja. Među prvima je to bio predsjednik Republike Stevo Pendarovski, koji je kao i njegovi prethodnici potcrtao značaj „tri Ilindana“ (1903, 1944. i 1991) za nezavisnu makedonsku državu:

„Nezavisnost stečena 1991. godine je treća i zadnja faza najvećeg nacionalnog projekta u našoj istoriji, započet i razvijan kroz dva Ilindana [1903. i 1944].“

Za razliku od svojih prethodnika Ivanova i bivšeg premijera Gruevskog, Pendarovski je dobar dio svog govora posvetio i međuetničkoj integraciji i značaju Ohridskog okvirnog ugovora za razvoj države, ali i samokritički komentirajući odnos države i elite prema glavnim društveno-ekonomskim i političkim pitanjima, kao što su odnos prema nemakedoncima, međunarodni odnosi i migracije mladih. Nakon Pendarovskog govorio je predsjednik Sobraanja Talat Xhaferi, koji je također istakao značaj dva Ilindana za stvaranje nezavisne države 1991. godine, ali i veliki značaj

Ohridskog ugovora za izgradnju pravednije multikulture i multietničke države. Na kraju proslave obratio se predsjednik Vlade Zoran Zaev, koji je u nešto dužem govoru u odnosu na prethodnu dvojicu, ocjenjujući Dan nezavisnosti kao jedan od najsvjetlijih datuma makedonske historije, također usporedio Dan nezavisnosti s trećim Ilindanom. U svom govoru isticao je značaj i doprinos ljudi iz prošlosti koji su se borili za stvaranje makedonske države, ali i evropsku budućnost Sjeverne Makedonije. Zaev je iskoristio priliku da kritikuje politiku prethodne vlasti opisujući je kao „izolacionističku politiku“ i „politiku zarobljavanja države“.

Pored glavne manifestacije Vlada Republike Sjeverne Makedonije organizirala je i debatu na kojoj su svoje mišljenje iznijeli oni koji su direktno učestvovali u procesima osamostaljenja socijalističke Makedonije od Jugoslavije. U toj debati gotovo svi su isticali izvanredno tešku situaciju u kojoj se nalazila Makedonija 1991/1992. godine, ali i stanje unutar te republike u odnosu na raspoloženje građana za glasanje na referendumu za nezavisnost.

Na toj debati, s jedne strane, bili su Albanci, koji su, razočarani svojim statusom, bojkotovali referendum, a albanski politički akteri iz 1991. i 1992. godine tumače kako je diskriminatorski odnos države prema Albancima bio glavni uzrok za oružani sukob iz 2001. godine. S druge strane, makedonske elite, osvrćući se kritički na tadašnje odluke koje su negativno utjecale na prava Albanaca u Republici Makedoniji, misle da je sukob iz 2001. godine direktno povezan s ratom na Kosovu i da ga treba gledati kroz tu prizmu. Što se tiče samog referenduma i raspoloženja makedonskog naroda za nezavisnost, bivši savjetnik Gligorova 1991. godine i ministar unutrašnjih poslova 1992. godine Ljubomir Frčkovski

ističe kako se političko rukovodstvo Republike Makedonije nalazilo u veoma kompliciranoj situaciji zbog odsustva jasnog opredjeljenja za nezavisnost kod Makedonaca, zatim zbog prisustva JNA na teritoriji Makedonije i snažnih veza sa Srbijom. U kontekstu veza Makedonije i Srbije bivši premijer Ljubčo Georgievski dodao je da su Makedonci imali velike simpatije prema Miloševiću. Naime, državni vrh pristupio je tome veoma pažljivo i taktizirajući donosio odluke za nezavisnost, što dobro objašnjava referendumsko pitanje od 8. septembra 1991. godine.

Drugu važnu debatu povodom triju decenija nezavisnosti organizirala je Makedonska akademija nauka i umjetnosti (MANU), gdje su pored svečanog dijela, na kojem su svoja obraćanja imali aktuelni i bivši predsjednici Republike, svoja obraćanja imali i historičari, prezentirajući različite poglede, kako se kaže u samom naslovu naučnog skupa, na dvije etape razvoja savremene makedonske države: 1941–1991. i 1991–2021. godine. Većina izlaganja odnosila se na pitanja razvoja institucija u spomenutim etapama, a manje na sam čin stjecanja nezavisnosti i analizu društveno-ekonomskog i političkog konteksta kada je nezavisnost ostvarena. Ipak, ovaj naučni skup sadrži puno više prezentacija o savremenoj makedonskoj historiji i proglašenju nezavisnosti nego što je do sada napisano i objavljeno.

U tom kontekstu, dok političke elite koriste proslavu nezavisnosti za promoviranje svojih politika i pogleda na prošlost, historičari se slabo bave ovim pitanjem. Nezainteresiranost za tu temu doprinosi stvaranju vakuuma u raščišćavanju nekih elemenata najnovije historije Makedonije. Upravo taj vakuum omogućava političarima da politiziraju i manipuliraju određenim događajima od

samog kraja 1980-ih i početkom 1990-ih, tačnije, raspadom socijalističke Jugoslavije i proglašenjem nezavisnosti. Danas u makedonskoj historiografiji postoji veoma malo radova o temi raspada Jugoslavije i osamostaljenja Makedonije, a objavljivanje prezentacija s naučnog skupa organiziranog od strane MANU-a svakako će poboljšati situaciju u odnosu na brojnost radova.

Od onoga što je dosad objavljivano većina radova uglavnom je deskriptivna, a neki sadrže i faktografske greške, kao što je tvrdnja (u jednom od radova) da je Ustav Republike Makedonije od 17. novembra 1991. godine proglasio Republiku za državu svih makedonskih građana i pored toga što je taj ustav u suštini proglasio Republiku Makedoniju kao nacionalnu državu Makedonaca, ili tvrdnja da se intervencija JNA u Sloveniji desila krajem 1991. godine. Što se tiče referendumskog pitanja i njegove formulacije u kojoj je uključena i mogućnost pridruživanja u Savez suverenih jugoslavenskih država, historičari smatraju kako je to bio rezultat političko-vojne krize i prisustva JNA na teritoriji Makedonije. Ipak, nedostaju detaljnije analize odluka donesenih 1991. i 1992. godine i njihovo kritičko promatranje.

Zaključak

Najpoznatije narodno kolo u makedonskom folkloru bez sumnje je *Teškoto*. Kolo je nastalo iz tradicije pečalbara iz zapadnog dijela Makedonije i opisuje trenutak rastanka s porodicom, zajednicom i odlazak na pečalbu. Od nastanka do danas interpretacije ovog kola kreću se od socijalnog aspekta do viktimizacije makedonskog naroda, tačnije, promatraju težak život Makedonaca. Izvedba ovog kola u početku je veoma spora, s teškim koracima, što na neki način objašnjava put koji je socijalistička Makedonija započela 1991. godine kao Republika Makedonija, a danas njime ide kao Republika Sjeverna Makedonija. To je period velikih socijalnih i ekonomskih izazova, ali i unutrašnjih problema u kojima su međuetnički odnosi bili dominantni izazov makedonske i albanske političke elite. Međutim, prisutno je i međunarodno etabliranje nove države koja ima simboličke sporove gotovo sa svim svojim susjedima: problem imena sa Grčkom, spor oko historije i identiteta s Bugarskom, spor oko Pravoslavne crkve sa Srbijom. Svi ovi problemi i izazovi bili su i još uvijek djeluju kao potencijal za destabilizaciju Republike (Sjeverne) Makedonije.

TEŠKOTO OR THREE DECADES OF INDEPENDENCE
 OF THE MACEDONIAN REPUBLIC:
 CONTEMPORARY PERSPECTIVES OF POLITICAL AND
 INTELLECTUAL ELITES REGARDING THE 1991/1992
 MACEDONIAN INDEPENDENCE

Teškoto is, undoubtedly, the most famous dance (Macedonian: *kolo*) in the Macedonian folklore. The dance stems from the *pečalbar* (Macedonian: *daily worker*) tradition of western Macedonia, describing the moment of one's parting with the family, the community, when leaving to work. From the very beginning to this day, interpretations of this dance have included the social aspect, as well as victimisation of the Macedonian people, more precisely, the difficult life of Macedonians. The dance is very slow at the beginning, characterised by heavy steps, which, in a way, explains the way in which the socialist Macedonia became the Republic of Macedonia in 1991, and continues today as the Republic of North Macedonia. That has been the period of significant social and economic challenges, as well as internal issues in which the inter-ethnic relationships came as a dominant challenge to Macedonian and Albanian political elites. At the same time, there was the issue of international establishment of a new country with symbolic disputes with almost all its neighbours: the name issue with Greece, the issue of history and identity with Bulgaria, the issue regarding the Orthodox Church with Serbia. All these issues and challenges still carry a potential of destabilising the Republic of (North) Macedonia.

Edicija ZBORNICI
Knjiga 13

Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina
Zbornik radova

Izdavač
Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu
povijest (UMHIS)
Sarajevo

Za izdavača
Husnija Kamberović

Urednik
Husnija Kamberović

Lektura
Mirela Omerović

Prijevod rezimea na engleski jezik
Selma Đuliman

DTP i štampa
Štamparija Fojnica d.d.

Za Štampariju
Mirsad Mujčić

Sarajevo, 2021.